BEVRIJDING

BEZETTING
HERSTEL
VERNIEUWING

DOOR
Mr W.P.J. POMPE

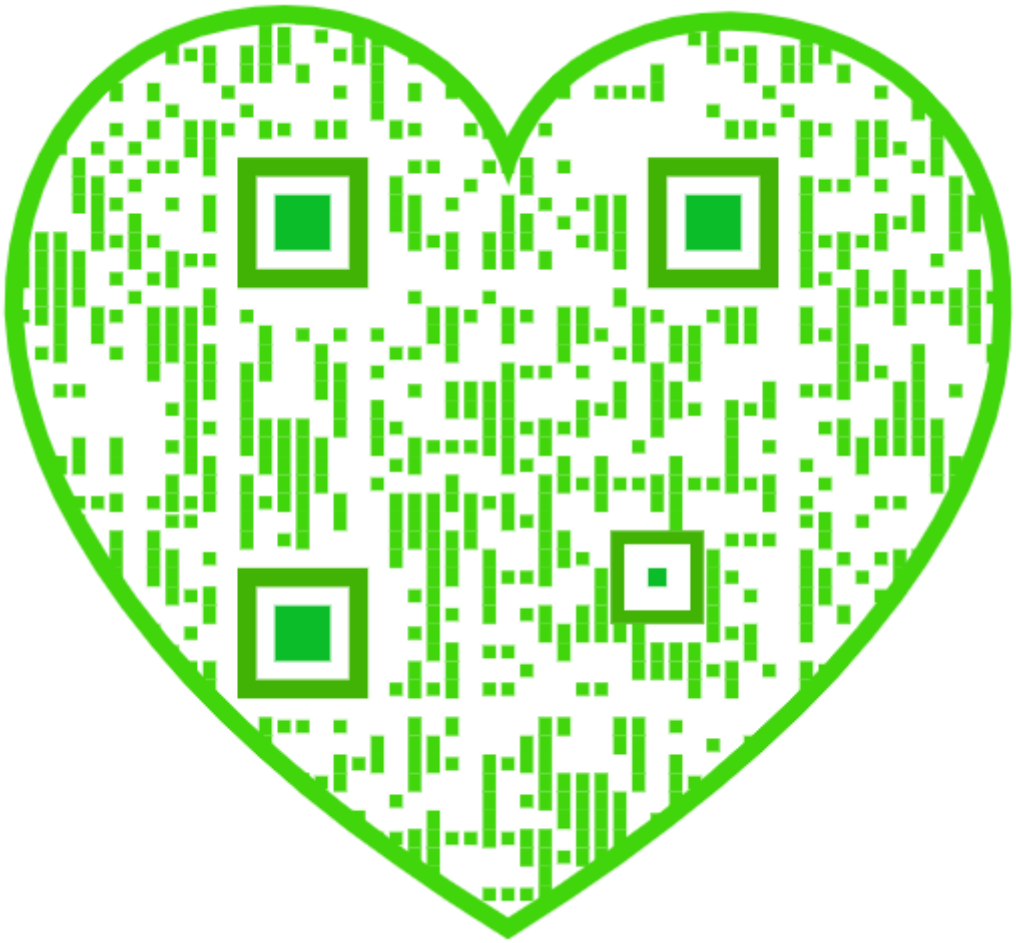

BEVRIJDING

WOORDEN TOT HET NEDERLANDSCHE VOLK

DEEL II

BEVRIJDING

BEZETTING — HERSTEL — VERNIEUWING

DOOR

Mr W. P. J. POMPE

UITGEGEVEN IN HET BEVRIJDINGSJAAR 1945

BEVRIJDING

BEZETTING — HERSTEL — VERNIEUWING

DOOR

Mr W. P. J. POMPE

HOOGLEERAAR AAN DE UNIVERSITEIT VAN UTRECHT

UITGEVERIJ „VRIJ NEDERLAND" — AMSTERDAM

Copyright 1945 by Mr W. P. J. Pompe
Printed in Holland

INHOUD

BEVRIJDING 7

I. DE BEZETTING

Onze houding 11
De rekening 26
Oud en nieuw 44
Het Christendom 54

II. HET HERSTEL

Zuivering 64
Illegaliteit 73
Tucht 77
Schadevergoeding 79

III. DE VERNIEUWING

Nationaliteit en Staat 85
Verlossing uit het proletariaat 103
De zedelijke grondslag der „zuilen" 109
Eenheid der Christenen 123

BEVRIJDING.

De bevrijding van ons vaderland geeft ons vele redenen tot blijdschap. Deze blijdschap is sinds den herfst van het vorig jaar met veel droefheid gemengd, door de ellende en de gruwelen, welke in den afgeloopen winter en in de beginnende lente ten top stegen en over velen een onherstelbaar verlies hebben gebracht. Maar een zegen en geluk blijft de bevrijding, en we mogen er innig dankbaar voor wezen.

De eerste reden tot blijdschap, niet de belangrijkste, maar wel de meest dringende voor de meesten, is de redding uit den voedselnood, sinds den winter in het westen een ware hongersnood geworden. We zullen het nog wel niet „vóór-oorlogsch" krijgen, maar we mogen een onmiddellijke leniging benevens een geleidelijke verbetering hopen. De benauwenis wordt van ons weggenomen. Wat ons land, altijd zoo rijk aan melk, boter, kaas, vleesch, eieren, groente, aardappelen, zelf nog kan voortbrengen, komt thans weer aan het eigen volk ten nutte, en wordt niet meer in groote hoeveelheden willekeurig weggeroofd. We kunnen weer beginnen aan een stelselmatig vervoer en een rechtvaardige verdeeling. Geen dubbele porties voor landverraders, geen overbevoordeeling door middel van den zwarten handel, geen hongertochten van de groote steden uit naar de boeren op het platteland, vooral naar het land over den IJssel. Onze kinderen kunnen meer en betere voeding krijgen, evenals de toegenomen tuberculose-lijders en andere zieken. De bevrijding beteekent de geleidelijke, maar zekere verwerkelijking der eerste van de vrijheden, in het Atlantische Charter vastgesteld: de bevrijding uit gebrek. Dit als een reden van blijdschap aan te wijzen, is geen teeken van materialisme. Deze bevrijding kan juist een bevrijding uit een naar materialisme drijvende levenshouding beteekenen. De alles overheerschende zorg voor het dagelijksch brood schoof bij zeer velen andere overwegingen op den achtergrond. Hoogere waarden kunnen nu weer de aandacht krijgen, welke zij verdienen.

Een tweede reden tot blijdschap geeft de wegneming der vrees, vrees voor menschenroof, vrees voor gevangenis en concentratiekamp, met de daaraan verbonden kwellingen, vrees voor moorden op groote schaal, vrees voor vernieling en plotselingen dood. Ook deze vrees is sinds den herfst in verschrikkelijken omvang en mate toegenomen. Zij betrof niet slechts de betrekkelijk kleine keurbenden van het verzet, welke zich illegale werkers lieten noemen, ofschoon hun verzet in wezen voor het hoogste Recht opkwam. Deze kenden het minst de vrees, ofschoon hun leven voortdurend gevaar liep. Zij gold ook niet enkel ambtenaren, fabrikanten, loonarbeiders en vele anderen, van

hoog tot laag, in allerlei ambtelijke en beroepskringen, geprest als deze werden — met meer of minder succes — en ook wel zonder succes — tot het verrichten van handelingen, welke met de waardigheid van het ambt of beroep en met de vaderlandsche trouw in strijd waren. De vrees breidde zich veel verder uit. Iedere man van zestien tot veertig, vijftig of zelfs zestig jaren moest voor zich zelf, en hun moeders, vrouwen en kinderen moesten voor hen, vreezen, dat zij een prooi zouden worden van de menschenjagende bezetters en hun landverraderlijke handlangers. Ons volk was een lot aan het ondergaan, dat — toentertijd voor de meesten onzer onbewust — voorafgebeeld was door het tragische lot onzer rampzalige Joden, voor wie helaas als groep de bevrijding vermoedelijk grootendeels te laat is gekomen. De bevrijding dezer vrees is een tweede der vrijheden, in het Atlantische Charter afgekondigd. Deze bevrijding beteekent de redding uit voortdurend loerend gevaar, de verlossing uit een voortdurende gewetensnood, het herstel van een veiligheid en vrijheid, welke aan ons Nederlandsche volk zoozeer vertrouwd waren geworden, dat wij de waarde ervan vroeger nauwelijks beseften. De vrees wordt nu omgewenteld naar de bezetters en naar degenen, die met hen heulden. Maar dit is een omkeering van zaken, welke door de gerechtigheid wordt geëischt en tevens in belangrijke mate getemperd. De bevrijding uit de voortdurende vrees voor willekeurige rechtsschendingen van allerlei aard maakt ons vrij om hoogere belangen te dienen, en dan met meer bewustheid en dankbaarheid dan we tevoren gewend waren.
De bevrijding beteekent in de derde en voornaamste plaats de herleving der Nederlandsche vrijheid, vrijheid van dwingelandij en onderdrukking, vrijheid tot handelen naar persoonlijk en nationaal welzijn en tot meewerking aan gerechtigheid voor persoon en volk. Het Atlantische Charter, dat vier vrijheden omvat, duidt de hier bedoelde vrijheid aan als vrijheid van geloof en van meeningsuiting. Hiermee raakt het Charter eerst de vrijheid zelve. Vrijheid van gebrek en van vrees zijn slechts negatief. Het beteekent niet meer dan afwezigheid van gebrek en van vrees. Men zou hoogstens kunnen zeggen: brvrijding van, of duidelijker bevrijding uit, gebrek en vrees. Zoo zou men van vrijheid kunnen spreken bij allerlei andere rampen, kwalen en euvels, zooals ziekten, werkloosheid, prostitutie, criminaliteit, woeker, geldzucht. Vrijheid is positief. Haar inhoud wordt niet bepaald door iets afwezigs, maar door iets aanwezigs. Ook vrijheid van dwingelandij en onderdrukking geeft dus nog niet het wezen der vrijheid weer, al behoort de afwezigheid van dwingelandij en onderdrukking tot de noodzakelijke voorwaarden der volkomen vrijheid.

De vrijheid, welke ons nu teruggegeven wordt, ontleent haar kostbare waarde aan het doel, waarvoor zij bestemd is, de ontwikkeling van de mogelijkheden, welke ons gegeven zijn, om — ieder op zijn eigen plaats en naar de mate van zijn krachten — goed te wezen in den volledigen zin van dit woord. Deze vrijheid, ons thans teruggegeven, kunnen wij door het tijdelijk gemis ervan beter op haar waarde leeren schatten, en door de bezinning er op kunnen wij deze teruggekregen schat als een nieuw bezit leeren waardeeren.

Deze vrijheid geldt vooreerst onze eigen persoon. De mensch is een geestelijk-stoffelijke eenheid, de geest moet hem beheerschen en kenmerkt hem boven alle andere wezens op aarde. De geest kan alleen leven, hij kan zich alleen ontwikkelen in vrijheid, uiterlijke en innerlijke. De uiterlijke vrijheid moet dienstbaar wezen aan de innerlijke. Uiterlijke vrijheid kan gebruikt, maar ook misbruikt worden. Uiterlijke banden zijn zelfs noodzakelijk om de ware vrijheid te handhaven. Maar deze banden zijn dan ontleend aan de gerechtigheid. — De vrijheid geldt bovendien ons volk als een geheel. Dit is misschien de grootste ontdekking, welke het tijdelijk verlies der vrijheid ons heeft gebracht. Naast, of liever besloten in, de persoonlijke vrijheid bestaat de nationale vrijheid, de vrijheid om te leven overeenkomstig het ons allen gemeenschappelijke Nederlandsche volkskarakter, volgens onze Nederlandsche zeden en gewoonten, in den geest van onze Nederlandsche beschaving, in trouw aan onze Nederlandsche historische instellingen, in trouw ook aan de Koningin, de hoogste verpersoonlijking van het vaderland. Deze nationale vrijheid beteekent tevens persoonlijke gebondenheid, maar dan gebondenheid aan wat ieder van ons als Nederlander eigen en dierbaar moet zijn. Het Nederlandsche volkskarakter levert den grondslag, de Nederlandsche zeden en gewoonten vormen den weg, waarop wij als Nederlanders zijn geplaatst in het nastreven van ons levensdoel als menschen: een goed mensch te wezen naar den maatstaf der gerechtigheid.

I. DE BEZETTING.

ONZE HOUDING.

De vreugde over de bevrijding wordt verdubbeld door het besef, dat wij ons, als volk in zijn geheel, tegenover de bezettende dwingelanden goed gehouden hebben. Wel hebben verscheidene Nederlanders openlijk verraad gepleegd tegenover het vaderland. Zij hebben met den vijand geheuld, sommigen zelfs zich met hem vereenzelvigd. Zij hebben hem handlangersdiensten bewezen, voor hun verraderswerk meermalen veel meer dan dertig zilverlingen ontvangen, hun onbevredigde dorst naar gelding bij hem meenen te kunnen lesschen. Zij hebben daarmee hun persoon en de politieke partij, waartoe zij behooren, onteerd. Zij hebben het Nederlandsche volk niet kunnen onteeren. Daarvoor was hun aantal in het heele volk te gering. Zij hebben veeleer ons volk de kans gegeven zich te zuiveren van minderwaardige elementen, welke zij zelf daarin bleken te vormen. De N.S.B., sinds de organisatorische vereeniging met de annexionistische N.S.N.A.P. de verzamelbak der landverraders geworden, zou men sociologisch, naar het geheel der groep beschouwd, in drie lagen kunnen zien : een onderste laag, waarvoor het type van den recidivist kenmerkend is, een middenlaag, door het type van den gefailleerden middenstander gekenmerkt, en een bovenlaag, welke het stempel draagt van de teleurgestelde ambitie. Deze beschouwing, uiteraard schematisch, moet billijkheidshalve aangevuld worden met de erkenning, dat er zich in deze groep enkelingen van een misleid idealisme bevinden, die den geest der heele groep niet vermochten te richten en zelf het bederf der groep niet geheel konden ontgaan, nog minder dit bederf konden tegenhouden. Er zijn ook enkelen onder, die alle persoonlijke bevoordeeling door den bezetter afwezen, omdat zij aan den vreemden indringer geen diensten wilden bewijzen. In misplaatste trouw, immers in een trouw, waarin de partij werd gesteld boven het vaderland, bleven zij verbonden aan een partij, welke — wat ook van haar houding vóór en tijdens de oorlogsdagen van Mei 1940 bewezen of bewijsbaar moge zijn — na deze dagen officieel landverraderlijk heeft gehandeld, door — terwijl de puinhopen van Rotterdam nog wel rookten — aan Göring, het hoofd der daaraan schuldige luchtmacht, een groote klok aan te bieden, door den eed van trouw aan Hitler, het boven alles verantwoordelijke opperhoofd, af te leggen en af te nemen, en door heel haar openlijke houding

en gedrag vóór de overweldigers en tegen het vaderland. Het geweld van de bezettende macht heeft onbedoeld gewerkt als een ontleedmes, dat de bedorven plekken openlegt, als een zwaard, dat de gedachten van velen openbaar maakt. Het landverraderlijke groepje der N.S.B., nog geen twee procent van ons volk, benevens allerlei andere landverraderlijke personen, visschers in troebel water, tezamen nog geen vijf procent, mag men niet, met den vijand, als de eene groep van een in tweeën verdeeld volk stellen. Ons volk is door het geweld van den dwingeland niet in tweeën gesplitst, maar juist tot eenheid samengedrongen. De landverraderlijke elementen vormen geen scheiding in ons volk, maar een afscheiding, een uitscheiding, uit ons volk. Bij het volk, aldus gezuiverd, heeft dit geweld de harten gepeild. Er is daarbij — vanzelfsprekend — een groote verscheidenheid aan den dag getreden. Deze verscheidenheid zal na de bevrijding nog grooter blijken en meer verrassingen geven dan tijdens de bezetting, toen noodzakelijkerwijze veel werk geheim, „ondergronds", moest geschieden. Er zijn gevallen van hooggeplaatsten, groepen zoowel als personen, die bitter zijn tegengevallen. Misschien is de beoordeeling daarvan gedurende de bezetting overmatig streng geweest. Hooge boomen vangen nu eenmaal veel wind. En zoolang de strijd duurt, is eenzijdige felheid onvermijdelijk. De tijd der bevrijding zal spoedig leeren, hoe de beoordeeling moet wezen. Er zijn daartegenover ook gevallen van thans nog naamloozen of onder schuilnaam werkenden, die vóór den oorlog onbekend waren en waarvan niemand, zij zelf misschien het minst, den moed en het beleid zou verwacht hebben, die zij in de bezetting hebben getoond. Maar al is er een groote verscheidenheid gebleken, al heeft deze ook meermalen tot meeningsverschil en strijd gevoerd, toch is er een diep gewortelde eenheid in ons volk gebleken, een eenheid welke door de bezetting bewuster en sterker is geworden. De personen, die aan het verzet tegen den vijand leiding gaven, de groepen, die dit verzet het krachtigst voerden, werden gedragen door het medegevoel, de trouw, den steun van het volk in zijn geheel. Zij vertolkten met hun woorden, met hun daden, met de offers van hun leven ook, de gedachten en het streven van het in hoofdzaken eensgezinde en eendrachtige volk.

De heldhaftige personen, de op den voorgrond tredende groepen, hebben geen scheiding in het volk teweeg gebracht, zij hebben zich niet van het volk afgescheiden. Integendeel, zij stonden

midden in het volk, zij vormden den kern van het volk, zij werden door het volk beschermd en geholpen, zooals zij het leidden en sterkten in zijn Nederlandsche houding tegenover den overweldiger. Zij zijn met het volk tot een hechte eenheid verbonden, en hebben de volkseenheid zelve bevorderd. Als men mag zeggen, dat het Nederlandsche volk zich tegen de bezettende macht heeft verzet, is het grootendeels aan hen te danken. De Nederlandsche stem in den Engelschen zender, de Nederlandsche Regeering te Londen, onze Koningin, hebben het verzet aangemoedigd, waar dit pas gaf. Zij konden het verzet niet zelf plegen. Zij kenden de omstandigheden, waaronder wij in bezet Nederland leefden, niet uit eigen aanschouwing en ervaring. Zij waren ook niet aan de gevaren blootgesteld, waaraan het verzet de Nederlanders in bezet gebied blootstelde. Het eert ons volk, het eert vooral de verzetsgroepen, dat de Regeering te Londen meermalen moest waarschuwen tegen voortijdig actief verzet. Dit temperen eert ook onze Regeering in ballingschap meer dan aanhitsing tot verzet radio-sprekers van overzee kon eeren.

Het verzet in den vollen zin werd gepleegd door de personen, die zich bij verzetsgroepen hadden aangesloten, knokploegen, redacties van geheime bladen, en dergelijke groepen, met een moed tot doodsverachting toe en tevens met tucht en zelfbeheersching de gelegenheden aangrijpend om persoonsbewijzen en distributiekaarten ten bate van onderduikers te bemachtigen, gevangenen te bevrijden, militaire werken van den vijand te vernietigen, militaire inlichtingen aan de bondgenooten te verstrekken, door „illegale" bladen den goeden geest in het volk wakker te roepen en te houden. Als een ambtenaar weigert een handeling te verrichten in strijd met zijn Nederlandschen ambtsplicht of vaderlandsche trouw, geeft hij tot het Nederlandsche verzet wel een bijdrage, maar op zichzelf doet hij niets meer dan zijn ambt op de plaats, welke hij in zijn ambtelijken werkkring inneemt, hem als plicht of als behooren voorschrijft. Als een fabrikant zich onthoudt van een werkopdracht ten bate der vijandelijke oorlogvoering, pleegt hij eveneens slechts op indirecte wijze verzet. In den vollen, en zwaren zin van het woord wordt het verzet slechts gepleegd door degenen, die met hun heele persoon en met voortdurend gevaar voor hun leven zich beschikbaar stellen voor bovengenoemde handelingen, welke de vijand als terrorisme en sabotage doodverft, maar door ons volk in bewondering en dankbaarheid als het ondergrondsch verzet worden geëerd. Van

deze heldhaftige figuren hebben er velen hun moed en vaderlandsliefde met den dood betaald. Ik hoop, dat de namen dezer onbekende helden door gedenkteekenen op openbare pleinen en in openbare gebouwen van ons vaderland zullen blijven leven. Deze gedenkteekenen kunnen ons met monumenten poover bedeelde land versieren en ons volk van burgers en boeren veredelen.
Naast deze groepen van het verzet in den vollen zin des woords hebben zich tijdens de bezetting verschillende andere groepen onderscheiden. Deze groepen zijn niet gevormd overeenkomstig de politieke scheidslijnen, evenmin als zulks trouwens bij de groepen van het directe verzet het geval is. Wel kan men soms bij een of andere politieke partij teekenen bespeuren, aanduidende dat de partij voor zich een overwegend aandeel in de verdienste van de verzetsgroepen opeischt. Maar deze teekenen, gelukkig zeldzaam, kunnen vooreerst bezwaarlijk op voldoenden feitelijken grond steunen, immers bij elke verzetsgroep zijn aanhangers van allerlei politieke richtingen aangesloten en de partijpolitiek speelt bij de keuze der meewerkers geen beslissende rol, en bovendien zijn deze teekenen te betreuren, omdat zij de samenwerking, voor het gevaarlijke werk noodzakelijk, dreigen te verstoren en de eensgezindheid van het volk, welke het verzet steunt, door partijzucht dreigen te vertroebelen. Zulk een partijzucht speelt den vijand in de kaart. Diens plompe streven om verdeeldheid te zaaien, bijvoorbeeld door een doorzichtige meedeeling in de bovengrondsche dagbladen, als zouden de aanhangers der R.K. Staatspartij en der S.D.A.P. de groote massa der „Oranjebolsjewieken" vormen, ging langs ons volk heen, waakzaam als dit was geworden tegenover den vijand en diens listen. Maar dan past ons ook eerder een loven van de daden der anderen dan een prat gaan op de verdiensten der eigen menschen.

De verzetsgroepen zijn zonder meer gekenmerkt door het verzet, waarvoor zij leefden en wisten te sterven. De andere groepen, waarvan ik gewaagde, zijn meer of minder beroepsgroepen. In den kring van hun beroep zochten en vonden zij gelegenheid om zich tegen den vijand te weer te stellen. Eenige dezer groepen hebben zich boven anderen de dankbaarheid van het volk weten te verwerven. De eerste is de groep der artsen. Als groep genomen hebben niet de juristen, wier protesten men toch had kunnen verwachten tegen zoo vele en zoo grove rechtsschendingen, maar de artsen

zich bijzonder onderscheiden en meermalen de leiding genomen in de vertolking van het geschokte rechtsgevoel. Wel heb ik een advocaat ontmoet, die zich persoonlijk — evenals verscheidene andere advocaten — in het verzet verdienstelijk heeft gemaakt, maar zich tevens overmatig bezorgd toonde voor de houding en het gedrag niet van zijn eigen, maar van andere groepen, een overmatige bezorgdheid welke ook verschillende andere Nederlanders ontsierde. Naar ik vernam, heeft een groep advocaten ergens in Nederland haar bezorgdheid in die richting zoo ver uitgestrekt, dat zij reeds maanden vóór de bevrijding een lijst van klachten tegen leden der rechterlijke macht heeft opgesteld om aan de later in te stellen tribunalen ter hand te stellen. Deze voortijdige activiteit is des te merkwaardiger, omdat de rechterlijke macht als geheel op haar eigen gebied zich bij één gelegenheid heeft onderscheiden, namelijk in een gedocumenteerd en door daden gevolgd protest tegen de schandelijke wreedheden in het gevangeniskamp van Ommen, terwijl de advocatuur deze ook haar aangaande gelegenheid evenals andere stilzwijgend heeft laten voorbijgaan.

De artsen hebben onder voortreffelijke leiding van het z.g. Medisch Centrum het Nederlandsche volk meermalen een hart onder den riem gestoken, daarbij blijvende binnen het gebied van hun verantwoordelijkheid, gelukkig ruim opgevat. Hun verzet openbaarde zich immers niet alleen in de daadwerkelijke en onomwonden afwijzing van de „Artsenkamer" volgens het recept der z.g. nieuwe orde, van de dwang tot sterilisatie en tot schending van het medisch beroepsgeheim, maar ook in persoonlijk en groeps-protest tegen moedwillige voedselonttrekking aan zieken en kinderen, ruwe en wreede behandeling van op transport gestelde mannen, en andere wandaden op het gebied der gezondheidszorg. Het laatste protestschrijven, namens duizenden Nederlandsche artsen aan den Rijks-Commissaris gericht, zal ook in den vorm een klassiek document blijven van Nederlandsche fierheid en verontwaardiging tegenover barbaarschheid van Duitsche bezetters. Dit optreden van den medischen stand verdient te meer bewondering, omdat de Nederlandsche arts als bekwaam en als man van karakter gold, maar in veler oogen tevens als conservatief en individualist. In de houding der artsen tegenover de bezettende macht trof een strenge tucht jegens de naamlooze leiding en een diep sociaal medegevoel met de nood van het volk.

Een tweede groep welke zich onderscheidde, is nog niet een vol-

groeide beroepsgroep. Het is de groep der studenten, in voorbereiding tot academische beroepen. Ook zij heeft haar eigen uur gekregen, en de gelegenheid om daarin haar waarde te toonen voortreffelijk gebruikt. Toen aan de studenten de verklaring ter teekening werd voorgelegd om „loyaal" de verordeningen der bezettende macht en harer Nederlandsche handlangers te gehoorzamen, weigerden zij in overgroote meerderheid, en verkozen zij de verwijdering uit de universiteiten en hoogescholen boven deze kniebuiging voor den vijand, en het groote meerendeel hunner nog het onderduiken boven het gedwongen werken voor dezen vijand. De studenten hebben tegenover hun naamlooze voortreffelijke leiders-medestudenten een zin voor tucht getoond, welke in de Nederlandsche jeugd, vaak als tuchteloos gelaakt, bijzonder verheugelijk is. Zij deden dit in een levendig solidariteitsbesef en een fier bewustzijn van de waardigheid der universiteit en der nationale zaak. Dat de jeugd zin voor tucht toont, als zij onder eigen leiding staat, en als het om duidelijk begrijpbare groote, hier voornamelijk geestelijke, belangen gaat, geeft aan degenen, die zich om de vorming der jeugd bekommeren, een waardevolle aanwijzing. Verrassender nog was het gevoel van verantwoordelijkheid voor het heele volk, dat de studenten, tot nog toe veelal als een bevoorrechte kaste gescheiden van het volk, in hun verzetshouding aan den dag legden. Zij gaven immers blijk van vaderlandsliefde en van sociaal gevoel, en daarmee van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.

Oorspronkelijk wilden studenten het algemeene studentenverzet reeds eenige maanden eerder laten beginnen, als protest tegen de aanwijzing van den leider der N.S.B. als leider van het Nederlandsche volk, gepaard aan de instelling van een schijn-Kabinet om hem ter zijde te staan. Dit voornemen is niet tot uitvoering gekomen, hetgeen niet te betreuren is, want vooreerst was deze aanwijzing een slag in de lucht, en bovendien was toentertijd de positie der studenten in het volk geenszins van die beteekenis, dat van hen het sein tot een algemeen volksverzet zou vermogen uit te gaan. In de weigering tot teekenen der loyaliteitsverklaring jegens den vijand stonden de studenten veel sterker. Daar waren zij op hun eigen gebied, dit raakte hun eigen verantwoordelijkheid als studenten. En juist hiermee hebben zij een onmiskenbaren invloed ten goede uitgeoefend op het heele volk. Zij hebben zich hiermee in het maatschappelijk leven een plaats veroverd, van waaruit zij later vruchtbaren arbeid kunnen verrichten ten bate

van maatschappelijk herstel en maatschappelijke vernieuwing. Deze ontplooiing van nationaal en sociaal gerichte activiteit bij hen, die zich voorbereiden op intellectueele, dus leidende, functies wijst op een veelbelovende toekomst voor de universiteit en voor het volk beide. De studenten hebben zich door hun houding en hun gedrag het recht verworven om reeds tijdens de voorbereiding op hun latere maatschappelijke functies een tot die voorbereiding dienstige taak in de maatschappij te vervullen. Zij, die naar een vernieuwing der maatschappij in den geest der gerechtigheid hunkeren, zullen zich over deze meewerking der jonge generatie verheugen. Zij, die in behoudzucht hun schouders ophalen over jongensgedoe uit romantische lust naar avontuur, mogen bedenken, dat wat misschien ten deele in deze avontuurlust begon, later bloedige ernst is geworden en door den dood van vele studenten, in gevangenkampen en voor executie-peletons gestorven om hun persoonlijke of groepsgewijze deelneming aan het Nederlandsche verzet, is bezegeld. Vele jongens zijn in dezen harden tijd tot mannen geworden, terwijl terzelfder tijd vele volwassenen zich in beuzelarijen, in „kinderachtige" uitvluchten, verloren.

Een derde groep, die zich bijzonder onderscheidde, kan men slechts aan den oppervlakkigen buitenkant door het beroep kenmerken. Haar karakter kan op hoogeren titel aanspraak maken, niet op het beroep, de broodwinning, maar op de roeping, de verkondiging van Gods Woord. Ik bedoel hiermee de groep der bedienaren van den Christelijken godsdienst, met name de Roomsch Katholieke priesters en de Protestant-Christelijke predikanten. Den toets, dien de bezetting hun aanlegde, hebben deze schitterend doorstaan. De beteekenis, welke zij in het volgen van hun roeping hebben getoond voor het verzet, is niet tot de priesters en predikanten beperkt, maar strekt zich ook tot een wijden kring van geloovige leeken uit. De Kerken, waarin priesters en predikanten de voorgangers zijn, maar waarvan leeken evenzeer levende ledematen uitmaken, deden de stem van het geschokte volksgeweten luide en moedig klinken, tegen het voortdurende onrecht der bezetters en voor de trouw aan vaderland en vorstin. De dwingelandij, de vervolging en de wandaden, welke uitgingen van de bezettende macht, gaven aan de Christelijke Kerken de gelegenheid om het woord en het voorbeeld van Christus te volgen. Voor den Christen zijn tijden van vervolging geen onverwachte, geen abnormale tijden. Het Evangelie is op zulke tijden berekend, het stelt aan de Christenen zulke tijden in het vooruitzicht, het geeft

hun daarvoor licht en wijst hun daarvoor den weg naar den bron van kracht. Geleid en gesteund in hun Kerken hebben de Christenen van ons vaderland het Christelijk zaad in hun harten en in hun leven tot grooter wasdom zien komen, tot moed en geduld, tot verweer en vertrouwen. Het Christendom leek vóór de bezetting verslapt en vervlakt, versleurd en verwereldlijkt. De bezettingstijd heeft getoond, dat Gods kracht in de Nederlandsche Christenen nog niet is verloren gegaan. Het Christendom is gehard, versterkt, gegroeid. Het heeft een mannelijke kracht getoond, vooral de mannelijke deugd bij uitnemendheid, de „virtus", den mannelijken moed, niet alleen in het protest tegen onrecht, maar ook in het gebed voor Koningin en vaderland.

De verkondiging van het Woord, het gebed en het offer zijn de meest kenmerkende uitingen van de Christelijke Kerk. Zij zijn in deze tijden van verdrukking en nood niet zinledig geworden, integendeel, zij hebben er een diepere beteekenis in gekregen, omdat zij meer tastbaar op de werkelijkheid van het dagelijksch leven werden betrokken. De verkondiging van de vrijheid der kinderen Gods tegenover de slavernij van duivel, wereld en vleesch krijgt een dieperen klank van echtheid in het protest tegen Jodenvervolging, deportatie van mannen en andere dwingelandijen van den vijand. Het gebed des Heeren, het „Onze Vader", heeft in deze tijden aan diepte gewonnen : wij beseffen nu beter de heerlijkheid van het komende Rijk, den zegen van het dagelijksch brood, de zwaarte van den plicht om onzen schuldenaren te vergeven en de verschrikking van het kwaad, waaruit we om verlossing smeeken. Hoevele predikanten en priesters hebben verder, in vereeniging met Christus, het offer gebracht van hun vrijheid en van hun leven, om de trouw waarmee zij zich aan Gods Wil hielden !

De Kerken hebben, op haar gebied blijvend, winsten kunnen halen uit deze tijden van verschrikking. Ik duid er nu vast twee aan. Uit de tragische scheuring in Katholieke en Protestantsche Christenheid heeft deze tijd wel nog geen hereeniging, maar dan toch feitelijke toenadering in samenwerking zien opkomen, samenwerking in het verzet en samenwerking in de leniging der hongersnood. En bovendien hebben de Christelijke Kerken aanzien gewonnen bij Christenen en niet-Christenen. Priesters en predikanten hebben grooter vertrouwen gekregen dan zij reeds genoten. Ook zij, die geen levend, of geheel geen verband met een Kerk onderhielden, stelden vertrouwen in de vaderlandsche trouw van

de bedienaren der Christelijke Kerken. Bij geen groep in het volk was het aantal heel en half onbetrouwbaren geringer. Het beperkte zich bij deze groep tot enkele eenlingen. De Roomsch-Katholieke bisschoppen, de aartsbisschop vooral, werden populair in groote kringen ook van de niet-Katholieke bevolking, een merkwaardig feit in de vaderlandsche geschiedenis. De Synode der Hervormde Kerk genoot een dergelijke winst van prestige. Bij gebreke van een nationale Regeering in het land zelve hebben de leiders der Christelijke Kerken, door Gods Woord te verkondigen, meermalen leiding gegeven aan het vaderlandsche gevoel, het vaderlandsche geweten, het vaderlandsche gedrag. Dit werd thans niet afgewezen als politiek Christendom, maar door ons volk dankbaar aanvaard en gretig verwacht. Deze Christelijke politiek, boven de partijtegenstellingen, benevens de bereidheid waarmee zij werd ontvangen, toonen en versterken tevens den band tusschen het Nederlandsche volk en het Christendom.

De groepen van het verzet in den vollen zin benevens de beroepsgroepen, die zich in hun houding tegenover de bezettende macht en ten bate van ons volk in verdrukking bijzonder onderscheiden hebben, staan niet elk op zich zelf, zonder verband met het volksgeheel. Reeds onderling zijn zij verbonden, niet voornamelijk in organisatorisch vastgelegden vorm, maar — wat meer waarde heeft — spontaan. In de verzetsgroepen zijn naast anderen ook verschillende artsen, vele studenten en ook predikanten en priesters min of meer werkzaam betrokken. Evenals deze groepen allen ten bate van het Nederlandsche volk werken, dit volk bemoedigen, aanvuren, leiden en steunen, evenzoo worden zij gedragen door de instemming, de trouw, het begrip en de hulp van dit eensgezind geworden volk. De eensgezinde instemming met den afkeer tegen den vijand en met de trouw aan vaderland en vorstenhuis, bleek reeds in de openhartigheid en loslippigheid, welke zelfs Nederlanders, die elkaar op reizen en in vergaderingen voor het eerst ontmoetten, in hun gesprekken aan den dag legden. De waarschuwingen van hier te lande en van Engeland uit hebben deze vrijmoedigheid evenmin kunnen doen verdwijnen — al hebben zij haar geleidelijk wel geremd — als de noodlottige gevolgen, die zij nu en dan opleverde. De trouw aan het vaderland en aan de vaderlandsche waarden heeft de vijand tot zijn schande en het volk zelf tot zijn eer ook ervaren in het feit, dat verlokkingen noch bedreigingen het hart van ons volk tot omkeer ten gunste

van den bezetter en van zijn partijpolitiek hebben gebracht. De jarenlange scholing in de vaak overmatig gekritizeerde democratische politiek en in de sociale organisaties leverde hier haar vruchten op. Meer nog werkte hier de trouw, die in ons volk voordien te zeer als traagheid des harten was blijven vastzitten, maar tijdens de bezetting als een volksdeugd werd geactiveerd. Ons volk was in een eerlijken strijd overwonnen, knetterde de Duitsche militaire opperbevelhebber in de Nederlanden op zijn bekend geworden barschen commando-toon. We waren en bleven overtuigd, dat het geen eerlijke strijd was, maar een woordbreukige stuipoverval met niets ontziend geweld. We mogen na de bezetting vaststellen, dat de vijand slechts militair — en dan nog tijdelijk — door zijn overmacht heeft gewonnen, maar dat wij als volk noch politiek noch moreel ooit gewonnen zijn, trots de overmacht der aan den vijand ter beschikking staande middelen, trots zijn slinksche streken : de overlevering der arbeidersorganisaties aan N.S.B. figuren, de bezetting van krantenredacties met handlangers, de vergiftiging van pers, radio, film door Duitsche en nationaalsocialistische propaganda, en trots zijn geweldmaatregelen : gijzelingen, concentratiekampen, executiepeletons.
Men mag van een volk in zijn geheel niet de daden verwachten, tot welke de groepen, die den kern van het verzet vormen, zich in staat toonden, en evenmin de houding, waardoor enkele beroepsgroepen zich onderscheidden. Men mag dit te minder bij het Nederlandsche volk, waaraan een burgerlijke gemoedelijkheid eigen is benevens een afkeer van den heldenrol. Te veel arbeiders en anderen hebben zich goedmoedig naar Duitschland laten leiden, geïntimideerd door Duitsche bevelen en bedreigingen. Al te velen hebben ook gehoor gegeven aan den oproep tot „spitten" ten bate van de vijandelijke verdediging, bang gemaakt door de straffen, op weigering gesteld. Verschillende ambtenaren hebben aan den vijand meewerking verleend, vaak verre buiten de grenzen, waarbinnen deze als bezetter meewerking mocht vragen. Doch daar staat tegenover, dat het hart van ons volk onvatbaar bleef voor de Duitsche beïnvloeding, en dat het meeleven met de groepen van direct en indirect verzet zich niet tot bewondering beperkte. Voortdurend heeft ons volk van zijn afkeer voor den bezetter blijk gegeven. Meermalen heeft het actieven weerstand geboden aan Duitschen dwang. Tegenover de te groote meegaandheid van verscheidene ambtenaren, soms tot ernstige medeplichtigheid aan onrecht tegen vermogen of vrijheid van

medeburgers toe, staat de weigering van vele andere ambtenaren, die de moeilijkheden, welke hun onderduiken meebracht voor henzelf en voor hun gezinnen, verkozen boven handelingen in strijd met hun geweten of hun vaderlandsche trouw. Naarmate de bezetting langer duurde en het volk den toeleg der bezettende macht beter doorzag, werd de houding van ons volk ook krachtiger. Daartoe werkten de toenemende aanmoediging en voorlichting in de geheime bladen benevens de eerst geleidelijk duidelijker gegeven leiding der Regeering van over zee in sterke mate mee. Juist in het laatste halfjaar, waarin de dwingelandij en de voedselnood het ergst waren, toonde het volk op zijn best, dat de geest niet gebroken was, integendeel ondanks alle moordgeweld krachtig opveerde. Reeds in het eerste jaar der bezetting was er een groote staking uitgebroken onder de Amsterdamsche arbeiders als protest tegen de Jodenmishandelingen. En in het voorjaar van 1943 verbreidde zich van Twente uit een spontane staking over heel het land, als protest tegen de aangekondigde krijgsgevangenschap van ons leger. Naast deze „wilde" uitingen van Nederlandsch verzet hebben twee feiten van moedig volgehouden weigering tegenover drijven en dwang der bezettende macht de eer van ons volk hoog gehouden. Deze feiten vonden plaats in de laatste, en zwaarste, periode der bezetting.

Het eerste feit staat wederom op de rekening van een beroepsgroep. Wel laat, eerst in September van het vorig jaar, maar op het psychologische oogenblik, met een indrukwekkende eendracht, ging het geheele personeel der Nederlandsche Spoorwegen in staking. De spoorwegmannen hebben ons land voor de schande bewaard, dat Nederlandsche treinen, door Nederlanders bediend, de kogels en het verdere oorlogstuig moesten aanvoeren om onze bevrijders buiten de grenzen te houden. Zij hebben tevens een voorbeeld gegeven van tucht en gehoorzaamheid jegens onze Regeering in den vreemde, toen deze de spoorwegstaking beval. Zij hebben daarvoor de dreigementen der bezettende macht getrotseerd benevens haar chantagepoging om op de stakers de verantwoordelijkheid te schuiven van de hongersnood, die na, maar geenszins tengevolge van de spoorwegstaking in ging treden. Het bitterst zal hun gevallen zijn, dat ook verschillende trouwe, maar jegens den vijand goedgeloovige Nederlanders deze „mythe" voor waar aannamen. De bezetter had verklaard: spoorwegstaking beteekent hongersnood. Het was een makkelijk, en laf, kunstje voor hem, om met al de hem ter beschikking staande middelen

van geweld de hongersnood dan ook tot werkelijkheid te maken. De spontane hulp van het volk aan de stakers en hun gezinnen heeft deze bitterheid wel kunnen wegnemen. Het personeel der Nederlandsche Spoorwegen heeft in een der zwaarste uren van de vaderlandsche geschiedenis de eer van het Nederlandsche volk en van zich zelf gehandhaafd. Het deed dit over de heele lijn, van hoog tot laag, en daarbij was uiteraard het lagere personeel wel het grootst in aantal. De spoorwegbeambten en spoorwegarbeiders vormen sinds jaren tezamen met het hoogere personeel een uitgelezen corps, in tucht en solidariteit. De ondergeschikte arbeiders hebben evenals hun superieuren een rechtspositie. Zij hebben zich weten te ontworstelen aan den toestand van proletariaat. Mede aan de daarmee verkregen maatschappelijke gelding, maatschappelijk aanzien, maatschappelijken stand, konden zij de geestelijke kracht ontleenen om fier hun offer te brengen ten bate van het vaderland.

Een tweede feit levert de weigering van de mannen tusschen zestien en veertig jaar om zich ingevolge den Duitschen oproep van Kerstavond 1944 te melden voor wegvoering naar Duitschland. Bevelen noch bedreigingen van de bezettende macht konden het hier winnen van het strikte verbod onzer Regeering te Londen, terzijde gestaan door een felle actie in de geheime bladen. De trouw van ons volk, benevens zijn vast vertrouwen in de spoedige bevrijding, hebben hier gezegepraald over de gemakzucht en vreesachtigheid, welke in vorige jaren, en nog kort tevoren bij stedelijke oproepen al te zeer gewerkt hadden. Verlokkingen van extra voeding voor de mannen zelf en hun gezinnen kregen betrekkelijk weinig resultaat, vooral weinig als men het aantal mannen, dat zich meldde, stelt naast den nijpenden voedselnood in de groote steden en elders. De mannenjachten, welke sinds de weigering voortdurend, nu hier dan daar, werden ingezet, leverden voor de Duitschers niet veel op, hetgeen ten deele aan den tegenzin der vijandelijke weermacht, afkeerig van een dergelijk soldatenonteerend bedrijf, maar zeker niet minder aan de solidaire hulpverleening van het Nederlandsche volk is te danken. De Duitsche politie, jagend als bloedhonden, schoot verscheidene vluchtende jonge mannen dood, maar evenmin als vroegere gruweldaden konden zulke moorden de overige jonge mannen er van afschrikken om zich aan den vijand te onttrekken. Door deze massale houding van afweer heeft ons volk trots moeilijke omstandigheden, men mag zeggen trots zware nood, toch nog de gelegenheid gegrepen

om slap gedrag van den eersten tijd der bezetting te bedekken, en in den geest van den verzetskern de Nederlandsche eer te handhaven.

Ook in hulpvaardigheid tegenover landgenooten heeft het Nederlandsche volk een proef doorgemaakt. Tegenover veelbesproken voorbeelden van zwarten handel en woeker staan hier tallooze bewijzen, dat ons volk ook uit dezen proef goed is te voorschijn gekomen. Het is verklaarbaar, dat de slechte voorbeelden meer aandacht trokken dan de goede. De meeste menschen ergeren zich nu eenmaal liever dan dat ze waardeering of bewondering geven. Te meer is dit in het kritische, vaak kritikasterige Nederlandsche volk het geval. Bovendien moesten de bewijzen van hulpvaardigheid grootendeels verborgen blijven. Al zou de een of ander geneigd zijn zich op zijn hulpvaardigheid te beroemen — in ons vaderland hoedt men zich hier meestal wel voor, reeds uit vrees om verwaand of belachelijk te schijnen —, dan toch gebood de voorzichtigheid tegenover den vijand en zijn handlangers, zich niet bekend te maken als herbergende een of meer onderduikers, als steunende allerlei geheime hulpfondsen, als schenker van gaven in natura aan personen, die door de bezettende macht in moeilijkheden waren gekomen. Maar toch kunnen tegenover tientallen gevallen van verraad of woeker tienduizenden van onderduikers worden gesteld, die voornamelijk op het platteland een meestal kosteloos onderdak en voeding konden krijgen, honderdduizenden guldens, bestemd voor fondsen, welke trots de groote behoefte nooit gebrek aan geldmiddelen hadden, en een voortdurende stroom van voedsel, kleeding, tabak en andere producten, ten bate van noodlijdenden in deze bezetting tegen redelijke prijzen, vaak ook kosteloos, afgestaan.
Vooral de boeren, de veel gesmaden, hebben voor de leniging der voedselnood veel gedaan. Het is waar, dat zij er het meest toe in staat waren. Het is ook waar, dat zij — na de voor hen bar slechte tijden der landbouwcrisis — in de bezetting goede zaken hebben gemaakt, ook zonder zwarte prijzen, al hebben zij door het gedwongen afstaan van paarden en vee en door het gebrek aan kunstmest op den duur aan belangrijke verliezen het hoofd te bieden. Maar de enkele verhalen, welke overal de ronde doen, over boeren, die de schandelijkste woekerprijzen vragen, of die hongerende reizigers aan de deur met een norsche weigering afschepen, mogen toch niet een blaam werpen op den boerenstand

in zijn geheel. De boeren immers hebben zich duizenden onderduikers aangetrokken. Zij hebben — vooral over den IJssel, maar menig voorbeeld kan ook genoemd worden uit het westen van het land — voor een redelijke tegenprestatie en menigmaal zonder eenige betaling allerlei voortbrengselen van hun arbeid afgestaan aan stadsbewoners in nood. Verscheidene boeren hebben inderdaad grove prijzen gemaakt, met gebruikmaking van de onbarmhartige „wet" van vraag en aanbod. Maar krachtens dezelfde wet werden in vorige jaren hun groente en andere waren tegen afbraakprijzen verkocht of zelfs als onverkoopbaar vernietigd. En de hooge prijzen werden mede opgedreven door koopers, zwarte handelaren en anderen, die tot verkoop onwillige boeren daardoor verlokten. Vele boeren hebben ook hongerigen van de deur gewezen. Maar deze beseften wel zelden, dat zij vaak voorafgegaan waren door een reeks van andere vragers, die de dagelijks ter uitdeeling beschikbaar gestelde melk en andere producten hadden meegekregen. Bovendien zijn de boeren menigmaal met zwarten ondank beloond voor hun gastvrijheid, het kosteloos verstrekte nachtverblijf, vaak met een goeden maaltijd erbij. Zij werden immers door hun gasten meermalen bestolen. Niet slechts etenswaren werden gestolen, maar ook paardentuig, zelfs paarden met wagens erbij. De tegenstelling van boeren en burgers, een oud zeer in ons land, zou ongerechtvaardigd verscherpt worden ten nadeele van de boeren, als de burgers eenzijdigen nadruk legden op gevallen van woeker en hulpweigering bij de boeren, en niet voldoende rekening hielden met de vele gevallen van edelmoedige boerenhulp en met de schromelijke tekortkomingen van hun eigen standgenooten. Zouden de burgers zich beter hebben gehouden, zou hun houding zelfs even goed zijn geweest, als zij den overvloed hadden bezeten en de boeren in nood waren geweest ? De zwarte handelaren in boter, kaas, vleesch, spek, graan, aardappelen waren grootendeels niet boeren, maar burgers, en evenzoo waren de dieven van boerenproducten grootendeels onder de burgers te vinden, zij het in de maatschappelijk — of zedelijk — onderste laag der burgerij.

In den strijd tegen den voedselnood hebben zich ook de Christelijke Kerken onderscheiden. Vooreerst door de verkondiging van Gods Woord, en wel door herhaalde en krachtige aanmaningen tot rechtvaardigheid in prijzen en tot naastenliefde ten behoeve van hongerigen. De Kerken trokken zich hier een maatschappelijke taak aan, welke met de bezetting niet afgeloopen is. De maat-

schappij leed immers sinds lang aan onrechtvaardigheid en onbarmhartigheid. Het geldende economische stelsel, het kapitalisme, gekenmerkt door een ongeremde en matelooze winzucht, heeft er de maatschappij van doortrokken. De bezetting heeft ook hier als een zwaard gewerkt, dat de harten open legt. De hebzucht vertoonde zich brutaler, de protesten ertegen werden ook krachtiger. Volgens haar roeping is de taak der Christelijke Kerken niet beperkt tot een liefdadigheid, die wel het leven van paupers in stand houdt, maar het pauperisme eveneens laat voortbestaan. De liefdadigheid mag de plaats der rechtvaardigheid niet innemen. De daadwerkelijke naastenliefde moet ver boven de strikte rechtvaardigheid uit stijgen, maar zij veronderstelt deze als grondslag. De kerkelijke armenzorg heeft vóór den oorlog gezegend werk geleverd, maar de taak der Kerk ten behoeve der noodlijdenden is daarmee niet vervuld. Haar boodschap van rechtvaardigheid en naastenliefde, in pauselijke encyclieken en oecumenische conferenties reeds op de algemeene maatschappelijke toestanden betrokken, heeft in den bezettingstijd voor ons land een bijzondere toepassing gekregen, welke tot den wortel van het kapitalisme doordringt. De Christelijke kiemen, sinds eeuwen in ons volk neergelegd, komen tot nieuwen groei. Hier kunnen kerkelijken en onkerkelijken elkaar vinden, op den bodem van ons in Christelijken geest gevormd volk.

In het zware laatste tijdperk van de bezetting heeft de nood de Kerken gedrongen naar samenwerking ter leniging, in het z.g. I.K.O., het Inter-Kerkelijk Overleg. Hierbij werken met de Kerken ook de niet aan eenige Kerk verbondenen mede. Het I.K.O. werkt ook ten behoeve van noodlijdenden in en buiten de Kerken. Een waarlijk liberale, of liever gezegd waarlijk Christelijke, liefdadigheid heeft zich hier ontwikkeld, vooral ten bate van de kinderen. Deze directe practische samenwerking, niet tot gezamenlijk overleg beperkt, maar gezamenlijke aanschaffing en gezamenlijke uitdeeling van de voeding omvattend, levert een belangrijke bijdrage tot de toenadering der verdeelde Christenen, tot de eenheid van ons volk op den grondslag van den Christelijken geest, en tevens tot de verwerkelijking van het Evangelie op maatschappelijk gebied. De verschillen tusschen de Kerken, in leer en in practijk, zijn hiermee niet weggevaagd. De verzorging der gevoelige jeugd, waarbij voeding en opvoeding niet te scheiden zijn, eischt ook maatregelen, waarbij met deze verschillen rekening wordt gehouden. Maar de thans tot stand gekomen samenwerking

in de verkondiging van Christus' blijde boodschap en in de verzorging van Christus' armen blijft een feit van belang voor de vaderlandsche zoowel als voor de kerk-geschiedenis.

DE REKENING.

De bezinning op de redenen, waarom wij ons verheugen over de bevrijding, is ongemerkt overgegaan in een rekening en verantwoording over de houding en het gedrag van het Nederlandsche volk tijdens de bezetting. Menigeen zal den indruk krijgen, dat hierbij minder een rekening werd opgemaakt dan wel een pleidooi werd gehouden. In de hitte van den strijd tegen de bezettende macht is in geheime bladen en door overigens meer of minder felle Nederlanders vaak al te eenzijdige nadruk gelegd op de fouten en tekortkomingen in ons volk. Fouten zijn er gemaakt, in het gevaarlijke misleidende begin meer dan aan het benauwende barbaarsche eind. Maar de erkenning daarvan mag de oogen niet doen sluiten voor de trouw, den moed en de volharding, welke niet alleen bijzondere personen en groepen, maar ook het volk in zijn geheel, in toenemende mate, aan den dag heeft gelegd. In de felheid van den strijd kon het vaak noodzakelijk lijken, het volk om tekortkomingen te geeselen, en tot meer geesteskracht op te zweepen. Thans, nu de strijd is volstreden, is het niet minder noodzakelijk voor den goeden naam dan rechtvaardig om de verdiende eer der Nederlanders, dat het volle licht valt op de zedelijke overwinning, die ons volk als geheel op de bezettende macht heeft behaald. Ons volk heeft de vuurproef behoorlijk doorstaan. Het heeft getoond, dat het de vrijheid waard is, want het heeft er veel voor gewaagd en verdragen.

Wij hebben krachten in ons eigen volk ontdekt, die menigeen in binnen- en buitenland er niet had vermoed. Het burgerlijk behagelijke had onze veerkracht niet verslapt, de welvaart en weelde in vele kringen de weerstandskracht niet geknakt, de verfijning op allerlei gebieden der beschaving had de natuurkrachten en zedelijke krachten niet verstikt. Ons volk heeft in het geweld der bezetting door eigen ervaring zijn diepste krachten leeren kennen. Het heeft door de beproeving ook gewonnen aan kracht. In de beproeving wordt kracht gebroken of gestaald. De versterking zullen wij noodig hebben voor de zware taak, die ons na de bevrijding wacht. De vernielingen, stoffelijke en geestelijke, door den oorlog van vijf dagen en vooral door de bezetting van vijf jaren veroorzaakt, moeten worden hersteld.

Daarenboven moeten de nieuwe krachten, en de nieuwe gedachten, in dezen tijd opgekomen, tot een nieuw geheel worden geordend. Deze uiterst moeilijke taak beteekent een nieuwe proef voor ons volk. Het is een blijder taak, want zij zal in vrijheid verricht worden, en we bouwen er onze eigen toekomst mee. Het is een moeilijker taak, want opbouwen is moeilijker dan afweren, en er kunnen over het opmaken en uitvoeren van nieuwe plannen meer meeningsverschillen ontstaan dan bij de verdediging tegen een verafschuwden vijand.

Om een beeld te krijgen van den omvang en de beteekenis der nieuwe taak, waar ons volk thans voor staat, is het gewenscht zich eenige rekenschap te geven van de situatie, waarin het vaderland zich na de bezetting bevindt. Het eerste, waar men aan denkt, is de onnoemelijke schade, aan landerijen, gebouwen, fabrieken, machines, financiën geleden, de ontwrichting, tot de grondslagen, in het staatkundig, economisch, sociaal, moreel, cultureel leven. Voor een juisten kijk op de taak, welke ons wacht, is het niet minder noodig, naast deze negatieve posten te letten op de positieve. In het voorgaande pleidooi kwamen reeds verschillende nieuwe factoren voor den dag, zooals een versterkte eendracht, een verhoogd aanzien der Kerken, een toegenomen volkskracht. De nieuwe factoren behoeven niet alle zonder meer als winstposten te worden beschouwd. Men moet de nieuwe situatie vooral bekijken als een diepgaande verandering, afgezien van de vraag of deze verandering ten goede of ten kwade is, gunstig of ongunstige gevolgen doet verwachten. Veel, wat ons in het verleden ter harte ging, is uitgeleefd, was reeds vóór de bezetting aan het afsterven. Of het nieuwe steeds het betere zal blijken, is voorshands nog niet met zekerheid uit te maken.

We dienen de nieuwe situatie te aanvaarden, als we ernst maken met de toekomst van ons vaderland. Men kan, zooals ik persoonlijk, vertrouwen hebben in deze toekomst, men kan haar ook in vrees en angst tegemoet zien, maar de huidige toestand stelt onverbiddelijke voorwaarden aan het voortleven van ons volk in de toekomst. We moeten ons de ingrijpende veranderingen, tijdens oorlog en bezetting ingetreden, en ten deele reeds voordien in opkomst, goed bewust maken, om de hoogste waarden voor persoonlijkheid en gemeenschap, welke den inzet van ons verzet vormden, in deze toekomst te kunnen redden. Het gedachtenloos, dogmatisch prijzen van den volmaakt verleden tijd is thans noodlottiger nog dan in andere tijden, niet minder noodlottig dan een roekeloos

aangrijpen van elke nieuwe gedachte en elk nieuw plan, om maar een verandering, welke ook, tot stand te brengen, een vooruitgang, ook naar den afgrond, een evolutie, al zou het zijn naar den ondergang, of een revolutie, desnoods tot ontbinding en chaos. Het verleden had ook onmiskenbare nadeelen. Men denke slechts aan de economisch, politiek en moreel rampzalige werkloosheid. En evenzoo biedt de toekomst goede kansen, waarvoor een jong geslacht, tot jong gestempeld niet zoozeer door den leeftijd als door de verbeeldingskracht en veerkracht, het vertrouwen, den moed en de wijsheid moge leveren om ze tijdig tot werkelijkheden te maken.

Ingevolge de twee zijden der huidige situatie, een negatieve en een positieve, wacht ons ook een tweevoudige taak, welke aangeduid kan worden met de twee slagwoorden herstel en vernieuwing. Het is één taak met twee kanten, even onafscheidelijk tot eenheid verbonden als de situatie van dezen tijd zelf een eenheid vormt. Wanneer ik in dit hoofdstuk de situatie eerst aan haar negatieve en daarna aan haar positieve zijde nader aanduid, en in de volgende onze taak eerst als herstel en dan pas als vernieuwing stel, mag men dit enkel zien als een onderscheiding naar de begrippen in wat ongescheiden is naar de werkelijkheid. Voor deze onderscheiding gelden twee redenen. Vooreerst kan zij de uiteenzetting verduidelijken. Herstel en vernieuwing dragen elk een eigen karakter. Voor herstel mag men ook een eendracht veronderstellen, welke voor vernieuwing niet in dezelfde mate is te verwachten. Bovendien wordt de onderscheiding tusschen deze beiden geboden door de volgorde, waarin elk der twee aan bod komt. Het herstel gaat in tijd vooraf. Het moet ook in korten tijd voltooid wezen. In moderne termen uitgedrukt: het herstel maakt een vijfjarenplan noodig, de vernieuwing vormt den inhoud voor een plan van vijfentwintig jaren. Maar de ongescheiden eenheid der beide plannen moet voortdurend in het oog worden gehouden. Vernieuwing is vanzelfsprekend niet mogelijk zonder voorafgaand herstel. Maar hoewel minder vanzelfsprekend, is het toch even onomstootelijk waar, dat het herstel slechts behoorlijk volbracht is, indien het een goeden grondslag biedt voor een nieuwe toekomst. Bij het herstel moet het beeld der nieuwe toekomst in — zij het vage — hoofdlijnen reeds voor oogen staan. De vernieuwing beslist over de vraag, wat moet worden hersteld. Zij beslist ook over de wijze van het herstel. Het kan voor de vernieuwing dan ook van beslissende beteekenis wezen, welke

personen en groepen met het herstelwerk worden belast.
Er zijn inderdaad herstelwerkzaamheden, welke los van de vernieuwingsvraagstukken in ieder geval ten spoedigste moeten worden ter hand genomen. Men denke aan het herstellen van dijken en het droogmalen van landerijen, aan het herstellen of wederoprichten van gebouwen en huizen, aan de leniging der voedselnood, aan de berechting der landverraders en de zuivering onder de ambtenaren en ondernemers. Maar hoe verder men met het herstel vordert, des te krachtiger wordt de invloed van de plannen tot vernieuwing — of tot behoud —, welke de werkers aan het herstel op den achtergrond — vaak ook reeds op den voorgrond — van hun bewustzijn met zich dragen. Zelfs de zooeven genoemde eerste herstelmaatregelen, waarvan ieder de noodzakelijkheid inziet, staan slechts schijnbaar los van de vernieuwing. De wijze, waarop deze maatregelen worden genomen, kan reeds een voorspel geven, zij kan soms zelfs beslissenden invloed uitoefenen op het aanschijn van ons land gedurende deze eeuw. Hierbij zijn nog van minder belang de stedenplannen, volgens welke de verwoeste deelen van Rotterdam, den Haag, Nijmegen of Venlo zullen worden herbouwd. Bij stedenplannen gaat het in hoofdzaak om stoffelijke en uiterlijke vernieuwing. Belangrijker is, of zulk een herbouwing, of een dijkenherstel, en ander stoffelijk herstelwerk, door de overheid dan wel door individueele ondernemers dan wel door samenwerking der zelfstandige en ondergeschikte arbeiders zal worden verricht, m.a.w. of dit werk zal geschieden volgens het schema van socialisatie, van de oude liberalistische concurrentie of van de moderne samenwerking der beroepsgenooten.
Veel dieper werkt de overheerschende gedachte omtrent vernieuwing bij geestelijk herstel. De zuivering zal geheel anders aangepakt worden door hem, die niet anders wil dan terugkeer naar den vooroorlogschen geest in ambtenaars- en ondernemerskringen dan door dengene, die de zedelijke beteekenis van het ambt boven broodwinning en technische vaardigheid wil stellen en die de ondernemingen niet slechts door de wet van vraag en aanbod, maar daarbovenuit door zedelijke wetten, met name de wet van den rechtvaardigen prijs, wil laten beheerschen. Weliswaar zal, meer dan bij stoffelijk herstel, bij deze geestelijke herstelwerkzaamheden ook de beleidsvraag, het tempo der vernieuwing, invloed uitoefenen. Zij, die vernieuwing nastreven, kunnen tijdens het herstel voorbarige of overijlde vernieuwingspogingen in het

werk stellen, ijzer met handen willen breken. Zij kunnen ook te lang blijven afwachten, de kat uit den boom willen kijken. Maar vernieuwing of behoud speelt in elk geval een rol, reeds bij menig dringend stoffelijk herstelwerk, nog meer bij minder dringend en bij geestelijk herstelwerk, zooals onder meer bij het herstel der politieke partijen en sociale organisaties. Voor de behoudenden is het geen vraag, of deze dienen hersteld te worden, en of dit in den ouden vorm dient te geschieden. Voor de vooruitstrevenden moet hier telkens een vraag gesteld en beantwoord worden.

De economische situatie, waarin de Duitschers ons vaderland hebben achtergelaten, geeft een bijna troosteloozen aanblik. De volledige rekening kan thans nog niet worden opgemaakt, zeker niet in dit geschrift door dezen schrijver. Maar reeds een eerste indruk zou ons verslagen kunnen maken. Verschillende onzer steden zijn voor een groot deel verwoest. De normale aanbouw van huizen, voor onze groeiende bevolking noodzakelijk, is sinds jaren stopgezet. Vele huizen zijn in jammerlijk verval, omdat de bewoners er door de bezettende macht uit zijn verdreven en de moedwil en roofzucht van Nederlanders het vervallen ervan heeft bespoedigd. Vruchtbare landerijen zijn onder water gezet, ons beroemde fokvee is voor een groot deel weggevoerd of geslacht, het talrijke pluimvee is gedecimeerd. Het bouwland raakt, bij gebrek aan kunstmest, uitgeput. Sinds jaren moest er roofbouw op gepleegd worden. Fabrieken zijn stil gelegd, machines geroofd, weggevoerd, vernield of verroest. Geschoolde arbeiders, naar Duitschland gedeporteerd, hebben in munitie- en wapenfabrieken hun eigen scholing ten deele verloren. Het lijntrekken is een houding van vaderlandsliefde geworden, maar zal na de bevrijding niet zonder inspanning ontwend kunnen worden. De aanvulling met jonge geschoolde arbeiders, zoowel hoofd- als handenarbeiders, is sinds de bezetting geremd, grootendeels zelfs gestaakt. Onze spoorwegen zijn niet minder geschaad. Spoorlijnen zijn opgebroken of vernield, treinen zijn — evenals trams en auto's — in grooten getale over de oostergrenzen verdwenen. Het electrisch net, dat zich vóór den oorlog over een steeds toenemend aantal spoorlijnen uitstrekte, is weggehaald, evenzoo zeer vele telefoontoestellen. Onze zeevaart, een onzer groote bronnen van welvaart, heeft volgens een mededeeling, van Regeeringswege kort geleden gedaan, ongeveer de helft van haar scheepsruimte verloren.
Het verlies aan vermogen is niet onze grootste economische

schade. Een dergelijke aderlating kan misschien zelfs gezond zijn, de werkkracht doen opveeren. Erger dan het enorme, maar op zich zelf niet onherstelbare vermogensverlies is het verlies aan middelen om dit verlies in te halen, dus het verlies aan middelen van inkomsten. Vergeleken met de uitzichtlooze werkloosheid van de afgeloopen dertiger jaren is de vernieling, die voor allerlei werkobjecten een niet kunstmatige, maar natuurlijke ruimte heeft verschaft, zelfs als een gunstige factor te beschouwen. Maar het staat te vreezen, dat na de bezetting een zelfs grootere werkloosheid zal intreden. Wij hebben door de bezetting niet alleen aan producten, maar ook aan allerlei productiemiddelen in den ruimsten zin een schromelijk tekort gekregen: machines en fabrieken onklaar geworden, verwoest of verdwenen, grondstoffen opgebruikt of weggehaald, een benauwende kolennood, voor de productie niet minder erg dan voor de consumptie. Electriciteitsbedrijven werken op een gering percentage van hun kracht, en we mogen nog van geluk spreken, als de vijand de electrische centrales vóór zijn vlucht niet heeft onbruikbaar gemaakt of vernield. De industrie is dus voorloopig — hoe lang kan deze voorloopige toestand duren ? — niet in staat de honderdduizenden, die uit Duitschland terugkeeren of hier werkloos ondergedoken en opgejaagd gezeten hebben, weer aan het werk te brengen, en de dringende behoefte der binnenlandsche markt te bevredigen. Landbouw en veeteelt staan er eenigszins anders, maar niet veel beter voor. Niettegenstaande de groote onder water gezette gebieden benevens de letterlijke slachting in onzen veestapel kunnen de boeren, zij het op beperkte schaal, onmiddellijk voortgaan met produceeren om het schromelijk binnenlandsch tekort aan voedsel zooveel mogelijk aan te vullen. Maar de welvaart van onzen boerenstand is voor een groot deel afhankelijk van de buitenlandsche markt. Waar vindt hij de buitenlandsche afzetgebieden voor boter en kaas, voor groenten en vruchten ? Duitschland is na den oorlog verarmd, tot volkomen uitputting toe, en er is daar voorloopig een groote politieke en sociale wanorde te vreezen. Engeland heeft in de vijf jaren, waarin ons land in den greep van den vijand was, elders deze producten leeren inslaan, en schijnt thans aan te sturen op imperiale zelfvoorziening. Als nijverheid benevens landbouw en veeteelt kwijnen, kan de handel ook niet tot bloei komen, afgezien van de moeilijkheden, die deze zou moeten ondervinden van het ontwrichte vervoer te land en ter zee.

Verlies aan vermogen, verliezen aan inkomsten, erger verliezen aan inkomsten te vreezen wegens gebrek aan machines, grondstoffen, kolen, electriciteit, verlies aan buitenlandsche afzetgebieden, en daarnaast ontredderde financiën, het geheel geeft een beeld, dat tot wanhoop zou kunnen stemmen. Daar dient nog bijgevoegd te worden de lichamelijke verzwakking der menschen, die de economische productie weer op gang zouden moeten brengen. We zijn als volk ondervoed. Er zijn gelukkigen, die nog behoorlijk te eten hebben gekregen. Hier zijn niet de personen uit de kringen van den zwarten handel bedoeld. Hun eten was zeker niet behoorlijk in den vollen zin. Maar op het platteland is de voeding meerendeels op redelijk peil kunnen blijven, al wordt ook daar wel honger geleden. Daar staat echter tegenover, dat vele anderen niet slechts ondervoed, maar waarlijk uitgehongerd zijn. Als tegenwoordig zoovelen van honger omkomen, moet men veronderstellen, dat nog meer anderen niet ver van den hongerdood af zijn, en dat het volk in zijn geheel door ernstige ondervoeding aan weerstandskracht en werkkracht belangrijk heeft ingeboet. Vooral op de kinderen wreekt zich dit. Het is een bijzonder bittere gedachte, dat dit aan de kinderen van ons volk is aangedaan juist door menschen uit het volk, waarvan wij de kinderen ter gelegenheid van den vorigen wereldoorlog bij tienduizenden gastvrij onderdak en onthaal hebben verleend. De tuberculose neemt onrustbarend toe. Andere besmettelijke ziekten vertoonen zich ook in een voor ons land buitengewone mate. Deskundigen vreezen groote epidemieën na afloop van den oorlog, tegen de besmetting waarvan ons lichamelijk verzwakt volk de weerstandskracht voor een groot deel is ontnomen.

Niet slechts economisch — en hygiënisch —, maar ook moreel zijn wij er tijdens de bezetting op achteruitgegaan, tenminste in verschillende opzichten. Een zedelijke verwildering schijnt ons volk te hebben aangegrepen, blijkens een ontzettende toeneming der misdadigheid. Hiertoe werken verschillende omstandigheden samen. Het wegsleepen onzer groote voorraden door de bezettende macht en door afzonderlijke Duitsche militairen en burgers, het uitblijven van den invoer uit overzeesche gewesten en buitenland, de vermindering der binnenlandsche productie, waarvan nog groote hoeveelheden in beslag werden genomen voor het onderhoud van steeds nieuwe hongerige troepen en ten bate van de voorziening van het Duitsche volk, sinds de spoorwegstaking bovendien

de opzettelijke belemmering van het vervoer, hebben in ons volk een nood aan voedsel, brandstof, kleeding en aan vrijwel alles veroorzaakt, welke te scherper trof omdat wij aan een betrekkelijk hoog levenspeil gewend waren. Deze nood heeft eenerzijds den zwarten handel uitgelokt, met den daarop welig tierenden woeker, anderzijds heeft zij een groot deel van ons volk tot het wegnemen van andermans goed gebracht in een omvang als men zich tevoren nauwelijks kon droomen. Het mijn en dijn scheen zijn beteekenis te hebben verloren, vooral van hout, niet slechts in bosschen, maar ook in door de bezettende macht leeggehaalde woningen. Daarbij kwam het aanstekelijke voorbeeld, door den vijand gegeven in roof, geweld en leugen. Dit lokte allerlei werkelijke en schijnbare misdaden bij het volk uit.

Men mag immers niet al dergelijke handelingen van ons volk werkelijke misdaden noemen. Onrecht en misdaad hebben een verschillende beteekenis, naar gelang men deze woorden van den kant der bezetters en hunne handlangers of van den kant van het trouwe volk gebruikt. Bij het leeghalen der huizen van Nederlanders, die om hun trouw aan het vaderland met de bezettende macht in botsing waren gekomen, sprak het volk onomwonden van roof, terwijl de Duitschers en Duitschersknechten, die — allicht op grond van een of andere bezettingsverordening — de inboedels weghaalden, de eigenaars meermalen voor dieven en roovers scholden, indien zij iets van hun eigendom voor zich wilden redden. In den bezettingstijd is tweeërlei misdaadbegrip voor den dag getreden. Deze onderscheiding bestond reeds eerder, ze kwam echter door de bezetting in het volle licht. Het eene begrip van misdaad is bepaald door de geschreven wetten, het andere door de beginselen van recht. Aan het eerstgenoemde, het formalistische misdaadbegrip, hielden zich tijdens de bezetting de Duitschers, ofschoon zij in hun partij-ideologie juist den nadruk legden op een bovenwettelijk recht, en ofschoon de geschreven volkenrechtelijke grondslag van vele bezettingsverordeningen uiterst twijfelachtig, van vele ook geheel afwezig is. Aan het tweede misdaadbegrip, aan rechtsbeginselen boven geschreven regelen gemeten, is ons volk gaan vasthouden, ofschoon ten onzent de geschreven wet in de kringen der rechtsgeleerden en in het volk voordien overheerschend werd geacht.

Zoo werden tijdens de bezetting allerlei handelingen, welke vroeger als ernstige misdrijven zouden zijn beschouwd, door ons volk terecht niet als onbehoorlijk, integendeel meermalen juist als

prijzenswaardig beschouwd. Valschheid in geschrifte gold bij ons als een zwaar misdrijf. Valsche persoonsbewijzen, stamkaarten, distributiebonnen opmaken of gebruiken gold tijdens de bezetting zelfs in de onschuldigste kringen als de gewoonste en behoorlijkste zaak ter wereld. Bedriegelijke inlichtingen geven aan Duitsche politie of aan met haar heulende Nederlandsche ambtenaren werd in de bezettingsomstandigheden in den regel als een daad van Nederlandschen plicht gezien. Overvallen op bevolkingsregisters of distributiekantoren, gewelddadig of met list, bevrijden van gevangenen, onschadelijk maken, zelfs dooden, van personen, die zich tegen deze overvallen verzetten, al zulke daden werden wel slechts door een betrekkelijk kleine groep in ons volk verricht, doch het volk in zijn geheel brandmerkte deze daden niet als misdaden, maar roemde ze — met volle recht — als heldendaden. Deze daden hebben het rechtmatig verzet van ons volk onderhouden. De tallooze onderduikers, Joden, door de bezettende macht gezochte jonge mannen, om geweten of trouw stakende ambtenaren, werden er in het leven door gehouden.

Het gemis van het vertrouwen in de bezettende macht als handhaafster van recht en orde, de ware oorlogstoestand tusschen deze macht en de moedige groep der verzetsbeweging, veroorzaakten een gansche ommekeer in de waardeering van wat tevoren als roof en moord werd afgewezen. Deze toestand bracht onzekerheden en twijfelgevallen mee, vooral als het om daden ging, welke meer op wraak dan op verweer leken, en om daden, welke niet van goed gedisciplineerde verzetsgroepen, maar van alleen staande vrijbuiters uitgingen. De twijfel werd grooter, naarmate de bezetter als tegenweer tegen het dooden van Duitschers en met hen heulende Nederlanders meer tot het vermoorden van z.g. terroristen en saboteurs, in waarheid trouwe en moedige vaderlanders, en ook van geheel buiten het daadwerkelijke verzet staande gijzelaars overging. Maar als men in het volk dan zulke daden ging afkeuren, geschiedde dit niet om het dooden van vijanden, maar omdat de vijand, die daar dan ook rechtstreeks verantwoordelijk voor was, deze daden deed boeten met het leven van vele goede Nederlanders. Toch blijft het ook op zichzelf zakelijk onbehoorlijk, vijanden zonder vorm van proces neer te schieten, tenzij in geval van noodweer.

Zooals volgens de beginselen van recht verschillende handelingen, welke naar geschreven wet misdaden waren, dit karakter tijdens de bezetting verloren, zoo waren in dezelfde periode andere

handelingen, volgens bezettingswetten geoorloofd of geboden, naar dezelfde beginselen als onbehoorlijk of zelfs als misdaden te beschouwen. Een ambtenaar, die overeenkomstig Duitsch bevel aan instellingen der zoogenaamde nieuwe orde meewerkte, handelde in het algemeen onbehoorlijk. Indien hij bevelen tot arrestatie of verbeurdverklaring tegen Nederlanders ten uitvoer bracht, die om hun trouw aan het vaderland staakten of op andere wijze in strijd met de bezettende macht kwamen, handelde zulk een ambtenaar zelfs misdadig. Dergelijke handelingen werden door het volk reeds als misdaden beschouwd vóór de Regeering in haar bekende strafrechtsbesluit ze achteraf tot misdaden stempelde. De terugwerkende kracht, aan dit besluit verleend, wordt juist gerechtvaardigd door dit rechtsbewustzijn van het volk, op ware rechtsbeginselen gegrondvest.

Een bijzonder geval levert de woeker op. De nood der velen aan alle levensbehoeften gaf aan menigeen de gelegenheid tot misbruik, door een onmatig hooge opdrijving der prijzen. Dat de koopers aan deze opdrijving meewerkten, door steeds hooger bedragen te bieden, ontneemt aan den verkoop niet het karakter van woeker, al komt de schuld van den woekerwinstmakenden verkooper er in iets minder ongunstig licht door te staan. De woeker vond een vruchtbaren voedingsbodem in den zwarten handel. Op zich zelf was deze handel tijdens de bezetting niet onbehoorlijk. Er lag zelfs een gunstig element in, daarin bestaande dat de goederen door den zwarten handel aan den greep van den bezetter waren onttrokken en door dien handel ter beschikking van noodlijdende Nederlanders kwam. De zwarte handel kreeg door dit element een waas van vaderlandsliefde, waar de verkoopers en koopers maar al te graag gebruik — en misbruik — van maakten. Onder het mom van vaderlandsliefde werden prijzen bedongen en winsten gemaakt, welke door hun overmatige hoogte kennelijk meer uit eigenliefde waren te verklaren.

De zwarte handel was strafbaar ingevolge de distributievoorschriften, voor een vrij Nederland gesteld door een vrije Nederlandsche overheid, en tijdens de bezetting gepreciseerd en verscherpt. In de omstandigheden, waarin ons land door de stelselmatige beroovingen, van de bezettende macht uitgaande, was gekomen, bleken deze voorschriften steeds meer van hun rechtmatig doel, het welzijn van het Nederlandsche volk, verwijderd te raken. Zwarte handel werd dan ook op zich zelf slechts in formalistischen zin misdadig. Maar de daaraan veelal verbonden

woeker behield het misdadige karakter, al kwam nu juist woeker als zoodanig noch vóór noch tijdens de bezetting in de wetgeving als misdaad voor. Er bestond wel een wet tegen de prijsopdrijving, tijdens de bezetting nog verscherpt. Maar volgens deze wet was overschrijding der prijzen van 9 Mei 1940 in het algemeen strafbaar. Prijzen boven het lage prijspeil van dien datum waren gedurende de bezetting echter nog niet onredelijk, zeker nog geen woeker te achten. De onbarmhartige en onrechtvaardige uitbuiting der z.g. wet van vraag en aanbod, met meermalen schandelijk misbruik van de nood bij den kooper, geeft den grondslag voor de woekerpractijken, waarbij verschillende producten vele tientallen malen van hun wettelijken prijs haalden. De woeker tijdens de bezetting is naar beginselen van recht niet slechts een misdaad tegenover den kooper in nood, maar tevens een misdaad tegenover het heele volk in nood. Elke woekerprijs immers verhoogt noodzakelijk het algemeene prijspeil van dezelfde en ook van andere producten. Als brood en boter eens tegen woekerprijzen worden verkocht, zijn de verkoopers van deze waren niet licht bereid om ze in het vervolg tegen lagere prijzen beschikbaar te stellen. Bovendien maakt de woekerachtige prijsverhooging van deze noodzakelijke levensmiddelen den slager, den schoenmaker en andere zakenlieden geneigd om zich tegen zulke groote kostenvermeerdering van het onderhoud voor zich zelf en hun gezinnen te dekken door de prijzen van hun eigen producten ook zooveel mogelijk te verhoogen. Zoo wordt de dienst, welken de zwarte handel aan het volk kon bewijzen, des te belangrijker naarmate de goederen in de wettelijke distributie schaarscher ter beschikking worden gesteld, tot een ondienst, tot een misdaad tegenover het volk. Niet in den zwarten handel, maar in de woekerpractijken tijdens de bezetting heeft ons volk een schromelijk zedelijk tekort getoond. Hier heeft, naar ik vrees, de bezetting niet als oorzaak gewerkt, maar slechts als aanleiding. De bezetting maakte de woekeraars niet, doch bood hun slechts de gelegenheid om hun woekerneigingen bot te vieren. Geldzucht, winzucht, hebzucht is in ons goede volk een ondeugd, welke tijdens de bezetting ontstellend aan het licht kwam, doch voordien in het kader van het geldende economische stelsel reeds een vruchtbaren bodem vond. Dit economisch stelsel, het kapitalisme, wordt immers gekenmerkt door de overheersching van het winstmotief. Afgezien van bovengenoemde onderscheiding tusschen misdaden naar den uiterlijken vorm en misdaden naar het innerlijk wezen,

een onderscheiding welke onder den normalen sleur grootendeels verborgen was gebleven, maar door de abnormale schokken der bezetting duidelijk voor den dag is gekomen, heeft er tijdens de bezetting een ontzaggelijke stijging van ontwijfelbare misdadigheid plaats gehad. Diefstal, voor eerste levensbehoeften, van voedsel of brandstof in beperkte, voor eigen gebruik van afzienbaren duur bestemde hoeveelheid zou ik niet eens daaronder willen rekenen. Dit zou in dezen tijd onder diefstal uit nood gebracht kunnen worden, en valt dan niet onder misdaad in eigenlijken zin. Nood breekt wet, door de nood vervalt de wederrechtelijkheid. Dit kunnen we geenszins zeggen van tallooze diefstallen, inbraken, nachtelijke overvallen met benden en verschillende andere vormen van diefstal, waarbij alles wat los en vast was, soms met wagenladingen, werd weggehaald, kennelijk om in den zwarten handel te verdwijnen. Bij overvallen werd vaak gemompeld, dat de „ondergrondsche", waarmee de Nederlandsche verzetsbeweging bedoeld wordt, er achter stak. Het is niet mogelijk, over al deze gevallen thans reeds een oordeel te vormen. Nu kan echter al wel worden voorondersteld, dat menigmaal boevenbenden zich achter den eerlijken en eervollen naam van de gedisciplineerde en onzelfzuchtige verzetsgroepen verscholen. Hun misdaad wordt er te zwaarder door, want zij verstoort dan niet alleen de maatschappelijke orde, maar werpt ook een smet op het zuivere Nederlandsche verzet. De leden der verzetsgroepen hadden telkens groote hoeveelheden van kostbare bonnenkaarten in handen, maar zij beschouwden zich daarbij slechts als houders ten bate van onderduikers.

De misdaden namen des te meer toe, omdat in den bezettingstijd, waarin de schaarschte alle goederen kostbaar maakte, tevens het politietoezicht steeds slapper, en de bestraffing steeds zeldzamer werd. Daarom zal de crimineele statistiek, welke vanzelfsprekend alleen die misdaden noteert, waarop een veroordeeling is gevolgd, een slechte aanwijzer blijken voor den omvang, waarin de criminaliteit ten onzent is gestegen. De politie kreeg het te druk, maar ze kon ook minder dan tevoren uitrichten, omdat de bezetters de politie hadden ingeschakeld bij hun onrechtvaardige maatregelen tegen Nederlandsche burgers. Gevolg daarvan was eenerzijds, dat verschillende politiemannen, de beste in trouwe plichtsvervulling, onderdoken, soms met hun arrestanten samen, anderzijds dat de rest mede in beslag werd genomen door dergelijke lugubere karweien voor den bezetter. Dit bracht weer een ernstigen

schok in het publieke vertrouwen jegens de politie. Het vertrouwen werd niet minder geschaad doordat allerlei verdachte elementen van de z.g. nieuwe orde, titels zoowel als personen, aan de politie werden opgelegd. Naast dit tekortschieten der politie komt nog het feit, dat de gevangenissen overvol zaten met trouwe Nederlanders, die om een of andere reden den Duitschen dwingeland mishaagd hadden. Ofschoon er berucht geworden concentratiekampen werden ingericht voor duizenden gevangenen, konden toch de gevangenissen de misdadigers in den vooroorlogschen zin van dit woord niet voldoende bergen. Zij bleven dus meermalen op vrije voeten, voor hen zelf en anderen een aanmoediging om met misdaden voort te gaan. Men kon dan ook het merkwaardige verschijnsel zien opkomen, dat belanghebbenden, met name op het platteland, volgens onderlinge afspraak zelf voor wachthouden en bij betrapping van dieven ook voor bestraffing zorgden. Dit verschijnsel, waarbij teruggegrepen wordt naar het oude beginsel, dat de leden der gemeenschap bij gebreke van de overheid zelf orde en recht handhaven, is kenmerkend voor een primitieve samenleving, en ook voor een samenleving in ontbinding.

Het verschijnsel van ontbinding is misschien nergens een grooter zedelijk gevaar dan bij het gezin. Daar liggen de gevoeligste levensaderen van een volk. Het gezinsleven heeft tijdens de bezetting door de deportatie van den kostwinner, echtgenoot en vader, zeer ernstige schade geleden, zedelijk meer dan economisch. Echtbreuk van den man in Duitschland, waar de gelegenheid in het aan mannen arm geworden land spoedig gevonden was, indien zij al niet met afschuwelijk overleg om „eugenetische" redenen werd georganiseerd, echtbreuk ook van de achtergebleven vrouw, verlokt door weelderig gevoede en rijk van geld voorziene bezettings-militairen, zijn misschien alleen in moreel zwak staande gezinnen voorgekomen, ofschoon de verleiding menigeen zwak toont, die tevoren door fatsoensoverwegingen in zijn eigen omgeving nog juist genoeg werd vastgehouden om staande te blijven. Ernstiger schade dan ouders persoonlijk zullen kinderen hebben geleden, vooral in de gevoelige overgangsjaren, waarin ze meer dan ooit krachtige, begrijpende en liefdevolle leiding noodig hebben. Hoeveel meisjes hebben zich met Duitsche soldaten afgegeven, juist veel zeer jonge, misschien omdat oudere meisjes vaak teveel eerbied voor zich zelf en afschuw van den vijand

hadden om zich met deze soldaten in te laten ? Nederlandsche meisjes hebben veel zedelijk bederf, benevens menige geslachtsziekte, aan deze „beschermers" te danken. Hoeveel jongens verwilderden in de wereld van onrecht, geweld, roof en moord, welke de bezetters steeds brutaler in ons vaderland loslieten, door hun voorschriften en hun voorbeelden ? Enkele verordeningen, zooals het verbod voor jonge meisjes om zonder ouders of voogd 's avonds op straat te komen, vermochten nauwelijks iets tegenover de sterke verlokkingen en de steeds grootere verslapping van het politietoezicht. De afwezigheid van den natuurlijken beschermer, den man en vader, was onder die omstandigheden zooveel te noodlottiger.
De Nederlandsche kinderbescherming, een der beste openbaringen van ons volkskarakter en onze beschaving, kon den stroom van kinderverwaarloozing niet bijhouden. In plaats van meer ruimte voor particuliere en Rijks-opvoedingsgestichten bleven haar in de bezetting steeds kleinere hoeveelheid en steeds mindere kwaliteit van ruimte beschikbaar. Het eene gesticht na het andere werd in naam van de bezetting aan zijn bestemming onttrokken. Het was soms een heroïsche strijd van toewijding, vernuft en list tegen bruut geweld, waarbij de kinderbescherming toch langzaam maar zeker in den hoek werd gedreven. Maar toch werd de Nederlandsche jeugd meer en dieper dan in de kinderbescherming getroffen in het gezin. De schaden, aan de gezinnen toegebracht, betreffen veel meer kinderen dan de verwaarloosde jeugd. Deze schaden raken ons ook des te dieper, omdat het gezin in het Nederlandsche volk een bijzondere waardeering geniet. Voor deze waardeering geeft de taal reeds een aanwijzing. In tegenstelling tot de ons omringende volken heeft ons volk een afzonderlijken naam voor het gezin, ter onderscheiding van de familie. En de taal is een spiegel der volksziel.

Het meest smartelijke en tevens het meest glorieuze verlies, een verlies van tragische grootheid, is dat van vele trouwe vaderlanders, door de bezettende macht om het leven gebracht. Verscheidene duizenden zijn als slachtoffers van hun vaderlandsliefde gevallen, uit de hoogste en uit de laagste maatschappelijke kringen, hoogleeraren en vele studenten, predikanten, priesters en kerkloozen, intellectueelen, boeren en arbeiders, ouderen en vele jongeren, bekende en onbekende personen, van verschillend geloof en uit verschillende politieke richtingen. Zij vormen een eenheid

in den dood voor het eene vaderland, den dood door den kogel, soms door den strop, den dood tengevolge van ziekte, uitputting of mishandelingen, in Nederlandsche of Duitsche gevangenissen en concentratiekampen. Zij waren uit de besten der Nederlanders, zij blijven symbolen voor ons verzet, onze trouw en onze eendracht. Zoo zijn zij niet vergeefs gestorven, zoo leven zij voort in onze harten en in onze daden.
Zij leven op een bijzondere wijze voort in de betrekkingen, die zij hebben achtergelaten, in hiun weduwen en verweesde kinderen. Deze missen den man en vader. Wij kunnen hun althans den kostwinner vergoeden. Maar deze mogelijkheid geeft aan ons volk dan ook een duren plicht. De strikte vervulling van dezen plicht is een toets voor de eer van ons volk. Dit is het minste, wat wij voor hun dankbare nagedachtenis kunnen doen. Helaas is ons ook dit niet steeds mogelijk. Immers onder onze voor het volk gestorven helden zijn er verscheidene zonder vrouw en kinderen, vooral vele jonge menschen. Een jonge vrouw zei onlangs, bij het vernemen, dat een harer oud-klassegenooten in Amsterdam zou zijn gefusilleerd : dit is reeds de zevende uit onze klas. Zoo zijn er zeer velen uit de moedige jeugd weggenomen. Soms is eenzelfde gezin door het verlies van meer zonen getroffen. Van een gezin uit het Gooi is mij bekend, dat een zoon — student — het vorig jaar gefusilleerd is. Een andere zoon ging met verzetswerk voort, en is in Maart onder de honderden slachtoffers van den aanslag op Rauter gevallen. De als afschrikking bedoelde executie van den broer werkte hier veeleer als een aansporing, ook bij de ouders, die beiden gevangen zijn genomen. Zoo zullen er meer gevallen bekend worden na de bevrijding. Zij moeten ook bekend gemaakt worden, want voortreffelijkheid eischt, dat zij erkend, dus geëerd wordt, en zulke voorbeelden zijn voor ons volk, bovenal voor onze jeugd, meer waard dan vele woorden.

Bij eenige bezinning blijken er naast zware verliesposten op de rekening der bezettingsperiode ook winstposten te noteeren. Stoffelijk, economisch vooral, hebben wij enorme verliezen geleden. Daar staan echter geestelijk verschillende winsten tegenover. Winst is wel een ongeschikt woord voor zulke niet met cijfers weer te geven en voor boekhouding te hooge waarden. Economisch verlies en geestelijke waarde staan niet op hetzelfde peil. Mijn bedoeling kan intusschen reeds blijken, als de geestelijke keerzijde,

de binnenkant, van de aangewezen economische, sociale en andere schaden onderzocht wordt, welke tot nog toe hoofdzakelijk aan haar oppervlakte, haar buitenkant, werden bekeken.
Geestelijk beschouwd vertoonen de economische verliezen naast vanzelfsprekende schaduwzijden ook eenige lichtpunten. Indien wij de economische ineenstorting niet weten te verhoeden, dreigen ons de zedelijke gevaren, welke met pauperisme samengaan. Er bestaat een edele, zelfs een heilige armoede. Sint Franciscus heeft haar als zijn bruid vereerd en zijn leven geeft er een levend beeld van. Maar zoo iets is slechts voor enkele uitverkoren zielen weggelegd. De gemiddelde mensch heeft een matigen welstand noodig om menschwaardig, dus ook zedelijk goed, te leven. Als ons volk, aan welbehagelijk leven gehecht, ongewild tot armoede zou vervallen, is het ernstig te vreezen, dat het de verbittering, verslapping en vervuiling, welke de armoede zoo vaak volgen, in breede kringen niet zal ontgaan. Dan is er niet slechts armoede, waarin waardigheid kan schuilen, maar pauperisme. Iets anders is een tijdelijke verlaging van het levenspeil, niet als ideaal, maar als noodzaak. Versobering heeft noch als economisch noch als zedelijk ideaal voor mij eenige aantrekkelijkheid. Het heeft teveel den smaak van een verschraald puritanisme. Maar nu in ons verarmde vaderland een nieuwe welvaart moet worden opgebouwd, is het noodzakelijk, ten bate van het herstel van stad en land en ten behoeve van den aanmaak van productiemiddelen de consumptie, in eten en drinken, in kleeding, in genotmiddelen, voorloopig te beperken tot het noodige en eenvoudige. Daar is ook een zedelijk voordeel in gelegen. Zelfs nog tijdens de economische crisis en werkloosheid der dertiger jaren toonde ons volk, dat de broodkruimels het waren gaan steken. De burgerij bleef vasthouden aan een min of meer snobbistisch vertoon van weelde, de heele bevolking bleef eischen stellen voor het stoffelijke, hooger dan de economische situatie toeliet. Buitenlandsche wintersport, auto's, clubfauteuils waren voor de burgers den schijn van noodzakelijke levensbehoeften gaan aannemen, aan bioscoop en sigaretten was het volk in zijn geheel verslaafd gaan raken, goed voedsel, zooals spek, werd als minderwaardig versmaad. De bezettingsnood heeft ons op harde wijze de overbodigheid van het eene en de waarde van het andere kunnen leeren begrijpen. Als wij deze les na de bevrijding nog even onthouden, bereiken wij niet slechts voor den overgangstijd van het herstel een economisch voordeel, maar kunnen wij ons ook zedelijk bevrijden van de

— evenzeer als pauperisme menschonwaardige — verslaving, waarin te groote gehechtheid aan stoffelijke goederen den mensch brengt.
Hierbij moet in acht worden genomen, dat de eerste levensbehoeften voor ons ondervoed en verarmd volk voorgaan, en de versobering dus moet bepaald blijven tot de voor een menschwaardig leven niet noodzakelijke consumptie. Daarom moeten de meer gegoeden zich meer beperkingen opleggen dan de minder gegoeden. Dit is een eisch van rechtvaardige verdeeling. Het vraagstuk der verdeeling is trouwens het — in de economie nog steeds onderschatte — centrale zedelijke probleem. Economische welvaart is niet een descriptief boekhoudkundige, maar een normatief zedelijke grootheid. Zij bestaat niet in de opeenhooping van zooveel mogelijk economische producten, maar in het toekomen van het behoorlijke levensonderhoud aan een ieder overeenkomstig zijn maatschappelijke functie. Daarmee is maatschappelijke nivelleering afgewezen, immers zooals de functies in waarde verschillen, zoo dient ook de levensstaat, dien de functionarissen voeren, te verschillen. Maar alle functies worden door menschen vervuld. Er is dus een algemeen minimum, wat bij de verdeeling der economische producten steeds behoort te worden in acht genomen, en wel het minimum, noodig voor een algemeen menschwaardig bestaan.
Ten slotte is in de economische verarming nog deze zedelijke verrijking gelegen, dat zij den nadruk legt op de noodzakelijkheid van den arbeid. Zij dringt tot een bijzonder beroep op de arbeidskracht van het volk. Onze sterkte is niet daarin gelegen, dat wij een volk van rentetrekkers zouden zijn, maar dat wij een volk van arbeiders vormen, arbeiders in den letterlijken, dus ruimsten zin, arbeiders met hoofd of handen, zelfstandige of ondergeschikte arbeiders. Van onzen eigen arbeid hangt het voor een groot deel af, of wij de economische moeilijkheden te boven komen. Hoe grooter de moeilijkheid, hoe zwaarder de te herstellen schade, des te meer mogen we vertrouwen, dat de arbeidslust geprikkeld zal worden. Volgens berichten zou in het eerst bevrijde en in verband daarmee ook meest verwoeste Zuiden Zeeland de meeste energie aan den dag leggen. Zou dit niet mede te verklaren zijn door het feit, dat in Walcheren, tevoren een juweel van vruchtbaar land en oude beschaving, de grootste schade is aangericht, door de vernieling van den zeedijk, de gedeeltelijke verwoesting van Middelburg en de geheele van Vlissingen ?

Naast de ontzettende stijging der criminaliteit eenig zedelijk lichtpunt te willen zien, lijkt meer dan paradoxaal. Het lijkt een caricatuur van optimisme. Toch waag ik het er op. Vooraf moet de opmerking worden gemaakt, dat de criminaliteit geen juiste graadmeter is voor de moraliteit van een volk. Criminaliteit betreft meer den buitenkant, moraliteit vooral het innerlijk. De crimineele handeling is hoofdzakelijk een verstoring in de maatschappij, de immoreele bovenal een verstoring in den persoon. Voor criminaliteit is een uiterlijk waarneembaar gedrag noodzakelijk, immoreel kunnen naast handelingen ook gedachten en begeerten zijn. Daar komt bij, dat wetgeving en rechtspraak, welke voor de criminaliteit bepalend zijn, noodzakelijk generaliseerend, dus vergrovend te werk gaan, zoodat geraffineerde wandaden er meermalen aan ontsnappen, ofschoon juist deze bijzonder immoreel zijn. De doorslaggevende reden ten slotte voor de onbruikbaarheid der criminaliteit als maatstaf van de moraliteit is gelegen in de tegenstelling der beide begrippen. Criminaliteit is negatief, de ideale toestand is hierbij het ontbreken van misdaden. Moraliteit is positief, haar ideale toestand is niet gelegen in het ontbreken van onzedelijke handelingen — of gedachten of begeerten —, maar in de aanwezigheid van zooveel — en zoo hoog — mogelijke zedelijke, tot het hoogtepunt van heldhaftige liefde toe.
Zedelijk beschouwd verliest dus de stijging der criminaliteit veel — niet alles — van haar ontzettenden indruk, al blijft zij uit maatschappelijk oogpunt uiterst onrustbarend. Voor de zedelijke beoordeeling van ons volk moet men tegenover de brutale diefstallen en den onbarmhartigen woeker — de laatste is ten onrechte geen misdaad in den zin onzer wetgeving — de stille milddadigheid en de geheime hulpverleening in de weegschaal leggen. Ook deze zijn in onafzienbare mate gestegen. Diefstal en woeker zijn openbaringen van de hebzucht, welke sinds lang in ons volk is geworteld. Als symptomen, welke den ernst van deze zedelijke kwaal aan het licht brengen, hebben ze voor onze toekomstige taak een niet te onderschatten beteekenis. Dat daartegenover de liefdadigheid in den besten zin, in den regel zonder eenige zelfverheffing aan hongerigen en aan allerlei onderduikers gegeven, een zoo grooten omvang kon krijgen, mag ons voor de toekomst hoop geven. Niet in de crimineele statistiek van den bezettingstijd, maar des te dieper in ons Nederlandsch rechtsbewustzijn gegrift, staan de misdaden tegen het vaderland, landverraad en allerlei andere

vormen van heulen met den vijand. Tegenover deze misdaden kan ons volk echter met fierheid een niet minder groot aantal daden der verzetsbeweging stellen, tijdens de bezetting juist wel onder de misdaden gerekend, maar volgens ons rechtsbewustzijn, dat na de bevrijding openlijk tot uiting zal komen, als heldendaden geëerd. Zooals de landverraders voor de zuivering, zoo zullen de helden voor de vernieuwing van ons vaderland de volle aandacht verdienen.

Het omvangrijkste en ernstigste zedelijke kwaad heeft de bezetting aangericht in het gezinsleven. De jeugd, waarvoor het gezin de natuurlijke bescherming en vorming levert, is uiterlijk en innerlijk ontvankelijker en gevoeliger voor invloeden ten kwade en ten goede dan gerijpte menschen. Bedorven jonge meisjes, verwilderde jongens, vormen een ernstige bedreiging voor de toekomst van ons volk, zedelijk zoowel als maatschappelijk. Maar ook hier staan tegenover nadeelen evenzeer voordeelen. Er is in de Nederlandsche jeugd tijdens de bezetting een moed en een trouw ten bate van het vaderland gebleken, welke de bezetters te meer moet hebben teleurgesteld, omdat zij hun listigen toeleg in het bijzonder op de jeugd hadden gericht. De voor Nederland gestorven jonge menschen zijn niet louter een — pijnlijk — verlies geweest. Hun voorbeeld werkt vruchtbaar door, vooral op de jeugd. Er is wat goeds te verwachten van het jonge geslacht, dat uit deze jaren van beproeving te voorschijn gaat komen. Er is wat goeds mee te beginnen, als men dit geslacht maar leert verstaan en op de juiste wijze aan het werk zet, voor de toekomst van ons vaderland.

OUD EN NIEUW.

Met de laatste opmerking raak ik een gezichtspunt, waar ik tevoren reeds op duidde. De huidige situatie moet niet slechts gezien worden onder het licht van ongunstig en gunstig, kwaad en goed, maar vooral ook als een diepgaande verandering, in het maatschappelijk en persoonlijk leven, afgezien van de — op zich zelf natuurlijk uiterst belangrijke — vraag, of deze verandering gewenscht of ongewenscht is. De nieuwe situatie moet eerst begrepen worden, vóór men er ten bate van ons volk voordeel uit kan trekken. Het begrijpen wordt belemmerd, als men de situatie met een vooroorlogschen bril beziet, gekleurd door waardeoordeelen, welke als vooroordeelen de feiten te zwart of te wit vertoonen. Begrijpen is slechts mogelijk van binnen uit. Men

dient zich in het verschijnsel, dat men wil begrijpen, in te leven. Dit is den mensch alleen gegeven voor menschelijke verschijnselen, voor handelingen, voor waardeeringen, voor een mentaliteit, welke bij menschen aanwezig zijn. De begrijpende moet zich daartoe zooveel mogelijk op het standpunt dezer menschen trachten te stellen, als het ware in hun huid kruipen. Dit wordt ons vergemakkelijkt, omdat degenen, die we moeten begrijpen, Nederlanders zijn evenals wij, dezelfde moedertaal spreken, door dezelfde vaderlandsche zeden en gewoonten zijn beïnvloed, hetzelfde nationale karakter hebben gekregen. Daar komt nog bij, dat zij in denzelfden tijd leven, meer of minder, maar steeds eenigermate invloed hebben ondergaan van dezelfde gedachtenstroomingen en feitelijke omstandigheden als wij. Omdat deze menschen ons zoo na staan, kunnen wij ons zooveel te eerder met hen vereenzelvigen. Dit brengt echter tevens een gevaar voor wanbegrip mee. De vereenzelviging namelijk kan zoo ver gaan, dat we de waardemaatstaven, welke wij voor ons geldend achten, voor hen vanzelfsprekend evenzeer als geldend beschouwen. Het vooropstellen van zulke maatstaven nu kan leiden tot beoordeeling en veroordeeling, vóór we tot het begrijpen zijn doorgedrongen.

Een voorbeeld moge deze laatste min of meer abstracte opmerking verduidelijken. Het voorbeeld is ontleend aan het sociaal-economisch gebied, het betreft menschelijk handelen, zooals de economie in haar geheel menschelijke handelingen tot voorwerp van onderzoek heeft. De liberalistische ideologie, met den daaraan ontleenden maatstaf van beoordeeling, is gegrond op de stelling, dat ieder zooveel mogelijk voor zijn eigen economisch welzijn moet zorgen, en daardoor vanzelf het algemeen welzijn wordt behartigd. Daaruit komt een maatschappij-beeld voort, gekenmerkt door onderlinge concurrentie van vele zelfstandige ondernemers, die in hun streven naar zoo hoog mogelijke winst de kwaliteit en den prijs hunner waren voor het publiek zoo aantrekkelijk mogelijk maken. Of deze stelling juist is of onjuist, doet thans niet ter zake. Waar het mij in dit voorbeeld om gaat, is het betrekkelijke in de waarde van het er bij aansluitende maatschappelijk beeld der onbeperkte concurrentie. Dit beeld kan alleen zijn waarde houden, zoolang in het economisch leven vele ondernemers zelfstandig naast elkaar staan. Deze situatie is, reeds vóór de bezetting, elders meer dan in ons land, maar toch ook in Nederland, ingrijpend aan het veranderen. Steeds meer takken van nijverheid en handel, in petroleum, electrische lampen, enz., worden door eenige onder-

nemingen, welke in een of anderen vorm aaneensluiten, of zelfs door een enkele naamlooze vennootschap, zoo volkomen beheerscht, dat zij practisch een momopolie in handen hebben. De sterke ondernemingen zijn bezig de zwakke op te slokken, en de groote zijn zich aan het vereenigen om sterk genoeg te worden voor het uitoefenen van een economische dictatuur. Met de monopoliepositie verdwijnt het economische beeld, dat in het kader der liberalistische ideologie was gevormd. Men moge nog zoo zeer de weldaden der onbeperkte concurrentie bezingen, het wordt een liedje van romantisch verlangen, dat in de huidige feiten niet meer verwerkelijkt kan worden. De dogmatiseering, het absoluut stellen, der onbeperkte concurrentie als maatstaf voor beoordeeling krijgt thans de uitwerking van bevordering van het monopolistisch streven der economische magnaten. Drie maatschappij-beelden zijn thans actueel: economische dictatuur, socialisatie der productie-middelen en samenwerking der ondernemers (om redenen buiten dit voorbeeld om vereenigd met de ondergeschikte arbeiders) in beroepsgemeenschappen. De onbeperkte concurrentie als middel om de zelfstandige ondernemers tot de hoogste krachtsontplooiing te brengen en daardoor het publiek met de beste kwaliteit en den laagsten prijs te dienen, is hopeloos aan het verouderen.

In hoeverre is dit geval, dat tot allerlei beschouwingen aanleiding kan geven, een voorbeeld ter verduidelijking van de opmerking, dat vereenzelviging met handelende menschen het gevaar meebrengt, ze juist minder in hun handelingen te begrijpen? Mij dunkt, dat de waardemaatstaf, bestaande in de onbeperkte concurrentie als dogmatisch noodzakelijk middel om tot den economischen ideaal-toestand te komen, aan verschillenden, die midden in het economisch leven zitten en dus de beste gelegenheid hebben het te leeren kennen, en vooral aan velen, die van het bestudeeren der economische werkzaamheden hun beroep maken, het vrije uitzicht en het ware begrip ontneemt van hetgeen zich in de economische werkelijkheid, welke toch vlak voor hun oogen ligt, afspeelt. De ideologie, voor een bepaalde situatie gemaakt, verhindert hen, de veranderingen waar te nemen en op haar werkelijke waarde te schatten, welke zich in deze situatie voltrekken. Hun fout is, als absoluut, voor alle omstandigheden geldend, te hebben aanvaard een maatstaf en een norm, aan welke hoogstens relatieve gelding toekomt, immers een gelding voor bepaalde omstandigheden, welke thans aan het verdwijnen zijn. Zoo kan het gebeuren, dat personen, die het economisch leven

op een afstand bezien, er een beter begrip van krijgen dan economische werkers of deskundigen in de economische leer zelf.
Deze overweging bevat voor beoordeeling der huidige situatie, onder den diep ingrijpenden invloed van oorlog en bezetting ontstaan, een bijzondere aansporing om op onze hoede te zijn tegen vooroordeelen. Zoo bestond er vóór de bezetting een groote tegenstelling tusschen ondernemers en arbeiders, d.w.z. handenarbeiders — en daarmee maatschappelijk ongeveer gelijk staande hoofdarbeiders — in loondienst. De socialisten hadden van den strijd tusschen deze beide klassen zelfs een principieel noodzakelijk middel gemaakt om tot hun ideaal, de socialistische maatschappij, te komen. Andere sociale werkers lieten zich door hun afkeer van den klassenstrijd als dogma zoozeer verblinden, dat zij dezen ook als werkelijkheid ontkenden, en hun volkomen gerechtvaardigden strijd voor de rechten dezer arbeidersklasse tegen haar onderdrukkers niet als klassenstrijd wilden of durfden betitelen. Deze laatsten lieten zich door hun ideologie, welke — m.i. terecht — klassenstrijd als dogma afwees, het juiste zicht op de feitelijke situatie benemen. Maar nu heeft de bezetting haar invloed uitgeoefend op deze situatie tusschen ondernemers en arbeiders. Vóór de bezetting was de klassenstrijd reeds getemperd, in collectieve arbeidscontracten, als het ware wapenstilstanden, en in een — overigens vrijwel papier gebleven — Bedrijfsradenwet, geregulariseerd. Een solidariteitsgevoel tusschen alle arbeiders, naast en meermalen in tegenstelling tot een zwakker, maar toenemend, solidariteitsgevoel tusschen de ondernemers, was echter blijven bestaan. Hoever heeft nu de invloed van de bezetting hier ingewerkt ? Tegenover de bezettende macht konden ondernemers en arbeiders in eenzelfde onderneming voortdurend een beiden omvattende solidariteit toonen. Zij hadden beide belang bij dezelfde handelingen : redding uit deportatie naar Duitschland, onttrekking aan werk ten bate van Duitsche oorlogsvoering, lijntrekken bij uitvoering van opgedrongen werkzaamheden. Er worden ook gevallen verteld, welke met deze solidariteit in strijd zijn, zooals het leegplunderen der fabriek, door allerlei voorwerpen voor eigen gebruik of voor den zwarten handel weg te halen. Dergelijke gevallen komen echter niet uit de oude klassesolidariteit voort, maar uit de door den nood en de wanorde der bezetting aangemoedigde, door anderen evenzeer als door arbeiders aan den dag gelegde zelfzucht. De toenadering tusschen arbeiders en ondernemers kon tijdens de bezetting op allerlei wijzen worden

bevorderd, door gezamenlijke gevaren, door den gezamenlijken afkeer van den bezetter, door het gezamenlijk verzet, door de gezamenlijke liefde voor het gemeenschappelijke vaderland. Daar staan andere factoren tegenover, van minder verheffenden aard. Bij de uitvoering van vijandelijke opdrachten ten behoeve van den oorlog streken niet slechts ondernemers, maar ook arbeiders, overmatig groote „verdiensten" op. Ook dit kan intusschen bijdragen tot versterking van het solidariteitsgevoel tusschen de beiden, zij het een solidariteit in schuld, straks ook een solidariteit in bestraffing. De vraag, hoe ver de solidariteit van ondernemers en arbeiders gezamenlijk is gevorderd, en hoeveel er van de klassesolidariteit der eene groep tegenover die der andere is afgebrokkeld, kan thans nog bezwaarlijk beantwoord worden. Maar op veranderingen dient men bedacht te blijven, zonder zich door een dogma van den klassenstrijd of door een vooropgezette afwijzing van elken klassenstrijd tot een vooroordeel omtrent de feitelijke situatie te laten verleiden.

Dezelfde waarschuwing is noodig voor een juisten kijk op de politieke situatie, waarbij politiek bedoeld is in den meest gebruikelijken, maar lang niet altijd scherp bewusten zin van partijpolitiek. De vooroorlogsche politieke partijen berustten ten onzent grootendeels op twee kloven in onze volkseenheid. De eene is de reeds aangeduide economische kloof der klassentegenstelling, de andere de geestelijke der verschillen en tegenstellingen tusschen de kerkelijken en onkerkelijken benevens die tusschen de aanhangers van verschillende kerkgenootschappen onderling. Vooral de confessioneele tegenstelling is meermalen als een voortreffelijke grondslag van politieke partijvorming aangeprezen. Zulk een partijvorming is immers, zoo luidt de lofprijzing, niet op stoffelijke belangen, maar op geestelijke beginselen gegrond. De lof moet worden gematigd door een nadere bepaling der geestelijke beginselen, welke de betreffende politieke partijen bijeenhoudt. Het zijn immers kerkelijke beginselen. De overheersching van kerkelijke beginselen op staatkundig gebied is niet zonder meer aanbevelenswaardig, te minder als met deze kerkelijke beginselen kerkelijke aandrang gepaard gaat om de aanhangers aan de partij vast te houden. Het kerkelijke en het staatkundige gebied hebben elk zijn eigen zelfstandigheid. Bij nader onderzoek van de confessioneele politieke partijen blijkt dan ook een maatschappelijke, niet de Kerk, maar den Staat rechtstreeks aangaande factor een rol te hebben gespeeld. Evenals tot de oprichting der Sociaal-

Democratische Arbeiders Partij een belangrijke bijdrage is geleverd door den drang naar emancipatie van een onder den druk van het kapitalisme economisch, sociaal, politiek niet tot zijn recht komend volksdeel, nl. de arbeidersklasse (behoudens de kerkelijke arbeiders, die in den regel de hierna te noemen partijen aanhingen), evenzoo heeft de emancipatie der onder liberalen druk niet tot hun recht komende Calvinistische „kleine luiden" tot de Anti-Revolutionaire Partij, en de emancipatie der in de „Protestantsche natie" niet tot hun recht komende Roomsch-Katholieken tot de R.K. Staatspartij bijgedragen. En zooals de emancipatie der arbeiders met behulp van verschillende politieke partijen — lang niet uitsluitend van de S.D.A.P. — een belangrijk stuk is gevorderd, zoo is de emancipatie der Calvinisten vrijwel als voltooid, en die der Roomsch-Katholieken als hare voltooiing nabij te beschouwen. Zoo was de situatie reeds vóór den oorlog. Tijdens de bezetting zijn er verschillende factoren bijgekomen, welke een nieuwe bezinning op de oude partij-formatie wettigen. Het gevoel van nationale saamhoorigheid is onder den druk der bezetting versterkt. In hulpverleening hebben velen solidair samengewerkt met Nederlanders buiten de partij, waartoe zij zelf behooren. In geheime organisaties en verzetsgroepen hebben vaderlanders van verschillende partijen samengewerkt en samen gevaren geloopen, terwijl terzelfdertijd bijna alle politieke partijen in min of meer gedwongen rust weinig of niets van zich lieten hooren. Er zijn tijdens de bezetting nieuwe gemeenschappelijke overtuigingen gaan ontstaan, op den grondslag van de nationale waarden, van de Christelijke zedeleer, van een democratischen geest. Partijen zullen er blijven, maar de nieuwe situatie stelt ons voor de vraag eener heroriënteering. De financieele gelijkstelling der vrije Christelijke oudersschool met de staatsschool wordt thans wel door een groote meerderheid erkend, niet slechts als een feit, waarbij men zich nu eenmaal moet neerleggen, maar als een recht. Andere scheidingslijnen in het politieke denken en handelen komen naar boven: conservatief of vooruitstrevend, kapitalistisch of antikapltalistisch, tegen of vóór ordening van het economisch leven, rechtstreeks door den Staat of door middel van publiekrechtelijke beroepsgemeenschappen. De oude partijen zullen niet allen verdwijnen. De democratische gedachte eischt het voortbestaan van die partijen, welke het vertrouwen van een groot aantal kiezers blijven behouden. Maar overeenkomstig dezelfde democratische gedachte moet er ruimte komen voor een of meer nieuwe partijen,

waarin een met de nieuwe situatie overeenstemmende mentaliteit, houding, overtuiging en wil tot ontplooiing kunnen komen.

In ieder mensch is rust naast beweging, behoud naast streven. De conservatief en de vooruitstrevende moeten daarin overeenstemmen, dat zij beiden waarheden en waarden erkennen, welke onafhankelijk van de omstandigheden, naar tijd en plaats veranderlijk, altijd en overal onveranderlijk gelden. De mensch, die daarin geen rust, geen vast punt vindt, loopt gevaar zich door de wisselende stroomingen te laten meesleuren en een volmaakt lijdend voorwerp van de wet der inertie, een wet voor de redelooze natuur, te worden, welke wet zich evengoed in beweging als in stilstand manifesteert. Het is een principieele fout der oude liberalistische economie, dat zij voor het economisch werken den mensch tot zulk een lijdend voorwerp verlaagt, door hem slechts te beschouwen als onderworpen aan economische wetten in den zin van zulke natuurwetten. Daarmee ontdoet zij hem van zijn menschelijke waardigheid, hetgeen in menige door deze economie aanvaarde maatschappelijke consequentie tot uiting komt. De wisselende omstandigheden mogen geen invloed uitoefenen op de bepaling van het doel, maar slechts van de middelen tot het bereiken daarvan, niet op het te bereiken eindpunt, maar op den te kiezen weg daarheen. Een belangrijke bron van misverstand en strijd tusschen de menschen is gelegen in de verwarring van middelen, welke hun waarde ontleenen aan hun dienstbaarheid voor het doel, en doeleinden, waaraan op zich zelf waarde is toe te kennen. Hier ligt een tweesprong tusschen conservatieven en vooruitstrevenden. Daarbij moet men bedenken, dat velen bang zijn zich conservatieven te noemen, ofschoon zij vooruitstrevenden van gisteren zijn. Aan den naam van vooruitstrevende kan men blijven kleven, hetgeen ook een vorm van behoudzucht is. Een middel, waarvan men zich jarenlang heeft bediend, gaat dierbaar worden ook om zich zelf, afgezien van zijn dienstbaarheid voor het doel. Aan de organisatie of aan het stelsel, waarin men jarenlang met anderen heeft samengewerkt, gaat men verknocht raken. De meest ironische manifestatie van zulk een verkleefdheid aan het middel los van het doel bestaat in het vasthouden aan het middel, ook als het doel, waartoe het in het leven is geroepen, reeds bereikt is. Er is dan vaak een schok noodig, of een bestorming door jeugdige krachten, om de jarenlang verknochten er toe te brengen dat middel los te laten.

Dezen schok heeft in ons land de bezetting voor verschillende verouderde of verouderende middelen gegeven. Het is te verwachten, dat de schok voor velen nog niet hevig genoeg is geweest om hen los te maken. Voor ons volk is dit meer te verwachten, omdat de Nederlander in aanleg een geestelijke traagheid bezit, welke zich onder den druk der bezetting verzedelijkt heeft geopenbaard in de deugd van trouw aan vaderlandsche waarden, maar welke tevens onder den invloed van denzelfden druk gedrongen heeft tot onveranderd vasthouden aan allerlei, waartoe onze trouw aan het vaderland en de daarmee verbonden waarden ons niet verplicht, ook aan allerlei bijzaken, die in de nieuwe situatie haar dienstbaarheid grootendeels of geheel hebben verloren. Onder zulke bijzaken reken ik het kapitalistisch stelsel, waarmee niettegenstaande de principieele, ook moreele, bezwaren, welke daartegen moeten worden aangevoerd, toch ons volk groot is kunnen worden, zoolang het niet — zooals de ongehoorde crisis van tien jaren lang naast andere symptomen manifesteerde — was uitgeleefd. Onder deze bijzaken reken ik ook de politieke partijen, zooals zij vóór den oorlog waren ingericht en werkten. Om de nieuwe situatie, waarin op deze middelen met betrekking tot hun doel een ander licht valt, met open oogen te bezien, en om tegenover de verouderende stelsels en organisaties een vernieuwing te wekken, is er behoefte aan de jeugd, welke zelf een belangrijk gegeven vormt in de nieuwe situatie.

De jeugd van het na de bezetting intredende tijdperk te karakterizeeren, lijkt mij een al te moeilijke taak. Men kan hier vermoeden, hopen en vreezen, maar een karakter te beschrijven, bij een individueel persoon reeds moeilijk, bij een groep nog moeilijker, is bij een groep van personen in hun groei wel onmogelijk. Het type van den student wisselde in het overgangstijdperk tusschen de twee wereldoorlogen ongeveer iedere vijf jaren. Het was een tijd van afbrokkeling, waarin tevens allerlei onzekere pogingen tot opbouw werden gedaan. De bezetting was een tijd van monsterachtigen afbraak, maar tevens een tijd, waarin de jeugd vaste trekken ging vertoonen. Huizinga wees in zijn „Schaduwen van morgen" op de lang voorbereide en overal doordringende verzwakking van het oordeel. Men kan deze strooming ook meer positief aanduiden als de wending van de leer weg en naar het leven toe. De bezetting heeft aan de jeugd leven gegeven boven levensbeschouwingen, welke voor velen haar glans hadden verloren, zij heeft aan de jeugd de volle gelegenheid geboden om haar drang

naar daden, haar lust tot avonturen, haar liefde voor gevaren ook, tot uiting te brengen. Na de uitzichtlooze werkloosheid kwam er nu werk van onverwachten aard, met uitzicht op een vrij en nieuw Nederland. Tijdens de jaren der werkloosheid werd de jeugd benauwd door de vrees, aan het gewone werk ten nutte der maatschappij niet toe te zullen komen. Tijdens de bezetting herleefde de hoop, en grepen vele jonge menschen naar buitengewoon werk tot handhaving van het vaderland.

De jeugd is onder de beproevingen van werkloosheid en bezetting hard geworden, wantrouwend tegenover ideologieën, welke haar in te grooten getale werden aangeboden of opgedrongen, maar niet minder afkeerig van romantische illusies, welke aan het gevoel trachtten te vergoeden wat het sceptisch geworden verstand miste. De harde werkelijkheid, het harde leven, de harde daad, deze hebben waarde in de oogen der jeugd. Het zijn ook waarden van een primitieven levensstaat. Op den harden rotsgrond van deze primitieve waarden kan gebouwd worden, vooreerst een zedelijkheid, dan een beschaving. De jeugd heeft een spontane, onberedeneerde, onmiddellijke waardeering voor verschillende zedelijke waarden, zooals trouw en moed, allen daarin overeenkomend, dat zij gericht zijn op een mannelijk heldendom. Het zijn deugden, die meer in den strijd passen dan in den vrede. De zachte deugden, barmhartigheid, naastenliefde, komen in waardeering te kort. Deze zou men de vrouwelijke deugden kunnen noemen. Uit deze deugden kan zich een edele beschaving ontwikkelen. Of de vrouwelijke jeugd deze deugden beoefent, zooals de mannelijke de andere, dit is makkelijker te vragen dan te bevestigen. Ook de meisjes hebben in den harden bezettingstijd nieuwe trekken gekregen. Vroeger mocht het dragen van mannenkleeren bij vrouwen als een bewijs van decadentie worden beschouwd. In de laatste periode der bezetting was de lange broek de meest geschikte kleeding voor de lange fietstochten, soms honderden kilometers lang, waarmee de meisjes uittrokken op koeriersdienst of op voedselvoorziening. De tijd had ook hier ommekeer gebracht. De jonge mannen moesten in huis blijven, zich verbergen voor de mannenjagers. De meisjes bleven over om verbinding tusschen verzetsgroepen te houden of op voedsel uit te trekken, en ze hebben zich van deze taak kranig gekweten.

In het onmiddellijk verzet liet de vrouw de eerste plaats aan den man, al zijn er verscheidene jonge vrouwen geweest, die in gedurfde verzetsdaden voor de mannen niet onder deden. Maar de bezetting

is toch de groote tijd voor de vrouwen geweest. Zij hadden de zwaarste lasten te dragen van het onderduiken hunner mannen. Zij hebben de soms bovenmenschelijk schijnende taak, bestaande in de zorg voor het dagelijksch brood, met onvermoeide en stille toewijding vervuld. Het plan, mij door een der ondergrondsche werkers eens genoemd, om een gedenkteeken op te richten voor de onbekende huisvrouw, verdient dan ook ernstige aandacht. In het verzet hebben de jonge mannen zich het krachtigst geweerd. In de voedselvoorziening, met name het ophalen van heinde en ver, blonken de jonge vrouwen uit. Deze heele jeugd heeft in den barren nood tallooze voorbeelden geleverd van sterke deugden, waarin ze wel meermalen blijken gaf van hardheid, maar toch tevens van zedelijke kracht. Deze kracht is een onverbiddelijk vereischte voor ware deugd. In slapheid kan men menschen koest houden, maar dan deugen ze niet om iets goeds van hun leven te maken. Deugd toont zich niet in slapheid en zwakte, maar in kracht en sterkte.

De jeugd lijdt thans niet aan verzwakking van het oordeel, maar aan scepticisme, dus aan geheelonthouding van het oordeelende verstand. Ze is echter niet gevlucht in de sentimentaliteit, vaak een vluchthaven voor scepticisten. Ze gelooft in de daad, gericht op een doel, dat boven haar eigen persoon uit gaat. Ze toont daarbij een overgave, een zelfverloochening, die voor het offer van het leven niet terugschrikt en daarom het peil van het heldhaftige bereikt. Moet men niet hoop koesteren voor de toekomst van ons volk, welke in handen van deze jeugd is gelegd ? Zij is gehard, de weekheid der weelde is van haar afgevallen. Haar hardheid is niet die van den egoïst, niet in eigenliefde, maar in liefde tot het vaderland, in liefde ook voor noodlijdende gezinsleden en landgenooten gelegen. Haar daden toonen, dat deze liefde niet opgeschroefd, maar echt is. Ligt in deze liefde, welke het leven der jeugd verheft, niet de kiem voor naastenliefde, liefde tot den hulpbehoevende, dien men op zijn weg ontmoet, en voor barmhartigheid ?

De strenge, vaak harde, rechtvaardigheid trekt de jeugd, en het volk in zijn geheel, thans vooral aan. Dit is juist. We zijn getuigen geweest van een kwakzalverij, een boerenbedrog, een vervalsching van waarden, op een schaal zoo groot en in vormen zoo onbeschaamd, als vóór het nationaal-socialisme, dat zich achter de edele woorden nationaal en sociaal als achter maskers verbergt, misschien nooit is vertoond. De hoofdschuldigen en medeplichtigen

aan deze vertooning, welke zooveel leugen en geweld, zooveel onrecht en ellende over Nederland en heel Europa heeft uitgestort, moeten gestraft worden. Hier niet allereerst om rechtvaardige bestraffing te roepen, en deze straffen ook te voltrekken, zou een misdaad wezen tegenover de persoonlijke waardigheid, de banden der gezinnen en de rechten der volken, welke in naam van dit afschuwelijke stelsel zoo vaak en zoo ruw zijn vertrapt. Persoon en gemeenschap, en ook het Recht zelf, zouden niet veilig meer zijn, als deze straffen achterwege bleven.

Naast de rechtvaardigheid moet er evenwel plaats geruimd worden voor de barmhartigheid. Het nationaal-socialisme heeft ook slachtoffers gemaakt in zijn eigen kringen. Werklooze proletariërs, die nooit tevoren een kans hebben gehad, verwarde idealisten, die zich lieten misleiden door den schijn van waarden, welke in deze maskerade werd tentoongespreid, zijn misschien de meest beklagenswaardige slachtoffers, bedrogenen, die in den maalstroom van gruwelen het bedrog niet bemerkten vóór het smadelijk einde van dit lugubere spel der boosheid. Om dezelfde rechtvaardigheid, in naam waarvan de schuldigen behooren te worden gestraft, hebben deze slachtoffers aanspraak op barmhartigheid. De liefde tot het vaderland en tot den naaste, welke de jeugd thans beweegt, bevat de kiemen voor de barmhartigheid, waarvoor hun hart thans nog weinig plaats heeft. Rechtvaardigheid zonder barmhartigheid is niet slechts hard, maar ook dor als een rots. Zij is onvruchtbaar voor de gemeenschap, en verhindert den groei der beschaving, welke immers den zachten bodem en de warme zon der liefde noodig heeft om te gedijen.

HET CHRISTENDOM.

Een korte beschouwing van de hoogten van den godsdienst uit moge dit overzicht der huidige situatie besluiten. Overzicht is een te groot woord voor deze aanduidingen van enkele markante punten. Ook de beschouwing van de godsdienstige situatie wil ik tot enkele opmerkingen beperken. Een volledig onderzoek zou mij te ver en te diep voeren. De bezetting heeft het godsdienstig leven voortdurend geraakt. Men kan verklaren, dat de bezettende macht er vele malen tegen gebotst is, en er evenvele malen voor is moeten terugdeinzen. In materieel opzicht, militair en voor een groot deel ook economisch, hebben wij alleen nederlagen, schaden, verliezen geleden. In zedelijk opzicht staan tegenover ernstige verliezen ook belangrijke winsten. Zedelijk heeft ons volk een

ingrijpende verandering, ten goede of ten kwade, in elk geval een vernieuwing, doorgemaakt, welke als een wedergeboorte zou kunnen werken. In godsdienstig opzicht is de winst verre overwegend.

Ons volk heeft de vrijheid lief. Als er dwang wordt uitgeoefend, komt er spontaan verweer in ons op. Als deze dwang uitgaat van een verafschuwden vijand, wordt dit verweer des te krachtiger. Zoo heeft de bezettende macht, door te verbieden aanhankelijkheid te toonen jegens de levende leden van het Huis van Oranje, deze aanhankelijkheid juist veel werkdadiger bevorderd dan alle Oranjevereenigingen en Koninginnefeesten in lange jaren hadden vermocht. Evenzoo heeft de strijd der bezettende macht tegen godsdienst, Christendom en Kerken ons volk meer gehecht gemaakt aan deze instellingen. Men kan zulks niet louter verklaren met negatieve redenen, met dwarschheid tegen vijandelijke bevelen en wenschen. Indien de kiemen der gehechtheid aan Oranje niet diep in ons hart lagen, bij verscheidenen zoo verborgen, dat zij er zich niet eens van bewust waren, zou deze gehechtheid zich niet hebben kunnen ontwikkelen, zeker niet dien omvang en die kracht hebben kunnen verkrijgen. Evenzoo wordt door den opbloei van het godsdienstig en kerkelijk leven bewezen, dat in het hart van het Nederlandsche volk de liefde, waardeering of belangstelling voor Christendom en Kerk is geworteld. Ook al was onder den invloed van sleur en verflauwing bij die zich Christenen bleven noemen, en onder den invloed van teleurstelling en afkeer bij die zich geen Christenen meer noemden, het Christendom bij zeer velen aan het verwelken, toch was het in het volk als geheel nog niet verdord of verstikt.

Het aanzien van Christendom en Kerk was niet slechts de weerslag op de vijandige houding, welke de bezettende macht er, niet openlijk, maar toch duidelijk, tegenover aannam, maar veel meer het gevolg van de actieve rol, welke de Christelijke Kerken in het verzet tegen den vijand van ons volk hebben gespeeld. Ook hier zou een parallel kunnen worden getrokken tusschen de houding van ons Koninklijk Huis en die van de Kerken. Maar om misverstand te vermijden, wil ik de parallel niet voortzetten. Er bestaat overeenkomst, maar het Koninklijk Huis en de Kerk bevinden zich in geheel verschillende sfeer. Het Koninklijk Huis ligt in de sfeer van den Staat en de Natie. Het vertegenwoordigt de hoogste verpersoonlijking van den Staat, welke zelf de hoogste, het algemeene omvattende sfeer van het aardsche leven is. Ook

voor het nationale, gebonden aan het volkskarakter, heeft het Koningshuis groote beteekenis, althans in ons land, waar sinds Willem den Zwijger, den grondvester van onze onafhankelijkheid, Oranje het symbool is voor de nationale Nederlandsche saamhoorigheid. De waarde van het nationale mag niet men onderschatten. Huizinga, die in zijn „Schaduwen van morgen" het nationale in de animale sfeer plaatst, maakt zich aan deze onderschatting schuldig. Ras en stam hooren in de sfeer van het animale, dus het aan mensch en dier gemeenschappelijke lichamelijke, biologische, thuis. Natie past slechts in de sfeer van het menschelijke. Er bestaan dierenrassen evenals menschenrassen. Er bestaan echter geen dierennaties. Natie is kenmerkend menschelijk, het is van geestelijke, zedelijke orde. De taal, een instrument voor begrippen, is de spiegel, en daarmee tevens een onderscheidend kenteeken, van het nationale karakter. Zeden en gewoonten, aanwijzende hoe de mensch zich behoort te gedragen, zijn voor de natie onmisbare middelen om het nationale karakter te vormen en te handhaven.

De Kerk staat echter op een hooger plan dan Koningshuis, Staat en Natie. Indien de vermeerdering van aanzien, welke de Christelijke Kerken door haar meewerking, meermalen ook leiding, in het Nederlandsche verzet hebben verdiend, gepaard zou gaan met de beschouwing en waardeering dier Kerken enkel en uitsluitend als middelen, dienstbaar en ondergeschikt aan Staat en natie, zouden Christendom en Kerk in totaal niet gewonnen, maar verloren hebben. Het plan, waarop de Christelijke Kerk staat, is het bovenaardsche. De Kerk is een Goddelijke instelling, ter verkondiging van een Goddelijke Openbaring en ter meedeeling van een Goddelijk Leven. Men zou zich een godsdienst kunnen voorstellen, waarin de mensch God dient met vermogens, welke aan de menschelijke natuur eigen zijn. De meeste godsdiensten blijven in deze sfeer van de menschelijke natuur. Ze zouden natuurlijke godsdiensten genoemd mogen worden. De Christelijke godsdienst echter wordt gekenmerkt door Zijn Stichter, Christus, den mensch geworden God, Die Gods Woord en Gods Genade aan de menschen is komen brengen, door Wiens Godmenschelijken Persoon wij deelachtig worden aan het Goddelijke Leven. De Christelijke godsdienst verheft ons boven de menschelijke natuur. Het Christendom verdient dus een bovennatuurlijke godsdienst genoemd te worden. „Wat dunkt U van den Christus ?" was de beslissende vraag tijdens Zijn leven op aarde, voor de Joden in

Palestina. Het is nog steeds de beslissende vraag. Daar sluit zich voor ons de vraag bij aan „Wat dunkt U van Zijn Kerk ?" De Christelijke Kerk immers zet Zijn leven en werken voort, verbonden met Zijn Persoon, bezield door Zijn Heiligen Geest.
Het Christendom heeft niet slechts een metaphysiek, in den zin van een geestelijk, leven, want de mensch is een eenheid van stof en geest samen, dus de menschelijke natuur heeft uit zich zelf reeds deel aan den geest. Het Christendom is gekenmerkt door haar bovennatuurlijkheid, d.w.z. een boven de menschelijke natuur verheven Goddelijk leven. Van dit standpunt uit leidt en vervult het Christendom het menschelijk leven. De Kerk heeft om wille van dit Goddelijke standpunt een eigen plaats, verheven boven den Staat. Zij staat in waarde boven den Staat, en tevens neemt zij een standpunt in, dat Haar afzonderlijk stelt naast den Staat. Kerk en Staat, Christendom en zuiver menschelijke instellingen, hebben elk een eigen standpunt, van waar uit zij elk zelfstandig heerschen. Van daar uit komen zij gedeeltelijk op hetzelfde gebied, waardoor de hier buiten beschouwing gelaten moeilijkheden omtrent beider bevoegdheden ontstaan. Van haar standpunt uit regelt en bestuurt de Kerk — evenals de Staat van zijn standpunt uit — het denken en willen en handelen der menschen. Zij eerbiedigt de algemeen menschelijke zedenwet, want deze is door God in het hart der menschen geschreven. Zij verheft tevens deze wet tot de hoogte van de Goddelijke Wijsheid, Die voor de menschen een dwaasheid is. Een voorbeeld, dwars ingaande tegen alle menschelijke berekening en wijsheid : „Zoekt eerst het Rijk Gods en Zijn Gerechtigheid, en al het andere zal U worden geschonken als toegift". Bij het streven naar een leven, vereenigd met God door Christus, heeft het telkens den schijn, dat menschelijke waarden verwaarloosd worden, zelfs verloren gaan. Maar zoodra men het leven in God gevonden heeft, komen al deze aardsche waarden gezuiverd en verrijkt weer. De Christen moet zich niet tot hoogste levensdoel stellen, de menschelijke waardigheid, de nationale vrijheid, den Staat te redden. Maar als hij in God het Rijk Gods zoekt, worden deze waarden hem toe gegeven. Deze waarden liggen immers in God besloten.

In dit Goddelijke Leven ligt de kracht der Christelijke Kerk. De tragisch verdeelde Christenen moeten elkaar vinden in de eene Blijde Boodschap, dat wij verlost zijn uit de slavernij der zonde en vrije kinderen Gods zijn geworden door Christus onzen Broeder.

In Zijn Heiligen Naam erkennen zij eenstemmig Gods geboden, de algemeen menschelijke zedenwet, waarvan Hij geen tittel of jota weggenomen wil hebben. Dienovereenkomstig behooren wij de wettige overheid in den Staat te blijven eerbiedigen, de liefde voor het vaderland en de trouw aan de vaderlandsche waarden te bewaren, en tevens onze naasten, waaronder onze eigen landgenooten vóór anderen gaan, in hun nood niet met schending der rechtvaardigheid uit te buiten, maar in liefde behulpzaam te zijn. Dit zijn geboden, welke rechtstreeks op het natuurlijke gebied zijn gericht, en dus rechtstreeks den staat en de overheid in den staat aangaan. De Christelijke Kerken moeten zich deze zedenwet steeds aantrekken, omdat langs den weg van deze geboden, door God zelf gegeven, de mensch tot de vereeniging met God in Christus moet komen, en omdat voor de naleving dezer geboden Christus ons Zijn kracht heeft verleend. De Kerken moesten zich de zedenwet tijdens de bezetting des te meer aantrekken, omdat de wettige overheid tijdelijk had moeten wijken, en de bezettende macht, die door het feit van de bezetting de taak der overheid tijdelijk had te vervullen, deze wet voortdurend met haar lompe voeten vertrapte. De Kerk heeft volk en overheid te vermanen. Zij mist de dwangmiddelen, welke aan den Staat ten dienste staan. Met haar geestelijke middelen heeft zij haar boodschap uitgevoerd, zich staande houdende tegenover een aardsche macht, welke van alle geoorloofde en ongeoorloofde middelen van geweld gebruik maakte om haar wil door te drijven. Haar zuivere geweten en het daarmee instemmende geweten van het volk, geholpen door Gods genade, heeft de Kerk tot het vervullen dezer taak in staat gesteld.

Zoo moet men de rol bezien, die de Christelijke Kerken in den bezettingstijd hebben gespeeld. Of het volk in zijn geheel het zoo zag, moet men zeker betwijfelen. Maar velen, die zich van Christendom en Kerk hadden afgekeerd, zullen toch iets hebben vermoed van de kracht, die de Christelijke Kerken staande hield tegenover den geduchten vijand, ter verdediging van het recht voor het vaderland. De Kerken waren de eenige Nederlandsche instellingen, die in het volle licht der openbaarheid haar stem verhieven tegen de vijandelijke ongerechtigheden. Zij hebben ervoor geboet met gevangenneming en levensberooving van verscheidene kerkelijke personen, priesters, predikanten en leeken. De vijand heeft het nooit gewaagd de Kerken rechtstreeks aan te vallen. Zou hierin niet de erkenning verscholen liggen van de groote beteekenis,

welke de vijand zelf in het hart van het volk aan Christendom en Kerk gegeven zag ? In elk geval hebben godsdienst, Christendom en Kerk tijdens de bezetting gewonnen in aanzien bij ons volk, dat de laatste tientallen jaren in steeds grooter getale zoo niet minder godsdienstig, dan toch minder kerkelijk was geworden. De verrassing over de onvermoede kracht, door de Kerken getoond, kan velen ook op weg helpen, den oorsprong dezer kracht niet in menschelijke overwegingen, hoe goed en edel ook, maar in een hooger gebied te zoeken. Het Christendom is geen opvoedingsstelsel noch een zedeleer. Het is het leven met Christus, die verklaard heeft, dat Zijn Persoon zelf de Weg, de Waarheid en het Leven is.

De ervaring van den bezettingstijd heeft voor de Christenen en voor de Kerken verschillende waarheden in nieuw licht doen schijnen, vooral deze waarheid, dat de waardeering van het Christendom grootendeels afhangt van hun houding en daden. De Christenen waren tevoren aan het verflauwen, de Kerken waren aan het verwereldlijken. De schok van oorlog en bezetting heeft den ijver aangewakkerd, den geest naar de Goddelijke krachtbron teruggewend. Nood leert bidden. De kerkgebouwen, voller dan vroeger, leveren daarvan getuigenis af. De nood van het volk, het onkerkelijk zoowel als het kerkelijk deel, honger naar brood, honger naar gerechtigheid, gewetensnood, heeft de Kerken doen oprijzen om onverschrokken leniging te brengen. Vervolging om wille der gerechtigheid is pijnlijk, naar de menschen geoordeeld, maar Christus heeft deze vervolgden zalig gesproken. De Christelijke Kerken hebben de bezetting, een tijd van geheime en sluwe vervolging, met eere doorstaan. Misschien is de tijd van het bevrijde Nederland een gevaarlijker beproeving. Het is voor de Christenen en voor hun Kerken verleidelijk zich na de bevrijding op hun nationale verdiensten tijdens de bezetting te beroemen. Daarmee zouden zij voor de Nederlanders, die zich niet Christenen noemen, een reden tot wrevel worden. De Nederlander verdraagt dit roemen op eigen verdiensten bijzonder slecht. Maar bedenkelijker is, dat zulk een beroeming aan de buitenstaanders den verkeerden indruk zou kunnen geven, alsof de beteekenis van het Christendom zou bestaan in steun aan Staat en natie. Nog erger zouden de Christenen het maken, als de eene kerkelijke groep zich tegenover de andere ging beroemen op haar eigen bijzondere verdiensten in het nationale verzet. Dan zou het verrassend en veelbelovend voorbeeld van eenheid der Christenen, in den nood

der bezetting gegeven, voor een groot deel ongedaan zijn gemaakt. Voor den Christen behoort het welvaren van Staat en natie tot al het overige, dat naar Gods Welbehagen den zoeker van Gods Rijk en zijn gerechtigheid zal worden geschonken als toegift. De bezettingstijd heeft een treffende toepassing van dit Evangeliewoord opgeleverd. De Nederlanders, die zich nationalisten bij uitstek noemden, en die zich gedroegen alsof het heil der Nederlanders hun boven alles ter harte ging en bij hen alleen veilig was, deze — aangesloten bij de nationaal-socialistische beweging in Nederland — hebben als groep en verschillenden ook persoonlijk het vaderland tegenover den vijandelijken overweldiger verraden. De Christenen onder de Nederlanders daarentegen zijn diep overtuigd, dat Staat en Vaderland niet het hoogste zijn, dat men immers God meer moet gehoorzamen dan de staatsoverheid en dat de bestemming van den mensch is gelegen in een eeuwig Vaderland, boven het tijdelijke onmetelijk verheven. Aldus wordt hun ook in de leer van hun Kerken voorgehouden. Maar denzelfden Christenen werd, toen de tijd der beproeving voor Nederland gekomen was, door de leiders en predikers in hun verschillende Kerken met kracht en gloed eenstemmig op het hart gedrukt, de trouw aan de wettige overheid en de liefde voor het vaderland in houding en gedrag te bewaren, omdat deze trouw en deze liefde in Gods Heiligen Wil besloten lagen. Het is niet zoo gelegen, dat het Christendom zijn beteekenis en waarde ontleent aan de diensten, die het ten behoeve van Staat, vaderland of maatschappij bewijst. Het Christendom heiligt deze gebieden, van een standpunt uit, dat er boven ligt. Het is ook niet zoo, dat Staat, vaderland of maatschappij hun waarde ontleenen aan het Christendom. Zij hebben een eigen zelfstandige waarde naast het Christendom, waaraan ze niet ondergeschikt zijn, maar dat ze met zijn geest doordringt. Volkomen te verwerpen is de stelling, dat we Christenen zouden moeten wezen, om goede vaderlanders te zijn. Ook een niet-Christen kan een goed vaderlander zijn. De Grieksche en Romeinsche evenals de Germaansche heidenen kenden reeds de pietas, de trouwe liefde tot het vaderland. Voor de Nederlanders, een in het Christendom geboren en getogen volk, mag men alleen eischen, dat zij om wille van hun vaderland het Christendom een bijzondere plaats geven in hun waardeering. Juist is de stelling, dat we goede vaderlanders moeten zijn, omdat we Christenen zijn. Het Christendom heiligt de deugd van vaderlandsliefde en geeft kracht om ook deze deugd te beoefenen, binnen de grenzen van

Gods heilige orde. De Christenen en de Christelijke Kerken in ons volk hebben zich vaderlandslievend gedragen, en daarmee belangrijk bijgedragen tot de redding van het vaderland in nood. Maar het past hun als Christenen niet, zich zelf te beroemen op wat zij in Christus' kracht moesten doen. Als Christenen roemen willen, mogen zij het met Paulus doen op Christus' kruis.

II. HET HERSTEL.

Bij de voorgaande beschouwingen over het heden, gesteld op het oogenblik der bevrijding, in het licht van onze houding tijdens de bezetting, en in verband met de gevolgen der bezetting, kwam reeds menigmaal de toekomst in zicht. Dit is verklaarbaar, want dit overzicht over de huidige situatie diende er niet toe om nauwkeurig en volledig de feiten te beschrijven, maar om uitgangspunten en grondslagen te vinden voor de toekomst, welke ons volk voor zich zelf moet maken. We hebben vijf jaren gereikhalsd naar de bevrijding. Dit bracht het gevaar van een tweevoudig misverstand mee, eenerzijds het waandenkbeeld, dat de bezettingstijd een benauwende nachtmerrie zou zijn en niet een belangrijke werkelijkheid, waarin wij evenzeer als ervóór en erna een eigen levenstaak te vervullen hebben, anderzijds het droombeeld, dat de bevrijding ons in een paradijs zou binnenvoeren en niet in een nieuw tijdperk vol nieuwe moeilijkheden. De aantrekkelijkheid van dit nieuwe tijdperk ligt niet alleen in de herwonnen vrijheid, maar evenzeer — misschien meer nog — in de zware, groote en edele taak om de Nederlanden in nieuwen glans stoffelijk en geestelijk op te bouwen. Deze taak heb ik reeds aangeduid als een dubbele : herstel en vernieuwing, beide zoo nauw verbonden, dat men van een enkele taak zou kunnen spreken, waarvan de eene zijde, het herstel, thans dadelijk aan het licht komende, reeds met eenige duidelijkheid ons voor oogen staat, en de andere zijde, de vernieuwing, nog in halfduister verborgen, slechts eenige vage lijnen vertoont. Over beide deze zijden van onze taak, de eerste als vijfjarenplan, de tweede als een plan voor vijfentwintig jaren aan te duiden, beide zoo op te vatten, dat er reeds thans een begin mee moet worden gemaakt, wil ik, zonder naar volledigheid te streven, eenige opmerkingen maken, om enkele karaktertrekken van het ons wachtende herstel en vernieuwen aan te duiden. Het herstel na de stoffelijke en geestelijke verwoestingen tijdens oorlog en bezetting noemde ik een taak voor een vijfjarenplan. De termijn is niet het belangrijkste. Kan het vlugger, dan zooveel te beter. Een ding staat vast : de eerstvolgende jaren zullen een tijd van zwaren arbeid moeten wezen, economisch en intellectueel. De gewoonte van nietsdoen, aan zoovelen in de jarenlange werkloosheid opgedrongen, en de gewoonte van lijntrekken, bij het werken ten bate van den vijand terecht als loffelijk aangemoedigd, moet thans ten bate van het vaderland plaats maken voor een

ware werkdrift. De omvang der schaden, toegebracht aan zooveel, dat voor een gezond volksleven noodzakelijk is, bepaalt de zwaarte van het te verrichten herstelwerk. De schade is groot, het werk zal dus zwaar wezen. Er is een moedgevende gedachte bij : het herstel, en daarmee onze toekomst, hangt voor het overgroote deel van ons zelf af, van onzen eigen ijver, volharding, vertrouwen, beleid. Het herstel omvat te veel om hier volledig te worden uiteengezet. Bevoegdheid en plaatsruimte ontbreken me daartoe. Over vier onderwerpen wil ik enkele opmerkingen maken. Ze betreffen het geestelijk herstel, en wel in het bijzonder de juridische zijde daarvan.

ZUIVERING.

Het eerste in tijdsorde komt de zuivering. Hierover is reeds veel geschreven en gesproken, in aansluiting aan verschillende Besluiten onzer Regeering te Londen. Deze besluiten zal ik niet behandelen. Een bevredigende bespreking ervan zou voor een jurist beter passen in een juridisch vaktijdschrift. Voor zulk een bespreking zou het ook noodzakelijk wezen, den volledigen tekst der besluiten te raadplegen, en dit is mij nog niet mogen gelukken. Op grond van de meedeelingen in de verzetsbladen heb ik kennis gekregen van de hoofdlijnen der regeling. Met deze hoofdlijnen betuig ik gaarne mijn instemming, ook met punten, welke in juridische kringen reeds tot levendig meeningsverschil hebben geleid, met name de doodstraf, de algemeene verbeurdverklaring van goederen, de terugwerkende kracht der nieuwe strafbepalingen en de meewerking van leeken op juridisch gebied. bij de rechtspraak der Tribunalen. Van de redenen voor deze instemming zal ik te dezer plaatse geen rekenschap afleggen. Eén voorbehoud moet ik echter maken. Op het oogenblik, waarop de Besluiten werden vastgesteld, moest de Regeering wel als wetgever optreden, want gemeen overleg met de vertegenwoordiging van het volk was toen onmogelijk. Zoodra ons land geheel bevrijd is, zal het dringend geraden wezen, de Besluiten ter goedkeuring aan een voorloopige volksvertegenwoordiging voor te leggen, niet alleen omdat daarmee naar den geest van ons grondwettelijk vastgelegd staatsbestel wordt gehandeld, maar bovendien omdat deze Besluiten zoo ingrijpend en voor onze toekomst zoo belangrijk zijn, dat het volk er zich over moet uitspreken en de verantwoordelijkheid ervoor mede moet dragen.

Zuivering is een dier termen, welke in den loop der bezetting in

het Nederlandsch spraakgebruik een ruime en vaste plaats hebben gekregen. Of de beteekenis ervan even vast staat, mag men betwijfelen. Een oorlogsgebied wordt gezuiverd, en dan bedoelt men het verjagen of onschadelijkmaken der vijanden op dat gebied. Een college van wetgeving, rechtspraak of bestuur moet worden gezuiverd, en dan bedoelt men soms niet anders dan de verwijdering van personen, die in politiek opzicht niet worden vertrouwd. Zuivering is naar de bedoeling der Regeering, in overeenstemming met de in het volk overheerschende overtuiging, wel betrokken op alle misdragingen tegen de trouw, aan het vaderland verschuldigd. Zij omvat tweeërlei, vooreerst ontrouwe personen, die zich onwaardig hebben gedragen, te verwijderen uit het volk, of uit een ambtelijken of beroepskring binnen het volk, ten tweede handelingen van ontrouw, in strijd met de Nederlandsche waardigheid of solidariteit, te verwerpen en te brandmerken. De zuivering door verwijdering van personen wordt meestal op den voorgrond gesteld. Zij kan geschieden door doodstraf, deportatie, gevangenisstraf of interneering van anderen aard, verbanning, ontneming van burgerrechten, door ontslag uit ambt of beroep, of ontzegging van het recht om bepaalde ambten of beroepen uit te oefenen. Daarnaast verdient de zuivering tegenover misdragingen afzonderlijke aandacht. Men kan een volk of een volksgroep zuiveren door personen, die wegens hun onwaardige houding en gedrag een smet voor volk of kring vormen, daaruit te verwijderen. Men kan de zuivering ook doen plaats hebben door het volk of den kring te zuiveren van de blaam, welke misdragingen van enkele leden op dat volk of dien kring in zijn geheel werpen. De middelen van zuivering zijn in dit tweede geval veelvuldiger. Niet slechts bovengenoemde middelen van onschadelijkmaking der schuldigen, maar ook andere middelen, hetzij straffen, hetzij disciplinaire maatregelen, of zelfs eenvoudig de weerslag, welken de misdraging te voorschijn roept in het maatschappelijk leven en bestaande in dalen van aanzien en vertrouwen jegens den schuldige, al dergelijke middelen hebben deze zuiverende, corrigeerende werking, dat zij de afkeuring van van volk of kring tot uiting brengen, dat het volk of de kring deze misdraging verwerpt als zijner onwaardig.

Welke personen en welke misdragingen voor zuivering in aanmerking komen, is voorloopig tamelijk vaag gebleven. In het strafrechtelijke Besluit zijn, naast verscheidene misdrijven, reeds

in het Wetboek van Strafrecht te vinden, enkele nieuwe misdrijven opgenomen. Al deze feiten zijn omschreven, zooals in het huidige strafrecht past. De groote moeilijkheden komen bij het Tribunalenbesluit. Hierin komen geen afzonderlijk omschreven misdrijven voor. Meestal volstaat men hier met de aanduiding der schuldigen als collaborateurs of profiteurs. Deze termen zijn blijkbaar aan Fransche gedachten ontleend. Frankrijk was het eerste bevrijde land, waar de zuivering voor vergrijpen tijdens oorlog en bezetting dus het eerst kon toegepast worden. Wij hebben de termen en gedachten, in dat land ontstaan, blijkbaar klakkeloos overgenomen, zonder te bedenken, dat de oorlog en de bezetting in Frankrijk niet geheel denzelfden aard vertoonden als bij ons, zonder ook te bedenken, dat het Fransche volkskarakter lang niet hetzelfde is als het onze. De termen collaborateur en profiteur brengen het gevaar van slagwoorden mee. Ze slaan in, maar hun vage bepaling maakt, dat eenerzijds te veel, anderzijds ook te weinig gevallen onder hun werking komen. De Nederlander vraagt naar meer nauwkeurigheid dan deze Fransche slag kan geven. Voor deze nauwkeurigheid zal ik trachten, eenigszins nadere bepaling te geven van de personen, die door de zuivering getroffen moeten worden. Deze nadere bepaling dient niet personen aan te wijzen, maar handelingen, welke immers steeds den grondslag moeten geven, niet slechts voor strafrechtelijk, maar ook voor tuchtrechtelijk optreden.

Collaboratie met den vijand is een misdraging, indien de meewerking geschiedt ten nadeele van het landsbelang en indien zij niet in het volkenrecht is geboden of — behoudens verbod door de Regeering — is geoorloofd. De vijand is volgens het volkenrecht verplicht, in het bezette gebied de orde te handhaven en het algemeen welzijn te behartigen, en wel — behoudens volstrekte verhindering — overeenkomstig de wetten van dit gebied. Als Nederlandsche overheidspersonen tot dat doel en binnen die wettelijke grenzen met den vijand meewerken, misdragen zij zich geenszins. Zij handelen dan evenmin tegen het landsbelang. De vijand is volkenrechtelijk bevoegd, het bezette gebied binnen door mij verder niet aangegeven grenzen te gebruiken ten bate van zijn oorlogvoering. Hij is onder meer bevoegd, uit het bezette gebied het levensonderhoud van de bezettingstroepen te halen. De meewerking van een Nederlander met den vijand, in de uitoefening van deze bevoegdheid, zou van dien aard kunnen zijn, dat zij een misdraging oplevert. Maar de houding en het gedrag

van dezen Nederlandschen meewerker kan ook, indien tenminste de volkenrechtelijke grenzen der bevoegdheid worden in acht genomen, van dien aard zijn, dat zijn meewerking evenmin als een misdraging is te beschouwen.

Met inachtneming van het bovenstaande zou men drie groepen van misdadige meewerking met den vijand kunnen onderscheiden. Vooreerst meewerking in de vijandelijke oorlogvoering. Dit levert in het algemeen landsverraad op, althans een aan landsverraad verwante misdraging. Ten tweede meewerking met het streven van den vijand, om ons volk het nationaal-socialisme, een Duitsch product, op te dringen. Dit zou men volksverraad kunnen noemen. Omdat in dit streven steeds duidelijker de vijandelijke toeleg bleek om den weg te effenen voor annexatie van ons land, vertoont deze groep van misdragingen tevens trekken van landsverraad. Ten derde meewerking met den vijand in dwangmaatregelen tegen persoon of goed, genomen op grond van onrechtvaardige verordeningen of besluiten, zooals die tegen Joden en die tot het grijpen van gijzelaars, of genomen ter zake van vaderlandslievende houding of gedrag der getroffenen. Hieronder vallen arrestaties, verbeurdverklaringen, verklikkerij, en andere dergelijke of ergere handelingen. Deze handelingen zou men kunnen brandmerken als persoonsverraad. Naast deze drie groepen, telkens duidelijke vormen van collaboratie bevattend, zou ik nog een vierde groep willen noemen, waar men niet zoo duidelijk collaboratie in kan zien, maar welke toch misdragingen bevat, voor zuivering in aanmerking komende. Deze groep omvat alle in de vorige groepen niet besloten handelingen in strijd met de Nederlandsche trouw, de Nederlandsche waardigheid tegenover den vijand of de Nederlandsche saamhoorigheid in den nood der bezetting. Hieronder reken ik beleedigende uitdrukkingen tegenover de Koningin, het brengen van den Hitlergroet, den ongepast vriendschappelijken omgang met personen, die den vijand vertegenwoordigen, het zonder geldige reden leveren van allerlei producten aan den vijand, vooral indien het eigen volk aan deze producten gebrek heeft, benevens woekerpractijken tegenover Nederlanders, plundering van huizen, welke op vijandelijk bevel ontruimd zijn, enz.

De Hitlergroet en „deutschfreundliche" omgang vormen op zich zelf minder ernstige misdragingen dan die in de andere groepen. Het zijn voorbeelden van onwaardig gedrag, zij geven blijk van onvoldoende trouw en karakter, maar in den regel zal hier met maatschappelijke reacties, bestaande in vermindering van achting

en vertrouwen, kunnen worden volstaan. In verband met dit verlies aan achting en vertrouwen zullen deze misdragingen soms tot tuchtrechtelijk optreden nopen. Voor hooggeplaatsten in ambt of beroep immers is een mate van aanzien en vertrouwen vereischt, welke na dergelijke misdragingen niet altijd meer aanwezig is. Verwijdering van zijn plaats in het ambt of beroep is dan ten aanzien van den schuldige geboden. Men moet er zich daarbij rekenschap van geven, dat deze verwijdering, indien zij naar verhouding een groot aantal of indien zij bijzonder bekwame personen betreft, tevens de functioneering van den geheelen ambts- of beroepskring ernstig verzwakt of zelfs kan verlammen. De wasch geschiedt dan zoo grondig, dat het goed er van lijdt. Zonder geldige reden leveren aan den vijand, hetgeen in den regel om de hooge prijzen geschiedt, en woekerpractijken tegenover Nederlanders leveren tevens voorbeelden van profiteurs op. Ook de term profiteur is te vaag. De term omvat eensdeels te weinig, b.v. bij levering om niet uit serviliteit, anderdeels te veel. Verschillende leveranciers profiteeren van den vijand, door onontkoombare levering aan bezettingstroepen, zonder dat hun daarvan een verwijt kan worden gemaakt. Verschillende anderen profiteeren van den bezettingstoestand, zooals advocaten die aan Nederlanders, in Duitsche handen geraakt, bezoldigden bijstand verleenen, zonder dat aan deze handelwijze iets onbehoorlijks kleeft. De misdragingen, in de vier bovengenoemde groepen besloten, zullen meermalen verricht worden om het profijt, dat er mee wordt verkregen, hetzij in geld of goed, hetzij in baantjes. Dit profijt maakt de bedoelde handelingen niet tot misdragingen, het geeft aan de misdragingen slechts een bepaald karakter, en wel het karakter van baatzucht, des te meer ergerlijk omdat de eigenbaat zich vertoont in een tijd van nood en rouw voor het vaderland. Of een handeling tot de misdragingen is te rekenen, kan naar mijn meening beter naar de in de vier groepen aangeduide normen worden beoordeeld dan naar het vage slagwoord profiteur. Als eenmaal vast staat, dat de handeling een misdraging uitmaakt, is het profijt van beteekenis, vooreerst omdat daardoor het baatzuchtig karakter kan blijken, een gegeven misschien voor de straftoemeting, en verder omdat dit profijt den schuldige dient te worden ontnomen.

Plundering van huizen, welke op vijandelijk bevel ontruimd zijn, noemde ik in de vierde groep als een misdraging in strijd met de solidariteit der Nederlanders gedurende den nood der bezetting.

Deze plundering levert tevens een gewoon misdrijf op. Maar dit misdrijf krijgt een buitengewoon karakter, het wordt ook zwaarder, doordat het in strijd is met deze solidariteit, tijdens de bezetting meer dan ooit geboden en ook betoond. Daarnaast kan men andere misdrijven noemen, welke tijdens de bezetting een dergelijk buitengewoon karakter kregen : roofovervallen op boerderijen, diefstal met misbruik van gastvrijheid, enz. Dergelijke misdragingen dienen evenzeer als andere handelingen tegen de Nederlandsche solidariteit, zooals woeker, door de Tribunalen te worden berecht. Deze kunnen zware straffen opleggen, tot tien jaren interneering en algeheele verbeurdverklaring van goederen toe. Berechting door de Tribunalen geeft aan deze misdragingen ook het bijzondere stempel, dat ze verdienen. Indien de feiten onder de bepalingen van het Londensche Strafrechtbesluit vallen, dienen de verdachten voor de Bijzondere Gerechtshoven terecht te staan. De gewone berechting door de gewone rechterlijke macht is voor de behandeling van dergelijke zaken niet geschikt.

Bij de beoordeeling, of een handeling is te beschouwen als een misdraging, komen nog andere gegevens in aanmerking dan de in bovengenoemde groepen aangeduide normen. Deze gegevens hebben bovendien beteekenis als omstandigheden ter beoordeeling van den ernst der misdragingen. De belangrijkste der bedoelde omstandigheden vormt de door de bezettende macht uitgeoefende pressie. Dwang speelt bij alle dwingelandij een belangrijke rol, en de bezetting was voor ons land een groote dwingelandij. Dwang kan een handeling, welke in het algemeen ongeoorloofd is, rechtvaardigen, hij kan ook de schuld van den handelenden persoon opheffen of verminderen. Omtrent de houding, ten aanzien van den dwang in te nemen, deed zich een ernstig verschil van opvatting voor, dat de goede Nederlanders, in trouw en vaderlandsliefde eensgezind, als twee groepen tegenover elkaar stelde, aan den eenen kant de opportunisten, aan den anderen de figuren van het principieele verzet. Met het gebruiken dezer termen wil ik niet partij kiezen tegen de eersten en voor de tweeden. Overwegingen van opportuniteit hebben binnen bepaalde grenzen stellig recht van bestaan. Als men de keuze heeft tusschen spitten ten bate van den vijand of den dood voor zich zelf of voor gijzelaars, lijkt mij in het algemeen het eerste te verkiezen. Maar er zijn handelingen, zoo misdadig tegenover het vaderland, dat men ook voor den zwaarsten druk niet mag wijken. En aan elk toegeven aan chantage is het nadeel verbonden, dat men deze aanmoedigt. De

bezettende macht heeft een haast onuitputtelijke reeks van gelegenheden tot chantage, even groot als het aantal mogelijke gijzelaars, dus even groot als het aantal goede Nederlanders. Toegeven om erger te voorkomen kan dus ook ten gevolge hebben, dat erger juist wordt uitgelokt. Dan wordt dit toegeven niet slechts onprincipieel, maar ook inopportuun. Naarmate we meer ervaring kregen in de bezetting, naarmate de toeleg van den vijand duidelijker te voorschijn kwam, naarmate ook, in sommige groepen voortreffelijk, in andere weer bijna niet, het verzet krachtiger werd georganiseerd, in diezelfde mate bleek vaak de principieele houding tevens de wijste, de op den duur meest opportune. De onstuimige geestdrift der jeugd heeft hier meer gelijk gekregen dan de bedachtzame berekening van den ouderdom. Maar tevens zijn er meer jonge menschen geëxecuteerd dan oude. Ligt dit niet naast de vuriger geestdrift aan de lichtere geschoeidheid der jeugd ? Zij heeft niets te verliezen, behalve haar heerlijke jonge vrijheid en leven natuurlijk. De ouderen, vooral de hooggeplaatsten, hebben soms zooveel te verliezen, een mooi huis, een mooi vermogen, enz. Al rechtvaardigen overwegingen van opportuniteit nooit de zware misdragingen, al verontschuldigden zij in den loop der bezetting steeds minder, toch vermindert de uitgeoefende pressie de schuld en dient zij dus ook als strafverzachtende omstandigheid in aanmerking te komen.

De maatregelen tegen personen, die zich tijdens oorlog of bezetting misdragen hebben, zijn door de Londensche Besluiten talrijker en zwaarder gemaakt dan ze tevoren in het Nederlandsche recht waren. De Bijzondere Gerechtshoven hebben de bevoegdheid om voor de ernstigste misdrijven de doodstraf, de Tribunalen om de algeheele verbeurdverklaring van goederen op te leggen. Laatstgenoemde maatregel is in de Grondwet met zooveel woorden verboden. Voor dezen maatregel geldt dus met nog meer nadruk het voorbehoud van goedkeuring door een volksvertegenwoordiging, welke met den geest in het volk zooveel mogelijk overeenstemt. De doodstraf is de meest indrukwekkende manifestatie van het gezag in den Staat. Dit indrukwekkende karakter mag niet verloren gaan door een overmatig ruime toepassing. Niet bij duizendtallen, zooals velen thans in waarlijk bloeddorstige wraaklust eischen, maar eerder bij tientallen zal men de doodstraffen mogen tellen, gereserveerd voor de zwaarste vormen van verraad en voor de grootste schavuiten. Overdrijft men de toepassing, dan

wordt de zuivering een besmeuring met bloed. Zulk een overdrijving, hoezeer ook door velen thans toegejuicht, zou voor het heele volk na eenige jaren een gruwel worden. Het Nederlandsche volk heeft in zijn hart een afschuw van de doodstraf. Hare afschaffing (behalve voor militairen in tijd van oorlog) in 1870 is steeds meer aan het rechtsbewustzijn van het volk in al zijn schakeeringen gaan beantwoorden. In beginsel behoudt de overheid het recht tot de doodstraf, als maatregel van vergelding voor de zwaarste misdrijven, maar gelukkig was ons land, waarin van dit recht geen gebruik behoefde te worden gemaakt, en ongelukkig zijn de omstandigheden, die tot het weder uitoefenen ervan noodzaakten.

Wijze gematigdheid is ook noodzakelijk in de rechtspraak der Tribunalen. Hier vindt men voor het eerst de leekenmeewerking terug in een rechtspraak, welke niet zuiver strafrechtelijk is, maar toch een grooten strafrechtelijken inslag heeft. Deze Tribunalen vatten den historischen draad weer op, welke door de oudvaderlandsche Schepengerechten liep en welke met den import der Fransche revolutie plotseling werd afgebroken: leekenbijzitters, de schepenen, naast een ambtelijk-juridischen voorzitter, den schout. Het spijt mij, dat thans de uitheemsche naam Tribunalen gekozen is in plaats van de oude inheemsche naam Schepengerechten. De zaak zelf is een proef, voor het heden gerechtvaardigd ter bevrediging van het heftig geschokte rechtsgevoel van het volk, en voor de toekomst belangrijk, omdat ingeval van slagen deze vorm van leekenmeewerking aan de strafrechtspraak op beperkte schaal zou kunnen worden bestendigd. Bevrediging van het rechtsgevoel bij het volk is voor de strafrechtspraak van groot gewicht, maar belangrijker, overheerschend, is de overeenstemming dezer rechtspraak met de beginselen der rechtvaardigheid. In dezen tijd van hevige gemoedsbeweging heeft de juridisch gevormde voorzitter meer nog dan anders in zijn karakter en in zijn bekwaamheid waarborgen te leveren voor handhaven dezer beginselen. Indien tegen de rechtvaardigheid zou gezondigd worden door zwakmoedigheid, zou de volkswoede thans niet voldoende in toom te houden zijn tegen schuldigen, die van een dergelijke slapheid profiteeren. Indien het zou geschieden door hardvochtigheid, zou het volk eenige jaren later, genezen van zijn blinde woede, de onverdiend zwaar gestraften gaan beklagen als slachtoffers, misschien zelfs gaan eeren als martelaren. In beide gevallen wordt niet alleen aan de rechtvaardigheid, maar ook aan het algemeen welzijn

te kort gedaan. De rechtvaardigheid is immers de grondslag voor het welzijn van Staat en volk.
De zuivering moet vertrouwen en ontzag wekken. Het vertrouwen zou geschokt worden, indien wraaklust, partijzucht, afgunst of laster niet slechts aanleiding zou geven tot eenige onverantwoordelijke aangiften, maar ook zou binnendringen in de raadkamers der rechters, of zij nu Bijzondere Gerechtshoven, Tribunalen of Tuchtcolleges heeten. Het ontzag zou ondermijnd worden, indien de zuiveringsrechtspraak zou overladen worden. Dit gevaar lijkt grooter dan het eerste. Over de zuivering in het bevrijde Zuiden van ons land dringen slechts onvolledige berichten en onzekere geruchten tot ons in het nog steeds bezette gebied door. Als het waar zou zijn, dat ook anonieme aangiften in behandeling zouden worden genomen, is er een wijde poort geopend voor de genoemde kwade invloeden, welke het vertrouwen zouden schokken. Maar de Nederlandsche gevoeligheid voor strikte rechtvaardigheid zou ook dan nog een voldoende hinderpaal vormen tegen doordringen dezer invloeden in de rechtspraak zelve, ook al zouden deze aangiften veel moeite en kostbaren tijd kosten. Als echter de geruchten waarheid zouden bevatten, dat reeds honderdduizend zaken voor de in het Zuiden opgerichte Tribunalen zouden zijn aangebracht, moet men zijn hart vasthouden voor deze overlading en voor ondermijning van het ontzag, dat bij den ernst der zuivering past.
Ons volk heeft een nu en dan gevaarlijke neiging tot degelijkheid bij een schoonmaak, niet alleen van huizen, maar ook van instellingen. Als men het er op toelegt, geen vlekje ongemoeid te laten zitten, loopt men vooreerst gevaar, de heele zuivering op de lange baan te schuiven. Het zuiveringsproces nu moet kort zijn. Zoo eenigszins mogelijk moet dit geheele werk in een half jaar voltooid wezen. Het volk vraagt goed recht, maar ook snel recht. Deze rechtspraak houdt sentimenten in beroering, het jaagt ook stof op. Er is geestelijke rust en klaarheid noodig om de groote taak, herstel en vernieuwing, verder met onverdeelde aandacht en inspanning te kunnen voortzetten en volbrengen. Daar komt het gevaar bij, dat overlading de beteekenis der brandmerking van handelingen en personen verzwakt. Een stempel, dat de schuldige met zooveel lotgenooten deelt, verliest daardoor aan onderscheidende beteekenis. De ernstigste misdragingen zullen niet in het verdiende licht komen, als zeer veel minder ernstige er tusschen komen te staan. De gulden regel van het Romeinsche Recht, neergelegd in de woorden „met kleinigheden bemoeit zich de rechter niet", gelden

voor de zuiveringsrechtspraak met bijzondere kracht. Kleinigheden kunnen aan het maatschappelijk oordeel en zijn gevolgen worden overgelaten. Een goede zuivering beteekent een scherpe bestraffing van ernstige misdragingen en een verwijdering van blijkens hun gedrag onwaardige en gevaarlijke personen.
De zuivering geschiedt in dienst der gerechtigheid en tot welzijn van Staat en volk. Daarom moet men ook een oog gericht houden op de toekomst der personen, die zich hebben misdragen. Kleine misdragingen kunnen vergeven en vergeten worden, indien de schuldigen er blijk van geven, zoo noodig er openlijk getuigenis van afleggen, dat zij deze betreuren. Maar ook grootere, welke tot berechting leiden, mogen voor de schuldigen, die niet uit het vaderland worden verwijderd, den weg niet afsluiten tot rehabilitatie. Anders krijgt de zuivering het noodlottige resultaat, een grootendeels intellectueel proletariaat in het leven te roepen, bestaande uit verworpenen en verbitterden, die een voortdurend gevaar voor de rust en orde in ons land vormen. Het Nederlandsche volk heeft zich sinds vele jaren onderscheiden in het reclasseeringswerk. Zooals de berechting der schuldigen aan bezettingsmisdragingen een bijzondere is, zoo dient ook hun reclasseering een bijzondere te zijn. Het woord reclasseering kan hier wel beter wegblijven. Maar de gedachte, welke met dit woord wordt aangeduid, is ook hier waardevol, niet slechts voor de betreffende personen, maar vooral voor ons volk zelf.

ILLEGALITEIT.

Het tweede onderwerp, waar ik eenige woorden aan moet wijden, is het volkomen tegenbeeld van de zuivering. Daar ging het om de bestraffing van misdragingen en de verwijdering van onwaardige personen. Hier gaat het om de erkenning van voortreffelijk gedrag en het inhalen van heldhaftige personen. Dit onderwerp wordt gewoonlijk aangeduid met den term illegaliteit. De term is eigenaardig, hij gaat van het standpunt uit, dat de bezettende macht de wet zou stellen, en zij, die daartegen in verweer komen, tegen de wet, illegaal, zouden handelen. Hierbij dient men dan tenminste onderscheid te maken tusschen de wet, die onrecht kan maken, en het Recht. Want de z.g. illegale werkers mogen zich beroepen op een recht, dat door geen voorschriften, welke de pretentie van wetten hebben, kan worden geschokt, een recht dat op gerechtigheid steunt en met vaderlandsliefde, trouw en karakter wordt gehandhaafd. Naar de gedwongen wijze van werken worden zij

ook ondergrondsche werkers genoemd. Het beste duidt men deze groep van werkers aan als de verzetsbeweging, of kortaf het verzet.

Dit onderwerp is niet minder actueel, niet minder dringend ook, dan de zuivering. Overigens zijn de zuivering en de aan het verzet toekomende behandeling zoozeer elkaars tegendeel, dat men geneigd zou kunnen zijn de regels voor de zuivering als grondslag te nemen voor de behandeling van het verzet, natuurlijk na omkeering dier regels, dus met toepassing van juist het tegendeel. De groote en kleine verraders zijn tijdens de bezetting door de heerschende macht niet als misdadigers, maar als verdienstelijke personen, de werkers in de verzetsbeweging door diezelfde macht niet als helden, maar als misdadigers behandeld, doodgeschoten, zelfs wel opgehangen, gevangen genomen en mishandeld, opgejaagd, van hun goederen beroofd, zelfs wel in hun vrouwen en kinderen getroffen. Onze wettige overheid staat hierin bij de bezettende macht ten achter, zij kan den verraders niet de gruwelen aandoen, welke de bezetters en hun aanhang den ondergrondschen werkers aandeden. Zij kan het niet, omdat de zedelijke beginselen, waarop onze strijd, waarop ook het verzet steunt, het verbieden. Zij mogen, zooals de illegale Christelijke dichter het in een gebed zegt, in den vijand, ook in den verrader, God niet deren. Maar onze wettige overheid heeft ook iets voor op de bezettende macht. Beter dan de bezettende macht, die verraders beloonde met oneervolle benoemingen, is onze overheid voor het welzijn van het land verantwoord, als zij werkers uit de verzetsbeweging plaatst in functies, waar deze zich in hun verzetswerk waardig voor hebben getoond.

Het verzet werkt ondergronds, en dus zijn de werkers in het verzet onbekend. Over de samenstelling der verzetsbeweging is ook te weinig bekend, om nu reeds een volledig plan voor de behandeling van haar leden te kunnen opmaken. Eenige lijnen van groepeering mogen wij nu al wel vermoeden. Onderscheid zal men moeten maken tusschen het georganiseerde verzet en de vrijbuitende personen en groepen. De vrijbuiters hebben niet steeds het gevaar van roekelooze verzetsdaden kunnen vermijden, en daarmee het gevaar van onverantwoord uitlokken van gruwelijke represailles. De georganiseerden staan onder discipline en vormen de verzetsbeweging in den vollen zin. In deze beweging zal men waarschijnlijk kunnen onderscheiden een groep van degenen, die den strijd tegen den vijand tijdens de bezetting reeds voerden,

door overvallen van distributiekantoren, bevrijding van gevangenen, enz., en een groep van hen, die zich alleen gereed maakten om na de bevrijding de orde te handhaven. Achter deze beide groepen staan zij, die den steun, waar noodig, in bonnen, goederen, geld, enz. aan ondergrondsche werkers, ondergedoken stakers, enz. verzorgden. Verder is er de groep der ondergrondsche pers, een groote groep, want het aantal ondergrondsche bladen was groot, elk met een eigen karakter. Een bijzondere plaats nemen de ondergrondsche leiders van verschillende bevolkingsgroepen in, voornamelijk beroepsgroepen, zooals geneeskundigen, studenten, enz. De groepeeringen zijn in de eerste jaren der bezetting geleidelijk tot stand gekomen. Sinds September van het vorig jaar, den z.g. dollen Dinsdag, den dag der voorbarig verwachte bevrijding, is het leger der ondergrondsche strijders zeer uitgebreid. De kwaliteit van het geheel heeft van deze uitbreiding wel geleden. Voor de illegaliteit denk ik voornamelijk aan de werkers, die er reeds tevoren bij waren aangesloten.

Bij de zuivering staat de bestraffing voorop. Voor de houding ten aanzien van de werkers in het verzet moet men niet den nadruk leggen op de belooning. Zij hebben recht op dankbaarheid van het volk en op erkenning hunner buitengewone verdiensten. Een belooning overeenkomstig hun verdiensten is niet te vinden voor werkers, die vrijwillig hun leven op het spel zetten ten behoeve van het vaderland. Dergelijk werk wordt niet verricht om belooning. Als het werk in den goeden geest wordt verricht, blijft de belooning ook onder de maat. Zij, die uit vaderlandsliefde vrijwillig zich voor dat werk geven, in vollen zin zich zelf ervoor gaven, hun leven desnoods erbij, zullen zich bovendien door zulk een belooning veeleer gegriefd voelen dan beloond. Het werk draagt ten slotte de beste belooning in zich zelf. Dit neemt onzen plicht niet weg, om den werkers dankbaar te blijven en hen te eeren. De dank en eer zijn niet hun loon, want zij blijven verschuldigd, onverschillig of er een belooning gegeven is of niet. Als we in dezen dank en eer zouden tekortschieten, zouden we tekortschieten in onzen plicht, niet slechts tegenover deze werkers, maar ook tegenover het vaderland.

Dankbaarheid zoekt naar gelegenheden om zich te uiten. Een uitstekende gelegenheid biedt zich in die gevallen aan, waarin de ondergrondsche werker na de bevrijding geen passenden werkkring heeft om zijn levensonderhoud te verdienen. Het zou zelfs kunnen voorkomen, dat hij dien werkkring heeft verloren, omdat het

ondergrondsche werk hem geheel in beslag had genomen. Dan wordt de plicht om hem een geschikten werkkring te bezorgen, nog dringender. Dergelijke gevallen zullen zich vooral kunnen voordoen bij de eerste der bovengenoemde groepen, die der actieve strijders. Deze strijd vraagt immers een soort werk, waaraan de deelnemers tevoren niet gewend waren, benevens een hoeveelheid tijd, welke soms voor den beroepsarbeid geen gelegenheid meer openlaat. Werkloosheid, ook werk beneden de waarde van den arbeider, is een ramp voor den persoon zelf en een verlies voor de gemeenschap. Doet het verschijnsel zich voor bij een strijder, die recht heeft op onze dankbaarheid, dan is het ook een oneer voor de gemeenschap.

Ook de eer, dien wij den werkers verschuldigd zijn, geeft richtwijzing voor ons gedrag tegenover hen. Eeren is erkennen van uitstekende waarde. Die waarde hebben zij in hun werk getoond. Wij moeten dit erkennen, dat wil zeggen dat wij naar buiten er blijk van moeten geven. Ik denk hier niet aan allerlei eerbewijzen, ridderorden, verheffing in den adelstand, gedenkteekenen. De gewone ridderorden kunnen althans moeilijk recht doen aan het buitengewone van de ondergrondsche verdiensten. Een nieuwe aristocratie is in ons verburgerlijkt en genivelleerd volk alleszins gewenscht, maar het is de vraag, of de maatschappelijke beteekenis van den huidigen adel en zijn maatschappelijke gevolgen, in het bijzonder het voeren van een hoogeren levensstaat, wel passen bij het type van den ondergrondschen strijder. Gedenkteekenen worden terecht slechts bestemd voor de gevallen helden. Het beste middel om de ondergrondsche werkers te eeren, bestaat in het geven van functies, waarin zij het vaderland verder kunnen dienen. Ook voor aanzienlijke functies hebben verscheidene oprechte ondergrondsche werkers zich geschikt getoond door het aanzien, dat zij zich door hun werk hebben verworven, door den karaktervollen moed, dien zij aan den dag hebben gelegd, en door hun bijzondere vaderlandsliefde. De anderen, de onoprechten, die evenals in andere bevolkingsgroepen ook in deze, waar het binnentreden niet altijd aan strenge keuring onderworpen kon worden, zullen te vinden zijn, zullen zich zelf wel door hun optreden verraden, als zij dit al niet hebben gedaan.

Eén moeilijkheid blijft er voor de toepassing van dit middel nog over. Zij is gelegen in de voor de functie vereischte bekwaamheid. Het gaat om het dienen van het landsbelang. Dit kan alleen geschieden door bekwamen, en voor aanzienlijke functies is meer-

malen een groote vakkennis noodig. Bij de redacteuren der verzetspers is deze moeilijkheid het kleinste. Indien zij daartoe geneigd zijn, kunnen zij het land blijven dienen in de functie van journalist, waartoe ze de noodige bekwaamheid in moeilijke omstandigheden getoond hebben. Natuurlijk is er verschil tusschen de redactie van een bovengrondsch dagblad met vele rubrieken en een ondergrondsch week- of maandblad met weinig rubrieken. De techniek kunnen zij zich in de practijk en met aanvullende studie eigen maken. De Nederlandsche pers zal door hun nieuwen geest meer kracht en frischheid kunnen krijgen. Voor werkers ten behoeve van rust en orde na de bevrijding en voor de actieve strijders kunnen functies worden gevonden bij de politie en in het leger en ook bij het bestuur. Hun ondergrondsch werk is wel niet hetzelfde als het gewone werk bij deze instellingen. Maar wat zij daar verricht hebben, geeft hun een prestige, dat voor de vervulling van een politie- en een militaire taak groot belang heeft, en door hun daden tijdens en onmiddellijk na de bezetting konden zij eigenschappen aan den dag leggen, en tevens verder ontwikkelen, welke in moeilijke omstandigheden, waar de politieman of de militair telkens voor kan komen te staan, onschatbare beteekenis hebben. Zij zullen ook eenige gewoonten, welke het ondergrondsche werk hun bijbracht, moeten afwennen. Dit geldt trouwens voor ons heele volk, dat immers onder den druk der bezetting tot bedriegerijen werd gedreven, welke in tijden van vrede en vrijheid bedreven als ernstige misdrijven zouden moeten worden gestraft. Vooral tucht is een eigenschap, waarop ons volk zoowel als de ondergrondsche werkers zich meer dan tijdens — en vóór — de bezetting moeten toeleggen. Maar het zal ons volk ten goede komen, als ondergrondsche werkers de kans krijgen om met hun aanzien en hun karakter den geest van onze politie en van ons leger te versterken en te vernieuwen. Scholing door bijzondere cursussen en door de practijk moet dan aanvullen, wat aan de vakbekwaamheid ontbreekt. Hoofdzaak is, dat voor het bevrijde Nederland niet verloren gaan, maar juist werkzaam blijven de krachten, welke het vaderland tijdens de bezetting zoo voortreffelijk dienden. We hebben er gedurende de bezetting reeds te veel door den dood moeten missen, om de gespaarden nog door onze onachtzaamheid voor het vaderland verloren te laten gaan.

TUCHT.

De stoffelijke nood is ontzettend. Het feit, dat thans, nu ik dit

schrijf, mannen, die zich van de groote zedelijke beteekenis van het verzet tegen den overweldiger krachtig bewust hebben getoond, zich — blijkens de illegale pers — genoodzaakt voelden om onze Regeering, die een wijze en krachtige verzetshouding steeds heeft gehandhaafd, te bewegen tot onderhandeling met dezen overweldiger — naar ik later vernam : op den grondslag van onvoorwaardelijke overgave —, ten einde leniging van den hongersnood toegestaan te krijgen, spreekt een indrukwekkend duidelijke taal. Dit feit heeft velen beschaamd en verslagen gemaakt. We moeten boven beschaming en verslagenheid uitkomen, en onze oogen er aan wennen, den omvang en diepte van de stoffelijke, en ook van de zedelijke ellende in ons volk onverschrokken te zien. Alle zedelijke kracht, waarvan ons volk een indrukwekkend bewijs heeft afgelegd gedurende de beproevings jaren, moet verzameld worden om thans, nu de bevrijding van het heele vaderland voor de deur staat, het gevaar voor zedelijke ineenstorting, dat op dit oogenblik ook het grootst is, te verhoeden.

De nood, waarin ons volk thans verkeert, is hoofdzakelijk van zedelijken aard. De honger en het gebrek hebben de slechtste eigenschappen van ons volk in bedenkelijke mate aan de oppervlakte gebracht : zelfzucht en vooral hebzucht. De nood heeft een groot deel der Nederlanders in hun eigen belangen doen kruipen, en hen ongevoelig gemaakt voor de behoeften van hun evennaasten. Dit verschijnsel vertoont zich niet slechts bij particuliere hamsteraars en woekerhandelaars, maar heeft zelfs ambtelijke kringen aangetast. Ambtenaren, die vertrouwensposten vervullen bij de voedselvoorziening, hebben zich in verscheidene gevallen minstens verdacht gemaakt, zich ten koste van het volk te hebben bevoordeeld. De ondervinding of verdenking van deze onbarmhartigheid en onrechtvaardigheid bij verschillenden, van wie men beter mocht verwachten, heeft wantrouwen en wrok gewekt, ook ten aanzien van ambtelijke personen, die dit niet verdienden. Generaliseeren is een der kwade begeleidingsverschijnselen van wantrouwen en wrok. Deze stemmingen immers stuwen het gevoel buiten zijn grenzen en vernauwen het oordeelsvermogen. Er dreigt een crisis in het vertrouwen jegens ambtenaren en overheidspersonen, tevens een crisis in het solidariteitsgevoel der Nederlanders, waarvan men de afwending en de oplossing niet louter van de zuivering mag verwachten.

De zedelijke ellende is belangrijk verergerd door het vergif, dat

de bezettende macht in ons volk heeft doen dringen. Ik denk hier niet in de eerste plaats aan de instellingen der zoogenaamde nieuwe orde. Ik denk ook nog niet voornamelijk aan de stelselmatige propaganda van nationaal-socialistische beginselen. Het ergste bij deze instellingen en bij deze beginselen was de geest — onze taal mist een equivalent voor het Duitsche woord Ungeist— van ruw geweld en van leugen en bedrog, welke het goede, dat in deze instellingen en beginselen abstract gezien toch lag verscholen, zoo had besmeurd en aangevreten, dat zij voor ons volk voor goed ontoonbaar zijn geworden. Wij moeten ons het gevaar bewust maken, dat dezelfde geest van geweld en bedrog vat houdt op ons volk, en daarmee op zijn eigen instellingen en beginselen. Dan zou de overweldiger en bedrieger nog na de bezetting en na zijn dood zich als het ware grinnekend de zedelijke, beter gezegd de onzedelijke, overwinnaar mogen noemen. Het onzedelijk vuil, dat de bezetter heeft achtergelaten, moet worden opgeruimd, vooral uit onze harten. En daarbij moeten wij deemoedig erkennen, dat het vuil in onze harten niet enkel van den bezetter afkomstig is. De bezetting heeft de slechte eigenschappen, welke evenzeer als de goede in ons volk schuilden, naar boven gebracht. De zedelijke verwildering en tuchteloosheid zijn wel de kwaadste posten van den gehavenden boedel, welke de bezettende macht ons heeft nagelaten. Strenge tucht, over de grenzen der door de zuivering getroffen misdragingen heen, in strafrecht en tuchtrecht, in school en gezin, zal daarom nog geruimen tijd na de zuivering vereischt blijven, zonder aanzien van persoon of klasse of stand of rang of partij.

SCHADEVERGOEDING.

Het laatste onderwerp, dat ik binnen het kader van het herstel kort wil gedenken, is even actueel als zuivering, behandeling der illegale werkers en tucht, maar overigens draagt het een geheel ander karakter. Het gaat namelijk om de schadevergoeding, welke wij van den vijand te vorderen hebben voor de ontzaggelijke schade, ons moedwillig en voor een deel ook kwaadwillig, zonder voldoende militaire of politieke reden, toegebracht. Dit onderwerp draagt een ander karakter, omdat de vervulling van dit deel onzer hersteltaak niet geheel, zelfs niet voornamelijk, van ons afhangt. Het hangt veel meer van bondgenooten af, die veel machtiger zijn dan wij. Het hangt ook voor een deel van het vermogen benevens de bereidwilligheid in het Duitsche volk af. De schadevergoedingen,

niet alleen voor ons land, maar ook voor verscheidene andere landen, moeten vastgesteld en geregeld worden in het vredesverdrag, dat zijn definitieven vorm wel eerst over eenige jaren zal krijgen, al zullen gedurende den wapenstilstand wel reeds voorloopige voorzieningen worden getroffen. Dit onderwerp geeft ons dus minder een taak dan een recht. Onze taak moet hier bestaan in het opkomen voor ons recht. Zonder behoorlijke voldoening aan dit recht zijn wij ook niet voldoende in staat onze taak van herstel te voltooien. Al is dus de schadevergoeding een actueel en dringend onderwerp, toch zal het niet onmiddellijk na de bevrijding door ons kunnen worden ter hand genomen, wat bij zuivering, illegaliteit en tucht wel het geval is.

De behandeling van dit onderwerp wordt geheel beheerscht door het beginsel, dat onrecht den schuldige den plicht geeft tot schadevergoeding, en tevens den benadeelde het recht op deze schadevergoeding. Dit is een principieele eisch van strikte rechtvaardigheid. Wij moeten de gedachte vasthouden, dat het hier principieel om recht en niet om macht gaat, ook al kan dit recht feitelijk niet verwerkelijkt worden zonder macht. Wij eischen de schadevergoeding niet, omdat Duitschland in dezen oorlog de nederlaag heeft geleden, maar omdat wij recht op deze schadevergoeding hebben, al zou dit recht ook niet uitgeoefend kunnen zijn, indien Duitschland den oorlog eens niet had verloren.

De schade is ons toegebracht door een Regeering, door militaire en politieke autoriteiten, die na de nederlaag geheel of grootendeels ter zijde zullen worden gesteld met instemming van hetzelfde Duitsche volk, dat hen bij voorloopige overwinningen had toegejuicht, en steeds aanvaard. Toch zullen wij de schadevergoeding niet slechts eischen van de personen, welke tijdens het toebrengen der schade het gezag en dus de verantwoordelijkheid ook daarvoor droegen, maar vooral van het Duitsche volk in zijn geheel. Dit doen wij niet slechts omdat de personen, die het gezag in handen hadden, niet meer in staat zijn de schade te vergoeden, maar omdat de schuld mede op het Duitsche volk rust. Wij eischen de schadevergoeding dus van dit volk niet, omdat de verantwoordelijke personen er feitelijk niet toe in staat zijn, maar omdat ook het volk rechtens verantwoordelijk is, dus overeenkomstig het onveranderlijke rechtsbeginsel, dat degene, die de schuld draagt, ook de schade moet vergoeden. Er bestaat namelijk evenzeer een solidariteit in de schuld als een solidariteit in belangen, een gezamenlijke schuld evenals een gezamenlijk belang.

De moderne strafrechtswetenschap, niet die welke sinds de tweede helft der vorige eeuw de moderne richting heette, maar die thans dien naam verdient, dus niet in den zin van het moderne van gisteren, maar in den zin van het huidige moderne, deze strafrechtswetenschap heeft zich weten te ontworstelen aan de individualistische dwaling, dat er slechts schuld van individuen en niet van collectiviteiten zou wezen. Deze dwaling heeft in het strafrecht het langst stand gehouden, in het privaatrecht is zij reeds lang overwonnen, en met het volkenrecht is zij zelfs onvereenigbaar. Er bestaat een collectieve schuld, en daarmee is de grondslag gegeven voor een collectieve straf en collectieve schadevergoeding. Over een collectieve bestraffing van Duitschland spreek ik niet. Dit onderwerp ligt buiten het herstel in Nederland. De oplegging van vergoeding der ontzaggelijke schade, door Duitsch onrecht aan groote gebieden toegebracht, heeft bovendien in verschillende opzichten de werking van een bestraffing. De schadevergoeding is een ontzettend zware last voor Duitschland, en een last welken het Duitsche volk door zijn schuld heeft verdiend. Een schadevergoeding, zonder de grenzen van vergoeding der schade te buiten te gaan, zou niet minder zwaar op het Duitsche volk drukken dan een straf, dus een vergelding der schuld, het zou kunnen doen. Men moet zelfs vreezen, dat Duitschland niet eens in staat zal zijn de schade volledig te vergoeden. Hoe meer echter de schadevergoedingsgedachte op den achtergrond zou worden gedrongen, des te meer zou de vergeldingsgedachte op den voorgrond komen. En daarmee zou het Duitsche volk er niet beter aan toe zijn. Tegenover individueele oorlogsmisdadigers dient de houding bepaald te worden door de gedachte der straf, tegenover het Duitsche volk door de gedachte der schadevergoeding. Bereidwillige meewerking van dat volk aan een vergoeding van het onrecht, waaraan het door meewerking, instemming of toelaten mede schuld heeft, zal een belangrijke bijdrage leveren voor de verzoening der volken, waarnaar Europa snakt.

De verantwoordelijkheid voor de schade vormt niet het eenige probleem, dat aan het onderwerp der schadevergoeding vast zit. Naast dit principieele is er nog het groote practische probleem, op welke wijze het na den oorlog uitgeputte Duitschland de schade kan vergoeden. Vergoeding in geld of goed is, zoo niet uitgesloten, dan toch feitelijk door een verarmd en verwoest Duitschland slechts voor een gering gedeelte te leveren. Zelfs de schade in Nederland zou daar niet mee vergoed kunnen worden, dus nog

veel minder die van alle benadeelde landen, waaronder er zijn met veel grootere schaderekeningen. Arbeid van Duitschers kan alleen evenmin de enorme en veelsoortige schade vergoeden, al verdient het plan om kwaadwillige vernielingen onder leiding van Nederlanders door bepaalde arbeiders uit het „Herrenvolk" te laten herstellen, ernstige overweging. Tegen levering van arbeid, evenals tegen levering van arbeidsproducten, bestaat bovendien het ernstige bezwaar, dat daardoor misschien Nederlandsche arbeiders werkloos moeten blijven of worden. De ramp der werkloosheid moeten wij na de bevrijding met alle krachten bestrijden. De omvang der te herstellen schade geeft daartoe een bijzonder gunstige kans.

Het beste middel om een redelijke schadevergoeding te krijgen, lijkt de Duitsche bodem. Of het daarvoor dienende gebied bij Nederland moet worden ingelijfd dan wel zoolang ter beschikking van ons volk zal moeten blijven, tot de schade is betaald, laat ik hierbij in het midden. In het algemeen moet het gebied zonder de bewoners worden geleverd, omdat van dit gebied geen behoorlijke schadevergoeding is te verkrijgen, indien de Duitsche bewoners er van moeten leven. Het gebied zal ter beschikking van den Staat moeten komen, die het land, de huizen en gebouwen, de mijnen — als deze er bij hooren — hetzij kan verkoopen of verpachten, hetzij — hetgeen alleen voor mijnen de aangewezen weg is — zelf kan exploiteeren. Bij inlijving kan met een kleiner gebied worden volstaan dan bij tijdelijk ter beschikking stellen, want bij inlijving kan de waarde van den eigendom mede in rekening worden genomen. Naast dit afstaan van grondgebied komt nog het plan voor overweging in aanmerking, om grootere deelen van Duitschland onder Nederlandsch beheer te stellen, bij wijze van mandaatgebieden. Dit zouden gebieden moeten wezen met insluiting der bewoners. Zulke mandaten bieden nog meer uitzichten dan alleen op schadevergoeding. Tot vergoeding van schade kunnen zij dienen, omdat het Nederlandsche beheer zoo moet ingericht worden, dat de productie van deze gebieden ten deele aan Nederland zou komen. Verder dan schadevergoeding kunnen zij reiken, omdat Nederland in deze gebieden het noodzakelijke economische achterland in stand kan houden, voor plaatsing van Nederlandsche producten. Beheer van mandaatgebied zal slechts goed mogen worden genoemd, indien het welzijn van het beheerde gebied benevens zijner inwoners niet achtergesteld wordt bij het belang van het beheerende volk. Als ons zulk een mandaat zou worden

opgedragen, moeten wij ons bewust zijn van de groote moeilijkheid der taak, maar tevens van de groote kans om mee te werken aan verzoening, ten bate van de Europeesche beschaving niet minder dan ten bate van ons eigen volk.

Wij hebben recht op schadevergoeding. In het algemeen beteekent dit niet een plicht om de schadevergoeding aan te nemen, evenmin om zich voor de verwerkelijking ervan in te spannen. In het bijzondere geval, waarin deze oorlog en bezetting ons land, evenals verschillende andere landen van Europa, heeft gebracht, bestaat deze plicht echter wel. Gemis aan schadevergoeding zou het rechtsbewustzijn van ons volk schokken, na de enorme schade, welke ons in dezen oorlog en bezetting, van het begin af onrechtmatig en verraderlijk, is toegebracht, ten deele met een kwaadwilligheid, welke blijk gaf niet slechts van barbaarschheid, maar ook van jaloerschheid. Vooral de gewetenlooze voortzetting van den onmiskenbaar verloren oorlog gedurende de laatste maanden, binnen de grenzen en ten koste van ons land, dat aan dezen oorlog geen schuld had, heeft staaltjes van moedwillige, door geen strategisch belang gedekte, uit vernielzucht geboren verwoestingen opgeleverd, waarbij in een oogenblik op groote schaal werd vernietigd, wat in jarenlangen ijver en toewijding en volharding door ons volk was tot stand gebracht. Deze vernielzucht toont nog niet het laagste zedelijk peil van den vijand. Immers in moordlust heeft hij de laatste paar maanden nog honderden Nederlanders doodgeschoten, waarmee hij talloozen tot weduwen en weezen heeft gemaakt en ons volk een onherstelbaar verlies van velen der besten heeft toegebracht. Voor deze smartelijke verliezen kan het Duitsche volk noch aan de nabestaanden der gestorvenen noch aan ons volk een behoorlijke vergoeding geven. Met des te meer recht eischt het rechtsgevoel van het Nederlandsche volk, dat Duitschland den duren plicht vervult om althans de stoffelijke schade te vergoeden, voor zoover het daartoe in staat is.

Deze schadevergoeding is ook noodzakelijk voor de toekomst van ons volk, waarvoor onze helden zijn gestorven. In deze noodzakelijkheid is een tweede dwingende reden gelegen, waarom overheid en volk in Nederland verplicht zijn, voor de uitoefening van het recht tot schadevergoeding met alle kracht en allen nadruk op te komen. De overheid is daartoe niet alleen verplicht om wille van het algemeen welzijn, dat zij heeft te behartigen, maar ook in het bijzonder om in staat te zijn de schaden, welke Nederlanders, meermalen door de vervulling zelf hunner vaderlandsche plichten,

persoonlijk hebben geleden, binnen redelijke grenzen te vergoeden. Het volk is tot meewerking verplicht in de vervulling dezer overheidstaak, waarbij het om Nederlands toekomst gaat.
De Regeering heeft bij monde van den Minister van Buitenlandsche Zaken Duitschland eenige maanden geleden uitdrukkelijk gewaarschuwd, dat Nederland zich de vordering van Duitsch grondgebied bij wijze van schadevergoeding moest voorbehouden voor de schade, die toen reeds ontzettend, en grootendeels doelloos toegebracht was. De schade is sindsdien nog veelvuldiger geworden. Het is niet een kwestie van prestige, ofschoon dit ook mee weegt, maar een vraag van zijn of niet zijn voor ons verarmd, door inundaties, verwoesting van havenwerken en fabrieken, berooving van machines en zooveel andere productiemiddelen getroffen volk, dat Duitschland ons ook met het eenige geschikte middel, dat nog rest, een deel van zijn grondgebied, deze schade zooveel mogelijk vergoedt.
De grens dezer mogelijkheid is gelegen in de lijn, bij welker overschrijding het Duitsche volk niet meer in staat zou wezen zich aan een algeheele proletariseering te onttrekken. Proletariseering immers beteekent afzakken beneden het peil van het menschwaardige. Eeu verproletariseerd nabuurvolk beteekent voor ons het verlies van een noodzakelijke bron voor economische welvaart, en den last van een voortdurende bron voor politiek, sociaal en moreel bederf. Een verproletariseerd Duitschland zou ook een hinderpaal wezen voor het herstel van de Christelijke beschaving in Europa. Maar van het Duitsche volk, dat ter wille van de oorlogsvoorbereiding onder een hard regiem zich zooveel ontberingen heeft laten welgevallen, mag men verwachten, dat het zich ter wille van den vrede en de verzoening in Europa niet zal onttrekken aan een schadevergoeding, welke de rechtvaardigheid eischt. Een strenge en wijze leiding zal dit volk moeten dwingen en tevens helpen.

III. DE VERNIEUWING.

Het laatstbesproken onderwerp voerde reeds buiten het kader van het herstel naar het gebied van de vernieuwing. De verzoening en vrede immers in Europa, waartoe Duitschland kan meewerken door bereidwillig binnen redelijke grenzen de schade te vergoeden, en waartoe ook ons een taak ten deel valt, misschien op grond van de opdracht van een mandaatgebied, ook zonder zulk een opdracht op grond van onze eigen plaats in de wereld, deze verzoening en vrede is een werk van zedelijke beschaving, dat niet binnen het kader van een vijfjarig herstelplan voltooid kan worden.
Vóór ik over de veelomvattende taak der vernieuwing eenige opmerkingen maak, wil ik eerst spreken over een noodzakelijk vereischte voor vernieuwing, ook voor herstel, en zelfs voor het voortbestaan van ons volk. Dit is het thans veelbesproken onderwerp der volkseenheid. Zonder eenheid, waarvan de beteekenis nog moet worden verduidelijkt, kan er van een volk geen sprake zijn. De eenheid is dus met het volk reeds in oorsprong gegeven. In zooverre vormt de eenheid niet een taak, maar een feit. Zij moet echter ook gehandhaafd en bevorderd worden, vooral nu ons een groote taak wacht. De volkseenheid vormt daarom op zichzelf ook reeds het begin van onze taak zelf. Bij het herstel, waarover immers in hoofdlijnen geen belangrijk meeningsverschil bestaat, is er minder reden op deze eenheid den nadruk te leggen dan bij de vernieuwing, waarover juist principieele oneenigheid is te duchten. Over de middelen niet slechts, maar ook over de richting der vernieuwing is strijd te verwachten, en zelfs zijn er verschillenden, die zich van een vernieuwing in geest en instellingen afkeerig toonden. De eenheid vormt een taak, welke niet tot de eerste jaren beperkt is. Zij begeleidt de vernieuwing op verschillende gebieden: nationaal, sociaal, moreel, religieus. Daarom zal het eenheidsmotief in de volgende uiteenzettingen telkens verwerkt worden.

NATIONALITEIT EN STAAT.

De bespreking der Nederlandsche volkseenheid kan niet waardiger en niet klemmender worden ingezet dan met de woorden van den Vader des Vaderlands, aan de Nederlandsche gewesten gericht in 1580: „Onderhoudt Uwe Unie wel, bewaart Uwe Unie wel. Doch siet neerstigh toe, mijne Heeren, dat ghij niet alleene met woorden of bij geschrifte, maar oock met der daet ter executie

ende in 't werck stelt 't gene dat het bundelken pijlen, met eenen bandt t'samengeknoopt ende gebonden, het welke gij in Uwen segel voert, medebrenght ende beduyt". Willem van Oranje's streven en strijden was gericht op de eenheid van alle de zeventien gewesten. Zijn levensdoel is daarin slechts ten deele bereikt. De Waalsche gewesten scheidden zich bij de Unie van Atrecht af, en de Zuid-Nederlandsche, Vlaanderen, Brabant en Limburg, hoewel door één moedertaal en door één nationale beschaving met de andere verbonden, zijn aan de staatkundige eenheid ontvallen. Deze kant der Nederlandsche volkseenheid heeft haar actualiteit niet geheel verloren, maar voorloopig laat ik haar onbesproken. De dringende vermaning tot eenheid, door den Zwijger tegenover den gemeenschappelijken vijand bedoeld, maar ook zoo uitgedrukt, dat „de heele werelt" haar zou hooren, ontleent voor ons op het oogenblik der bevrijding haar actualiteit voornamelijk aan het gevaar, dat de bevrijding uit den greep der bezetting tevens de partijtwisten, klassenstrijd en godsdienstige wrijvingen zou doen herleven, welke voordien de kracht van ons volk verzwakten. Wij hebben de eenheid noodig voor onze toekomst. De taak, die ons wacht, is te belangrijk en te zwaar om zonder eenheid behoorlijk te worden vervuld. Van haar behoorlijke vervulling echter hangt het Nederlandsche welzijn in het nieuwe tijdperk af.

Eenheid is sinds de nationaal-socialistische gelijkschakeling een verdachte leuze geworden. Het gaat ons evenwel niet om een uiterlijke, van buiten opgelegde, maar om een innerlijke, van binnen aanvaarde, eenheid, niet om eenvormigheid, maar om eendracht, niet om een Duitsche eenheid, naar het model van het Pruisische leger of de Hitler-partij, maar om een Nederlandsche, een eenheid in verscheidenheid. Deze Nederlandsche eenheidsgedachte wordt reeds aangeduid in den meervoudsvorm, waarin ons gemeenschappelijk vaderland voor binnen- en buitenland zijn officieelen naam vindt, nl. de Nederlanden. Boven de verschillen staat onze eenheid, berustend op het gemeenschappelijke van de ééne Nederlandsche natie : één volkskarakter, gekenmerkt door Nederlandsche volksdeugden, op Nederlandsche wijze beoefend, gevormd door Nederlandsche zeden en gewoonten, weerspiegeld in één taal en één beschaving.

Als het Nederlandsche volkskarakter door volksdeugden wordt gekenmerkt, moet men dit niet zien als een bewijs van nationale verblindheid voor onze volksondeugden. Ons volk heeft ondeugden zoowel als deugden. Gulzigheid, dronkenschap, geldzucht vooral

ontsieren ons volk, evenals vrijheidsliefde, eerbied voor den gezinsband, kuischheid, ingetogenheid, rechtvaardigheid het sieren. Maar de ondeugden vormen geen gemeenschap, welke waard is in stand te worden gehouden, evenmin als een bende van misdadigers verdient in stand te blijven. De nationale gemeenschap is onze liefde en toewijding, onze offers van goed en bloed waard, omdat zij ons helpt vormen tot goede menschen overeenkomstig onzen eigen aanleg en onze eigen omgeving. Dit doet zij door ons te richten naar onze deugden en niet naar onze ondeugden. De deugd geeft verder een positieve band, de ondeugd slechts een negatieve. Immers de deugd is een zedelijke kracht, de ondeugd een gemis aan zede'ijke kracht, en de deugd is er om na te volgen, de ondeugd om te bestrijden. De deugd bestaat in de beheersching van lichaam en geest volgens de zedelijke orde van waarden, de ondeugd is een tekort van beheersching en een beheerscht worden door het lagere boven het hoogere.

Het zou de moeite loonen, het Nederlandsche volkskarakter van het gezichtspunt der volksdeugden uit te onderzoeken. Het zou een moeilijk onderzoek wezen. Het Nederlandsche volk is ontstaan en heeft zich ontwikkeld onder allerlei invloeden : biologische zooals de samenstelling hoofdzakelijk uit Franken, Friezen en Saksers, geografische zooals het lauwe klimaat, het water, de zee, de rivieren, het lage land, economische zooals de zeevaart, de handel, de nijverheid, politieke zooals de betrekkelijke zelfstandigheid dezer grensgewesten, de Bourgondische heerschappij, de vrijheidsoorlog tegen Spanje, de Fransche overheersching, en ook de Duitsche bezetting, ideologische en religieuze zooals de bekeering tot het Christendom onder Willibrord, het humanisme, het Calvinisme, het liberalisme. Naast deze algemeene, sociale, factoren van stam en land, in de door het nationaal-socialisme bedorven termen bloed en bodem aangeduid, verder van beroep, overheid, levensbeschouwing en godsdienst staan bijzondere, individueele, van groote en kleine, bekende en onbekende persoonlijkheden, staatslieden als Karel den Groote, Willem van Oranje, Willem I, als Oldenbarneveld, Jan de Wit, Hogendorp, Thorbecke, Kuyper, Schaepman, Troelstra, schrijvers als Ruusbroec, Erasmus, Hugo de Groot, volksrijmers en dichters als Maerlant, Cats, Vondel, Bilderdijk, Gezelle, schilders als Rubens en Rembrandt, verder weinig filosofen, overeenkomstig onzen meer op het practische dan op het theoretische gerichten aanleg, en veel moralisten en

theologen, omdat in het Nederlandsche volk een sterke neiging ligt tot moraliseeren en theologiseeren, op Nederlandsche wijze. De invloeden, welke tot het ontstaan en de ontwikkeling van het Nederlandsche volkskarakter bijdroegen, zijn verscheiden genoeg, om verwarrend te werken op het beeld, dat uit al die gegevens werd gevormd. Men behoeft zich in de moeilijkheid der ontwarring niet te begeven, om inzicht te verkrijgen in ons karakter. Een karakter wordt immers niet bepaald door de invloeden, die er op hebben ingewerkt. Evenals bij een persoonlijk karakter de persoon zelf, zoo is bij een volkskarakter de groep van personen zelf de kracht, welke de bovengenoemde gegevens op eigen wijze aanvaardt en verwerkt tot het geheel van een karakter. Begrip van het Nederlandsche vo kskarakter krijgt men dan ook veeleer door onderzoek van nationale zeden en gewoonten, welke de middelen zijn om aan de Nederlanders, van hun bakermat af, dit karakter in te prenten. Een voorbeeld geven de ten onzent in gebruiken vastgelegde voorschriften, welke behooren te worden nageleefd met betrekking tot de verhouding van man en vrouw, het huwelijk en het gezin. Losse verkeering, vaste verkeering, stille verloving, publieke verloving, bruidsdagen met de in gegoede kringen nog gebruikelijke plechtige aankondiging van het huwelijk door de ouders van het paar, al deze en dergelijke gebruiken, welke de gewoonlijk minstens een jaar in beslag nemende voorbereiding tot huwelijk en stichting van een gezin met zorg omringen en beschermen, steken wel kenmerkend af tegen de korte voorbereiding van het Fransche huwelijk in gegoede kringen, gepaard aan nuchtere besprekingen op een notariskantoor, en de eenvoudige aankondiging, aldaar gebruikelijk, eerst na de sluiting van het huwelijk. Ook de nationale taal, waarin het volkskarakter een neerslag vormt, geeft aanwijzingen om dit karakter te leeren kennen. Het gebied, dat we zooeven als voorbeeld namen, heeft in de taal twee woorden, welke voor de waardeering van huwelijk en gezin kenmerkend zijn, nl. het woord trouwen en het woord gezin zelf. De Nederlandsche taal onderscheidt zich van de talen der omringende volken op dit gebied vooreerst, doordat alleen in het Nederlandsch het gewone woord voor het sluiten van een huwelijk wordt gevormd uit het woord trouw, en vervolgens doordat het Nederlandsch naast familie, als naam voor de groep van bloed- en aanverwanten, een afzonderlijken en zelfstandigen naam heeft voor de gemeenschap van vader, moeder en kinderen, nl. het woord gezin.

De gegeven voorbeelden uit de zeden en gewoonten en uit de taal geven grond en reden voor de stelling, dat een der kenmerkende Nederlandsche volksdeugden bestaat in een bijzonderen eerbied voor huwelijk en gezin, met de daarin besloten deugden van huwelijkstrouw, ouderliefde en kinderliefde, benevens daarmee in betrekking staande deugden, zooals kuischheid en ingetogenheid. Men moet dit niet misverstaan. Het beteekent niet, dat iedere Nederlander trouw in het huwelijk, kuisch of ingetogen zou zijn. Het beteekent alleen, dat deze deugden door het Nederlandsche volk bijzonder gewaardeerd worden, en vergrijpen ertegen een bijzondere verontwaardiging wekken. De Nederlander heeft in het algemeen, de eene kring meer dan de andere, maar allen in eenige mate, een bijzondere gevoeligheid meegekregen voor de waarden, welke met deze deugden verbonden zijn. Waaraan wij dezen karaktertrek te danken hebben, is van minder belang. Het onderzoek naar den oorsprong kan niet meer dan een zijlicht op het volkskarakter werpen. Het geeft alleen licht over bijkomstigheden. Overwegende beteekenis heeft het onderzoek van het volkskarakter zelf, en van de wijze waarop het zich openbaart. Daartoe is de hierboven aangeduide methode dienstig, nl. kennis van Nederlandsche zeden en gewoonten — in deze eeuw van cosmopolitische nivelleering helaas vervagend —, en de kennis der Nederlandsche taal — in ons utilistisch handelsvolk achtergesteld bij de oppervlakkige kennis van allerlei vreemde talen. Hiertoe kunnen ook andere methodes worden gebruikt. Elke weg, die naar het doel leidt, naar inzicht in het volkskarakter, is welkom. Wat mij betreft, mag men de statistiek erbij betrekken, en dan wel om maatschappelijke verschijnselen, zooals echtscheiding, hier en elders te vergelijken. Veel resultaat stel ik me van de statistische methode niet voor. Vergelijking van statistieken uit verschillende landen biedt statistische bezwaren. Zwaar weegt, dat zedelijke gegevens, zooals karaktertrekken zijn, voor statistische weergave te weinig scherpe omtrekken hebben. Meer belovend lijkt mij, om het Nederlandsche volkskarakter te bestudeeren in de Nederlandsche beschaving, vooral in de beeldende kunst en in de letterkunde. De argeloosheid en intuïtie van den kunstenaar kan ons sporen en inzichten geven, welke den berekenenden wetenschappelijken waarnemer ontgaan. Ons aller aandacht kan ook waakzamer worden gemaakt om het nationale Nederlandsche in ons volk, dus ook in ons eigen hart en onzen eigen geest, te leeren zoeken en zien.

Een verklaring is noodig, waarom ik eenigszins uitvoerig over het Nederlandsche volkskarakter uitweidde. Er zijn verschillende redenen, waarom het nog veel te weinig onderzochte volkskarakter de grondslag van onze volkseenheid dient te wezen. Vooreerst zijn we feitelijk één door ons gemeenschappelijk Nederlandsch karakter. Hierbij mag men de verscheidenheid, overeenkomstig de verschillende gewesten, beroepskringen, geestelijke milieu's, ten volle in rekening nemen. De verscheidenheid maakt de eenheid rijker. Verder heeft de nationale eenheid een diepen grond, dieper dan de staatkundige. De eenheid, die de staatsgemeenschap aan haar leden geeft, is op zich zelf een uiterlijke, van buiten opgelegde. Noch de Polen, noch de Tsjechen, noch de Ieren voelden zich innerlijk vereenigd door de Staten, waarvan zij vele jaren deel hebben uitgemaakt, evenmin als ons volk dit voelde na de inlijving bij Frankrijk en evenmin als wij dat zeker zouden hebben gevoeld in geval van annexatie bij Duitschland, welke wij na een Duitsche overwinning stellig niet hadden ontgaan. Een jarenlange lotsgemeenschap, een gezamenlijke strijd, een geëerd en geliefd vorstenhuis kunnen aan de leden van een staatsgemeenschap een gevoel van saamhoorigheid geven, dat de saamhoorigheid op grond van het nationale karakter vervangt. Zij kunnen zelfs, gesteund door het gezag en de macht van den staat, aan het volk nieuwe karaktertrekken opdringen, welke het oorspronkelijk volkskarakter min of meer verbergen en verdringen. Zoo heeft het Pruisendom, vooral het Pruisische leger en ambtenarencorps, Pruisische trekken opgelegd aan het Duitsche volk, waarvoor Pruisen eenige eeuwen geleden niet veel meer dan als wingewest gold. Door middel van staatkundige overheersching heeft Pruisen dus een stempel gedrukt op het karakter van het voordien een eenheid in groote verscheidenheid vormende Duitsche volk. De Duitsche geschiedenis van deze eeuw geeft sterke aanwijzingen voor het vermoeden, dat deze vereeniging van — toch min of meer oppervlakkig gebleven — Pruisische trekken met het Duitsche karakter niet tot een evenwichtige ontwikkeling heeft geleid. Naast het krijgshaftige, telkens overslaand tot militarisme en oorlogszucht, naast het plichtmatige, meermalen ontaardend in ongevoeligheid en slaafschheid, krijgt men stellig den indruk van innerlijke onzekerheid, welke zich verschuilt achter een teveel aan krachtvertoon, iets wat Duitschers met eenigen trots, en anderen niet zonder spot, „Schneidigkeit" noemen.

De verhouding van natie en staat, van nationaliteit en staats-

burgerschap, is een te ingewikkeld vraagstuk, met teveel en te stekelige kanten, om er in het bestek van dit geschrift een oplossing voor te wagen. Voor mijn betoog is het voldoende, op de groote beteekenis te wijzen, welke de eenheid in volkskarakter, in volkszeden, in moedertaal, voor de innerlijke eenheid der leden van een staatsgemeenschap heeft. Om misverstand te voorkomen wijs ik hierbij het z.g. nationaliteitenbeginsel als eenig en dwingend beginsel van staatsvorming af. Een staatsoverheid, die het algemeen welzijn van haar onderdanen behartigt en haar volkenrechtelijke plichten in acht neemt, heeft recht op gehoorzaamheid binnen haar staatsgrenzen en recht op eerbiediging dezer grenzen van buiten, ook al zouden hare onderdanen tot verschillende naties behooren. Maar gelukkig is de staatsgemeenschap, burgers zoowel als overheid, waarbinnen allen dezelfde nationaliteit bezitten, dus hetzelfde volkskarakter, dezelfde volkszeden, dezelfde taal. Dit geluk is aan den Staat der Nederlanden in Europa sinds eeuwen vrijwel geheel ten deel gevallen. De verscheidenheid van gewestelijke karaktertrekken en zeden behoeft aan deze nationale eenheid evenmin tekort te doen als de verscheidenhied in dialecten aan de eenheid der moedertaal. De verscheidene karaktertrekken en zeden kunnen immers tot de vorming en verrijking van het eene volkskarakter bijdragen, door de samenleving en samenwerking van Nederlanders uit verschillende gewestelijke, beroeps- en andere kringen in de groote steden, in de groote pers, in vereenigingen voor het heele land, in allerlei staatsinstellingen. Zoo heeft het Nederlandsche volkskarakter Brabantsche bestanddeelen uit het Zuiden, Friesche uit het Noorden en Westen, weer andere uit het midden-Oosten gekregen, plattelands-bestanddeelen naast burgerlijke, enz. Dit proces van integratie, deze ontwikkeling door afzonderlijke bestanddeelen in het geheel op te nemen, moet in een levend volk geregeld voortgaan. Daartoe moet er ook zorg voor worden gedragen, dat deze bestanddeelen zelf behoorlijk tot hun recht komen, dus niet het Brabantsche wordt onderdrukt door het Hollandsche, noch het boeren-element door het burgerlijke, enz. Het gezonde leven der afzonderlijke bestanddeelen is immers noodig voor het welzijn van het geheel, evenals de evenwichtige meewerking tot het geheel noodig is voor de deelen.

De eenheid op den grondslag van het Nederlandsche volkskarakter is niet slechts een feit, zij geeft, zooals reeds werd aangeduid, ook een taak aan het Nederlandsche volk. Deze eenheid moet worden

gehandhaafd, in den levenden rijkdom van hare verscheidenheid. Zooals een enkeling zijn gaven moet ontwikkelen tot een harmonische persoonlijkheid, zoo moet een volk zijn vermogens ontwikkelen om een harmonische gemeenschap te vormen. Daarin bestaat de eerste taak van een menschelijke persoonlijkheid en evenzeer van een menschelijke gemeenschap. Tot de vervulling dezer gemeenschappelijke taak is samenwerking der afzonderlijke personen noodig. Deze samenwerking tot hetzelfde doel veronderstelt de eenheid van streven en willen, welke met eendracht is aangeduid. De eenheid is hiermee van het gebied van de feiten, van het zijn, overgebracht naar het gebied van de waarden, van het behooren, en daarmee naar het gebied van het streven. De nationale eenheid is reeds op zich zelf gericht naar waarden. Immers haar grondslag, het karakter, veronderstelt een rangorde van waarden, welke men als persoon of als volk van „karakter" in zijn gedachten, woorden en daden behoort te eerbiedigen. Nationale eenheid beteekent ook op zich zelf reeds een behooren, waarvoor de nationale deugden het doel en de nationale zeden en gewoonten den weg voorschrijven.

Eenheid op nationalen grondslag vormt dus op zich zelf reeds een program, waaraan zich het heele Nederlandsche volk heeft te houden. De heele binnenlandsche politiek, wetgeving, rechtspraak, bestuur, moet er van doordrongen zijn. De stoffelijke welvaart moet er gunstige voorwaarden voor geven. De rechtvaardigheid in de verdeeling der stoffelijke goederen, aan iederen persoon en aan iedere groep hetgeen aan deze toekomt, krijgt er haar concrete gestalte door. Algemeen welzijn en rechtvaardigheid zijn belangrijke, maar abstracte normen. Zij gelden voor ieder volk en voor iederen Staat. Haar concreten inhoud, naar plaats en tijd bepaald, ontvangen zij voor een belangrijk deel uit nationale gegevens, het Nederlandsche volkskarakter, Nederlandsche zeden en gewoonten, een Nederlandsche rangorde van waarden, Nederlandsche oordeelen omtrent hetgeen passend en behoorlijk is. Men versta mij niet verkeerd. Ik bedoel niet een uit het nationale afgeleide idee van het zedelijk goede. De zedelijke beginselen zijn algemeen menschelijk. Zij zijn echter niet meer dan abstracte beginselen. Zij geven de algemeene richting, afgezien van de gesteldheid van het terrein. Onder de omstandigheden, welke voor de concrete handeling aan het zedelijk goede de noodzakelijke bepaling leveren, nemen de nationale gegevens een belangrijke plaats in. Zij vormen voor een groot deel de gesteldheid van het terrein.

Een voorbeeld kan de verhouding van zedelijk beginsel en nationale zede en nationaal waarde-oordeel verduidelijken. Een algemeen beginsel luidt, dat men aan ieder moet geven, wat hem toekomt. Daaruit volgt in beginsel, dat men den arbeider het hem voor zijn arbeid toekomende loon moet geven. Nog steeds binnen de sfeer der beginselen, immers onafhankelijk van tijd en plaats, kan het rechtvaardige loon worden gesteld als datgene, wat voldoende is om den arbeider met zijn gezin een levensonderhoud naar zijn staat en stand te verzekeren. Verder kan men in de sfeer der beginselen niet gaan. In deze formuleering is alles nog abstract. De arbeider met de zijnen is een arbeider in abstracto met een gezin in abstracto. Het gezin moet voor de bepaling van het concrete loon op een normaal aantal kinderen gesteld worden. Immers voor eenzelfden arbeid is eenzelfde loon verdiend, het in concreto verdiende loon wordt niet grooter of kleiner naar gelang het aantal kinderen in concreto grooter of kleiner is. Het normale aantal kinderen, voor de bepaling van het loon beteekenis hebbend, is naar tijd en plaats verschillend, niet ingevolge zedelijk ongeoorloofde middelen tot beperking van het kindertal, maar in verband met den gebruikelijken huwelijksleeftijd en met den gebruikelijken leeftijd, waarop de kinderen voor zich zelf gaan zorgen. Kinderbeperking door kunstmatige middelen is zedelijk ontoelaatbaar, op grond van een zedelijk beginsel, dat hier onbesproken moet blijven, maar dat geschikt is om de suprematie van een zedelijk beginsel boven nationale gebruiken toe te lichten. Nationale gebruiken van kunstmatige kinderbeperking zijn misbruiken. Zij vormen het nationale karakter niet, maar bederven het. De gebruikelijke huwelijksleeftijd echter en de gebruikelijke leeftijd, waarop kinderen financieele zelfstandigheid beginnen te krijgen, worden grootendeels bepaald door nationale zeden en gewoonten, welke voor verschillende kringen van arbeiders weer verschillend zijn, voor intellectueele arbeiders b.v. hooger liggen dan voor handenarbeiders. Achter deze nationale zeden staan nationale waardeoordeelen, zooals die omtrent de beteekenis van het huwelijk en omtrent de verhouding tusschen ouders en kinderen. Ook zeden en oordeelen over deze zaken zijn onderworpen aan de leiding der zedelijke beginselen, waardoor misbruiken en dwalingen worden afgewezen, maar tevens nog een ruim veld voor de vrije werking der nationale zeden en oordeelen wordt overgelaten.

Aan het levensonderhoud naar den staat en stand van den arbeider, een ander bestanddeel in de principieele bepaling van het recht-

vaardige loon, kan men de verhouding van zedelijk beginsel tot nationale zede en waarde-oordeel evenzeer demonstreeren. Na het voorgaande wil ik er mee volstaan, op den invloed te wijzen, welken deze nationale gegevens op de verscheidenheid der loonpeilen voor hoogeren en lageren, hoofd- en handenarbeid uitoefenen. Naar Nederlandsche waardeering liggen deze loonpeilen minder ver uiteen dan naar Duitsche of Engelsche. De Nederlandsche minimumloonen zijn, naar ik meen, in het algemeen hooger dan de Duitsche, terwijl onze maximum-loonen aanmerkelijk lager zijn dan de Engelsche. Hierachter staat een betrekkelijk groote waardeering der gelijkheid, kenmerkend voor ons land van burgers en boeren, waarbij de adel een geringe en de geldmagnaten wel een groote, maar toch in vergelijking met deze andere landen nog een beperkte rol spelen.

Nationale eenheid, op de meermalen genoemde nationale gegevens berustende, is dieper geworteld dan de eenheid, welke de samenleving en samenwerking in eenzelfde staatsverband geeft. Zij moet de eenheid der staatsburgers doordringen en kan deze versterken. Dit heeft niet slechts beteekenis voor de binnenlandsche politiek, maar ook voor de buitenlandsche. Ook hier moet gewaakt worden voor misverstand. Het nationale mag niet op den voorgrond worden geschoven om buitenlandsche invloeden uit te sluiten. Nederland mag geen ghetto worden, afgesloten van alle aanraking met vreemdelingen. De ligging van ons land en zijn beteekenis als doorgangsgebied maken dit reeds onmogelijk. In de ontwikkeling van zijn karaktertrekken heeft ons volk juist een groote, niet zelden ook te groote, toegankelijkheid getoond voor buitenlandsche invloeden. Evenmin mag het nationale verheven worden tot maatstaf voor het buitenland, met de strekking om heel de wereld te laten beheerschen door de Nederlandsche nationaliteit. Dit lijkt al dwaas, wanneer men het kleine oppervlak van ons land en het betrekkelijk klein aantal Nederlanders in aanmerking neemt. Het is niet louter dwaas, het zou ook ongeoorloofd wezen, al ware het niet onmogelijk. Ons volk heeft nooit neiging tot zulk een overspanning van de nationale gedachte getoond. Het afschrikwekkend voorbeeld om het „Deutschtum" aan naburen, ook aan ons, op te leggen, omdat dit op zich zelf superieur zou zijn boven alles „in der Welt", heeft ons volk niet eens noodig gehad om deze nationale zelfverheffing en dwingelandij ver van zich te werpen.

De juiste beteekenis, welke aan de nationale eenheid op den grondslag van het nationale karakter voor het optreden naar

buiten toekomt, is daarin gelegen, dat evenals een afzonderlijk persoon zoo ook een volk zich zelf moet wezen om zijn taak in de wereldorde behoorlijk te kunnen vervullen. Niet omdat het Nederlandsche karakter het beste ter wereld zou zijn, maar omdat het ons eigen volkskarakter is, moeten wij het bewaren. Als Nederlanders kunnen wij behoorlijke menschen zijn, die goede diensten bewijzen. Indien wij zouden probeeren, andere volken na te doen, worden wij tweede-handsche menschen, die ook in hun werk bij hun voorbeelden achter zouden staan. Door onze aardrijkskundige ligging, door onze ontvankelijkheid ook voor buitenlandsche invloeden, kunnen wij van anderen leeren en ontvangen. Wij moeten echter het bewustzijn en het vertrouwen in ons zelf verlevendigen, dat wij ook aan de anderen kunnen geven, niet zoozeer bij wijze van makelaars, als bemiddelaars tusschen waarden van verschillende ons omringende volken, maar vooral als leveranciers van het beste, wat wij van ons zelf te geven hebben, voortkomend uit ons eigen volkskarakter. Hierbij is het oppervlak van een land en de getalsterkte van een volk niet beslissend. De nobele woorden van Koningin-Moeder Emma, dat Nederland groot moet zijn in alles waarin een klein land groot kan zijn, mag men hier in toepassing brengen. Ieder mensch en elk volk, die van het eigene goede meedeelt aan anderen, verricht iets groots. Men dient bij dit koninklijk woord den nadruk niet te leggen op het kleine van ons land, maar op het groote van onze taak. Het kleine land zou allicht een voorwendsel worden, een grond voor verschooning en voor beperking onzer taak.

Zulk een voorwendsel heeft te minder zin, omdat Nederland in verschillende opzichten niet een klein land noch een klein volk vormt. De ligging aan de monding van Europeesche rivieren en aan een Europeesche zee geven aan ons land reeds een groote beteekenis, welke wij in den loop onzer geschiedenis, lang niet altijd tot ons welbehagen, meermalen ondervonden. Buitenlanders achten ons land vaak belangrijker dan wij zelf. En dan beteekent Nederland nog een overzeesch wereldrijk, eertijds in alle werelddeelen, thans nog met gebieden, vele malen grooter dan Europeesch Nederland, in Azië en Amerika. Nederland was tot dezen wereldoorlog in volgorde van uitgestrektheid de derde koloniale mogendheid der wereld. Na de bevrijding zal volgens de toezegging onzer Koningin de verhouding tusschen Nederland en Neder-

landsch-Indië worden gewijzigd, de koloniale verhouding van afhankelijkheid zal, zoo spoedig dit mogelijk is, dus min of meer geleidelijk, plaats maken voor een verhouding tusschen gelijken. Nederland zal dan geen koloniale mogendheid meer mogen heeten. Deze naam is trouwens reeds kort na den vorigen wereldoorlog afgeschaft. De Nederlandsche staatsgemeenschap omvat dan geen negen, maar meer dan zeventig millioen burgers. Wij in Europa hebben veel ontvangen van de beide Indiën, in Azië en Amerika, vooral heel veel van ons Oost-Indië. We mogen hopen, er veel van te blijven ontvangen. De door de verscheidene bewoners der overzeesche gewesten betoonde trouw tijdens onze beproeving in de bezetting geeft ons daartoe metterdaad een belofte. Maar we moeten ons tevens gereed maken, om in het komende tijdperk nog meer dan te voren aan hen te geven.

Dit geven beteekent een groote en moeilijke taak, vooral ten aanzien van Oost-Indië. De langdurige lotsgemeenschap in den Nederlandschen Staat heeft een besef van saamhoorigheid gekweekt tusschen de Nederlandsche natie in dezen Staat en het geheel der verschillende naties in Nederlandsch Oost-Indië. Op den grondslag van ons eigen volkskarakter dienen we deze naties te helpen in de ontwikkeling van haar zelfstandigheid. In ons volkskarakter ligt geen ernstig gevaar voor nationalistische overspanning. Er bestaat voor ons in Nederland en voor hen in Indië dus geen reden om te vreezen, dat wij hen zouden trachten te vernederlandschen, hetgeen trouwens voor ons tot een onvermijdelijke teleurstelling en voor hen hoogstens tot denationaliseering, een vorm van ontaarding, zou leiden. Het zijn juist Nederlandsche karaktertrekken, een bijzondere gevoeligheid voor rechtvaardigheid en een voorliefde voor verdraagzaamheid, welke ons tot meewerking aan de ontwikkeling hunner zelfstandigheid aanzetten. De taak, die ons hiermee wordt opgelegd, is uiterst moeilijk, temeer omdat de verschillende naties, die Indië bewonen, lang niet hetzelfde peil van ontwikkeling hebben bereikt. De taak is ook groot, van Nederlandsch en van algemeen-menschelijk gezichtspunt uit gezien. Wat wij in de vervulling dezer taak geven van ons zelf, zullen wij rijkelijk terug ontvangen. Vooreerst omdat de volvoering van een groote taak haar belooning in zich zelf draagt, immers de mensch, en ook het volk, groeit met zijn hoogere taak. Bovendien omdat wij door de voltooiing dezer taak, in samenwerking met de Indische naties zelf, de sterkste en duurzaamste banden tusschen Nederland en Indië vormen, binnen den — beiden

als zeer verscheidene en tevens volkomen gelijkwaardige deelen omvattenden — Nederlandschen Staat.

Met de nationale eenheid is onverbrekelijk verbonden een teer onderwerp, dat tot verschillende misverstanden aanleiding geeft. Ik duidde het reeds aan, en wil me door het gevaar van verkeerd begrepen te worden niet laten weerhouden er eenige opmerkingen over te maken. Ik bedoel de verhouding van Nederland tot Vlaanderen. Deze benaming van het onderwerp is reeds onduidelijk. Nederland is een staatkundig begrip geworden, maar voor een juisten kijk op de verhouding tusschen Nederland en Vlaanderen dient men zijn aandacht niet te richten op staatkundige, doch op nationale banden, niet op eenheid in één Staat, maar op eenheid van één natie. Vlaanderen is evenmin een gelukkige term voor datgene, waar het hier om gaat. Vlaanderen is een even gebrekkige naam voor dat deel van de Staten België en Frankrijk, hetwelk hiermee is bedoeld, als Holland is voor den Nederlandschen staat. In beide namen heeft men gebruik gemaakt van een „pars pro toto", van de benaming van een deel voor de aanduiding van het geheel, al is Vlaanderen evenals Holland om historische redenen een belangrijk, zelfs overwegend, deel van het aangeduide geheel. Met Vlaanderen worden bedoeld de drie historische gewesten Vlaanderen, onderscheiden in de Belgische provincies Oost Vlaanderen en West Vlaanderen benevens de kleine Noord-Westelijke streek van Frankrijk, waarin Duinkerken, Hazebroek en Boonen (in het Fransch Boulogne sur Mer) de belangrijkste plaatsen zijn, verder Brabant, onderscheiden in de Belgische provincies Antwerpen en Brabant, ten slotte Limburg, overeenkomend met de Belgische provincie van denzelfden naam. Stukken van deze drie gewesten liggen in den Nederlandschen Staat, namelijk Zeeuwsch-Vlaanderen, Noord-Brabant en de Nederlandsche provincie Limburg. De verhouding Nederland—Vlaanderen draagt dus niet een staatkundig, maar een nationaal karakter, al worden er ook — terecht of ten onrechte — staatkundige gevolgtrekkingen aan verbonden, en al dringt het de staatsoverheid, zoowel in Nederland als in België, voor het kleine gebied van Duinkerken en omstreken ook in Frankrijk, een houding aan te nemen tegenover deze kwestie van nationaliteit. Met dezen laatsten term komt een tweede misverstand op, dat in Nederland nog zeer verbreid is. Men meet dan de verschillen, welke er tusschen de Nederlandsch sprekenden ten Zuiden en ten

Noorden van de Nederlandsch-Belgische grens bestaan, breed uit, en verkleint daarbij het onderscheid tusschen de Vlamingen en Walen in België tot een ondergeschikte en louter Belgische kwestie van taal. Bij het eerste, de verschillen tusschen Noord en Zuid, ziet men een der kenmerken van de Nederlandsche natie over het hoofd, namelijk de groote differentiatie, welke het ééne volk der Nederlanden vertoont. Er bestaan verschillen tusschen de bewoners van Belgisch Vlaanderen, Belgisch Brabant en Belgisch Limburg eenerzijds, en die van Holland, Gelderland, Groningen, enz. anderzijds. Maar deze verschillen zijn, in oorsprong, en thans nog in primitieve volkslagen, zooals onder bewoners van platteland of kleine steden, niet grooter dan de verschillen tusschen bewoners van Holland, Gelderland en Groningen onderling. Daarbij kan men in Gelderland b.v. weer groote onderlinge verschillen aanwijzen tusschen de bewoners van Betuwe, Veluwe en Achterhoek. Tusschen Noord-Brabanders in Nederland en bewoners van Belgisch Kempenland echter bestaat een veel geringer onderscheid dan tusschen deze Noord-Brabanders en Groningers. De voorbeelden kunnen nog worden vermeerderd. Wil men een voor de verschillen in het volk belangrijke grenslijn trekken, dan ligt deze veelmeer aan den Moerdijk dan aan de Nederlandsch-Belgische grens. Maar er zijn hiervoor nog andere belangrijke grenslijnen, van Noord naar Zuid, b.v. aan den IJssel, evenals van West naar Oost.

Bij het tweede, de kleineering der Vlaamsche kwestie tot een kwestie slechts van taal, miskent men niet alleen de groote beteekenis, welke de taal op zich zelf voor een volk bezit, maar ook den nauwen samenhang tusschen taal en volkskarakter, dus taal en nationaliteit. Reeds eerder duidde ik een misverstand aan, waartoe de uitdrukking Vlaamsche taal leidt. Elk der beide woorden dezer uitdrukking is misleidend. Het gaat in België nl. niet enkel om de Vlaamsche taal, maar ook om de Brabantsche en de Limburgsche. Bovendien zijn het geen talen, maar dialecten van de ééne Nederlandsche taal, evenals in den Nederlandschen Staat het Limburgsch, het Twentsch, het Groningsch enz. allen dialecten der Nederlandsche taal zijn. Door de taal nu maken de menschen zich aan elkaar verstaanbaar. Zij, die dezelfde taal spreken van kindsbeen af, in die taal zijn opgegroeid, daarin denken, kunnen zich aan elkaar ook met een half woord verstaanbaar maken. Zij zijn door deze ééne moedertaal met elkaar verbonden. Maar de taal heeft nog diepere beteekenis. De taal is

gansch een volk, dit woord bevat weinig overdrijving. Want in de taal weerspiegelt zich het volkskarakter, en tevens is de taal een belangrijk middel om het volkskarakter te vormen en te handhaven. Eenheid van taal is dus een waardevolle aanwijzing voor eenheid van nationaliteit.

Dat de bewoners van het aaneengesloten gebied ten Zuiden onzer staatsgrenzen, wier moedertaal het Nederlandsch is, het Nederlandsche volkskarakter hebben, daarvoor bestaan nog allerlei andere aanwijzingen. De grondslagen, waarop zich het volkskarakter heeft ontwikkeld, zijn voor het Zuiden dezelfde als voor het Noorden. Bij beiden de menging van Frankische, Friesche en Saksische bestanddeelen, zij het — zoowel voor het Zuiden als voor het Noorden — voor de verschillende gewesten in een verschillende verhouding, in het eene gewest het eene, in het andere een ander hoofdbestanddeel. Bij beiden dezelfde aardrijkskundige ligging, in de lage landen aan den benedenloop der groote rivieren Rijn, Maas en Schelde. Bij beiden hetzelfde overwicht van oeconomische beroepen, dezelfde nadruk op burger- en boerenbevolking. In den loop der geschiedenis is er tusschen Noord en Zuid een innige wisselwerking geweest, waarbij overigens het Zuiden meer de gevende, het Noorden meer de ontvangende partij was. De beschaving heeft zich aan het eind der Middeleeuwen hoofdzakelijk van het Zuiden naar het Noorden verspreid.

Dat de Nederlandsche staatsvorming tot het Noorden beperkt bleef, is in de zestiende eeuw het gevolg geweest van de gekeerde krijgskansen. De val van Antwerpen maakte toen een eind aan de verwezenlijking van het ideaal, dat Willem den Zwijger voor oogen had gestaan. Hij wenschte de vereeniging van alle zeventien gewesten, maar vóór Antwerpen's val had de afscheiding der Waalsche gewesten bij de Unie van Atrecht reeds een beperking gegeven tot die, waar het Nederlandsch de moedertaal was. De nieuwe kans, in de negentiende eeuw onder Koning Willem I verwerkelijkt, werd door politieke strubbelingen, van Frankrijk uit aangewakkerd, te niet gedaan. Ook toen zijn de Waalsche gewesten met afscheiding begonnen. Het Noorden, dat van het Zuiden toch zooveel ontvangen had, heeft na de eerste, en eveneens na de tweede, mislukking der staatkundige eenheid vrijwel geen toenadering tot de Zuidelijke broeders getoond, integendeel zich op een afstand van hen gehouden, en zich voor hun gebied voornamelijk slechts geïnteresseerd om er een strategische barrière tegen het opdringende Frankrijk aan te leggen en vooral om den

haven van Antwerpen, den grooten concurrent van Amsterdam en Rotterdam, gesloten of tenminste van den Rijn gescheiden te houden. De afstand werd nog belangrijk vergroot door het verschil in godsdienst. Het Zuiden immers was zeer overwegend Roomsch-Katholiek, het Noorden overwegend Protestant. In het Noorden werd dit overwicht van het Protestantisme geïdeologiseerden gecanoniseerd onder de leuze: Nederland een Protestantsche natie, waarbij zelfs de consequentie, dat de Nederlandsche staatsburgers beneden den Moerdijk en ook de Roomsch-Katholieken boven den Moerdijk niet in den vollen zin Nederlanders waren, min of meer bewust aanvaard werd.

Terwijl Nederland zich in het algemeen stelselmatig onthield van belangstelling voor de z.g. Vlaamsche kwestie, werd van Frankrijk uit het Waalsche element in België, versterkt door verfranschte Vlamingen uit de hoogere standen, de z.g. franskiljons, even stelselmatig aangemoedigd en gesteund. Het was eerst slechts een kleine kring van intellectueelen, die in Nederland aandacht had voor de Vlaamsche beweging, welke de eigen volkstaal en het eigen volkskarakter tegen de opdringende Waalsch-Fransche invloeden wist te handhaven. Deze aandacht is in het Noorden gedurende de laatste tientallen jaren doorgedrongen tot andere en ruimere kringen, maar de belangstelling van het Nederlandsche volk in zijn geheel heeft de strijd der Zuidelijke broeders nog niet kunnen trekken. De misverstanden en vooroordeelen bleven in het Noorden nog veel te sterk.

De zaak werd nog vertroebeld door de ongelukkige inmenging van een andere groote mogendheid, Duitschland, die reeds in den vorigen wereldoorlog en ook weer in dezen politieke munt trachtte te slaan uit den strijd van dit „Germaansche" volksdeel. Thans is in ons land zelfs de indruk gevestigd, dat de Vlamingen met den Duitschen vijand heulden. De berichtgeving uit Vlaanderen is tijdens de bezetting spaarzaam en weinig betrouwbaar geweest, doch naar mij door een Leuvenschen hoogleeraar werd verzekerd telt het V.N.V., het Vlaamsch Nationaal Verbond, dat in Vlaanderen — Brabant en Limburg daarbij inbegrepen — min of meer dezelfde rol speelt als de N.S.B. ten onzent, niet meer aanhangers dan de N.S.B. De Vlamingen vereenzelvigen met het V.N.V. is dan evenmin gerechtvaardigd als de vereenzelviging der Nederlanders met de N.S.B. Beiden, V.N.V. zoowel als N.S.B., zouden deze vereenzelviging wel willen, en ook de Duitschers willen het geloof eraan wel ingang doen vinden. We moeten noch

in het Noorden noch in het Zuiden in dezen val van den vijand loopen.

Wij hebben ten behoeve van degenen, die ten Zuiden van onze staatsgrenzen dezelfde moedertaal spreken en bij alle verscheidenheid en bij alle, vooral staatkundige, invloeden in andere richting toch hetzelfde volkskarakter behielden, een taak te vervullen, die wij tot nog toe schromelijk verwaarloosden. Het is een beschamend verschijnsel, dat vreemde mogendheden, Frankrijk en Duitschland, zich actief betoonden ten aanzien van deze volksgroep, terwijl Nederland zelf zich angstvallig passief hield, ofschoon de Nederlandsche staatsburgers door nationale banden met deze volksgroep verbonden zijn. Nu is onze positie inderdaad eenigszins moeilijk. Wij hebben bij de vervulling onzer taak met twee vaste gegevens rekening te houden. Ik noem ze niet twee polen, want deze naam zou op een onverzoenbare tegenstelling duiden. Maar de twee gegevens vallen geenszins samen, en ze kunnen ook met elkaar in botsing komen. Het eerste gegeven, dat wij te erkennen hebben, is het feit, dat de bedoelde volksgroep onderdanig is aan den bevrienden nabuurstaat België. Van het kleine gebied in Noord-Westelijk Frankrijk zie ik hierbij af. Dit levert meer een taak voor de Vlamingen in België dan voor ons. De rechten van den Belgischen Staat behooren wij te eerbiedigen. De vriendschap met dezen Staat is voor Nederland ook van groote waarde. Het feit, dat de Belgische staatsburgers tot twee nationaliteiten, de Vlaamsch-Nederlandsche en de Waalsch-Fransche, hooren, neemt het recht van bestaan voor België niet weg. Het z.g. nationaliteitenbeginsel is noch voor de staatsvorming noch voor de staatshandhaving beslissend. Hoe wij ook over den oorsprong van den Belgischen Staat mogen oordeelen — er kleven voor ons pijnlijke herinneringen aan —, België heeft gedurende den loop van meer dan een eeuw zijn bestaansrecht weten te bewijzen.

Het tweede gegeven, waaraan wij sinds eeuwen veel te weinig aandacht hebben besteed, bestaat in de nationale banden tusschen ons, Nederlandsche burgers van den Nederlandschen Staat, en de Vlamingen, waaronder verder inbegrepen geacht de Brabanders en Limburgers, burgers van den Belgischen Staat. Natie en Staat vallen niet samen. Het zijn twee afzonderlijke begrippen. Het eene, de Staat, wordt bepaald door vaste staatsgrenzen, het andere, de natie, wordt bepaald door de veel minder vaste, maar tegelijk veel dieper gaande grenzen van hetzelfde volkskarakter. De eenheid

van de Nederlandsche natie hebben wij evengoed te eerbiedigen als de eenheid van den Belgischen Staat. Natie en Staat zijn verwant. Evenals de natie heeft ook de Staat bepalenden invloed op den geest der onderhoorigen. De erkenning van de rechten van België sluit echter in, dat de Nederlandsche Staat niet rechtstreeks, door zijn eigen gezag, invloed mag uitoefenen op de Belgische staatsburgers, die tot de Nederlandsche natie hooren. Dezen invloed mag Nederland alleen uitoefenen onrechtstreeks, en wel door de Belgische staatsoverheid tot beïnvloeding in nationaal-Nederlandsche richting te bewegen. Nederland kan voor behartiging van Nederlandsche nationale belangen ten behoeve van Belgische staatsburgers een voorbeeld nemen aan Frankrijk, dat tientallen jaren lang zijn bijzondere vriendschappelijke betrekkingen tot België wist te benutten ten bate van de Fransche taal, de Fransche beschaving en daarmee de handhaving van het Fransche volkskarakter en de bevordering der Fransche nationale belangen, ten gunste van de Waalsch-Fransche Belgen. De geschiedenis der laatste jaren heeft een belangrijke verbetering gebracht in de verhouding tusschen Nederland en België. Deze verhouding is van koel zakelijke nabuurschap tot bijzondere vriendschap geworden. De rol, welke Frankrijk zoo lang reeds speelde ten bate van de Fransche taal en beschaving, kan Nederland thans evenzeer spelen ten bate van de Nederlandsche.

Politiek is een zaak van beleid, en in deze kwestie is er een zeer voorzichtig beleid noodig, niet in den zin van angstvallige onthouding, welke de negatieve caricatuur van voorzichtig beleid is, maar in den zin van handelen met vooruitzien der gevaren en ontzien der gevoeligheden. Eerder en meer dan de Nederlandsche staatsoverheid is het Nederlandsche volk geroepen om hier een taak te vervullen. Daartoe moeten het volk van het Noorden de oogen wijder opengaan voor de waarde, welke de Nederlandsche taal, de Nederlandsche beschaving, al het Nederlandsche nationaal-eigene in het Zuiden voor de heele Nederlandsche natie, en daarmee voor het Noorden zoowel als het Zuiden, toekomt. Als wij deze waarde goed beseffen, zullen wij niet langer onze moedertaal verloochenen voor meestal gebrekkig Fransch, zoodra wij in Antwerpen zijn aangekomen. Dan zullen wij iedere aangeboden gelegenheid aangrijpen om aan het groote werk der Nederlandsche beschaving ook in België mee te doen, niet minder dan de Franschen het doen ten bate van hun beschaving. Dan zullen wij alle pogingen tot wederzijdsch verstaan van Noord en Zuid en tot beider toe-

nadering steunen, en zelf op grooter schaal en met meer diepgang dan tot nu toe het initiatief tot dergelijke pogingen nemen. Er is in de laatste jaren vóór den oorlog meer inzicht en meer toenadering in het Noorden gekomen. Maar we hebben veel in te halen.

Hier wacht ons een taak voor tientallen jaren. Een taak moet onze oogen richten naar de toekomst. We moeten daarbij niet achter ons zien, in het verleden, om verbitterende herinneringen levendig te houden of wakker te maken. Van de zijde van Nederland en van België, door het volk in het Noorden en in het Zuiden, zijn in het verleden fouten gemaakt, tot schade voor de Nederlandsche taal en beschaving en tot schade voor den Staat België. Deze fouten moeten vermeden worden, ze kunnen ook vermeden worden, nu de verhouding der beide Staten reeds vóór en ook tijdens de bezetting steeds vriendschappelijker is geworden. Deze taak is er een van voortdurende en geleidelijke nationale beschaving. Indien kringen uit het Noorden zich met de Belgische politiek gingen inlaten, Belgische onderhoorigen tot een bepaalde houding ten aanzien hunner Belgische staatsoverheid zouden trachten te bewegen, zouden zij de vervulling dezer taak bemoeilijken. De vriendschap der twee op elkaar aangewezen nabuurstaten Nederland en België sluit de erkenning bij onze overheid en ons volk in, dat de Belgische overheid het wettig gezag draagt over haar onderhoorigen. Deze erkenning behoort vanzelfsprekend te zijn. Wij mogen dit gezag bij Belgen niet ondermijnen en evenmin zijn wij geroepen om dit gezag bij de Belgen te steunen. Volk en overheid in Nederland moeten met vanzelfsprekende, dus stilzwijgende erkenning van dit gezag samenwerken ten bate van een goed, dat de Belgische overheid ten behoeve harer onderdanen van Vlaamsch-Nederlandsche nationaliteit niet minder aanbelangt dan ons, en wel het Nederlandsche nationaal-eigene, de Nederlandsche taal, de Nederlandsche beschaving. Zoo verstaan is onze taak in de z.g. Vlaamsche kwestie niet een politieke, maar een cultureele.

VERLOSSING UIT HET PROLETARIAAT.

De beschouwing van nationaliteit en Staat bracht reeds een deel voor den dag van de groote taak van vernieuwing, welke ons in de nieuwe periode wacht, en wel onze nieuwe taak ten aanzien van Nederlandsch Indië, in verband met de eenheid van den Staat der Nederlanden, en onze nieuwe taak ten aanzien van Vlaanderen, samenhangend met de eenheid der Nederlandsche natie. Als wij

onze oogen verder laten gaan over het wijde gebied van onze nieuwe taak, treffen wij nog een ander stuk, dat ten nauwste samenhangt met onze staatkundige en nationale eenheid beide. Men zou het hier bedoelde deel onze sociale taak kunnen noemen. De sociale kwestie, welke steeds meer in het middelpunt onzer binnenlandsche politiek is komen te staan, omvat veel meer dan wat wij in uitdrukkingen zooals sociaal gevoel, sociaal werk of departement van sociale zaken onder het sociale verstaan. Bij deze uitdrukkingen gaat het voornamelijk om deernis en bemoeiing met hulpbehoevenden, slachtoffers van armoede en werkloosheid. De sociale kwestie raakt veel meer groepen dan die der noodlijdenden. Het sociaal-economische gebied, dus het heele gebied, bestreken door den arbeid ten behoeve van de bevrediging der stoffelijke behoeften van het heele volk, is in wanorde gekomen. Het duidelijkste, grootste en ontstellendste symptoom voor deze wanorde geeft de werkloosheid van honderdduizenden Nederlanders sinds ongeveer 1930. Deze beteekende een voortdurende verarming voor groote groepen en voor onze heele staatsgemeenschap. Deze verarming ging gepaard met overvloed van productiemiddelen, waarvan er vele stilgelegd werden, en met overvloed van personen, die deze productiemiddelen zouden kunnen bedienen, ook niets liever wilden dan dat, maar het niet mochten, omdat hun de uitoefening van hun beroepsarbeid ontzegd werd. Men sprak vroeger wel van overproductie, maar hoe zou men deze benaming kunnen volhouden, tegenover de massale verarming, welke toch een massaal onbevredigd zijn van stoffelijke behoeften beteekent ?
De oplossing van dit raadsel, dat op een afschuwelijke mystificatie lijkt, is daarin gelegen, dat onder overproductie te verstaan is een grootere voorraad producten dan van de hand gedaan kan worden met winst. Winst is noch economisch noch moreel te verwerpen. Integendeel : eenige winst is noodzakelijk om de onderneming in stand te houden en om den ondernemer het hem toekomende levensonderhoud te verschaffen. De fout zit daarin, dat de winst de overheerschende plaats in het economisch leven heeft ingenomen. Ons economisch stelsel is er een van winst-economie. Het winstmotief bepaalt den omvang en den aard der productie. Het huidige economische stelsel, het kapitalisme, is te kenmerken als het stelsel van productie, waarbij de winst doel en maatstaf is. Door het losmaken van de banden, welke het economisch streven op zijn doel, de bevrediging der behoeften, geordend moeten houden, is het streven naar winst oppermachtig geworden. Mateloos streven

naar winst, ontketening der hebzucht, heeft de plaats ingenomen van een redelijke bevrediging van de behoeften der consumenten, gepaard aan een behoorlijk levensonderhoud voor de ondergeschikte en zelfstandige producenten.
Dit stelsel heeft den klassenstrijd uitgelokt, welke voor de volkseenheid een voortdurend gevaar oplevert. Het heeft de ondergeschikte arbeiders voor een overgroot deel tot den toestand van proletariaat gebracht. Zij zijn zich in hun lotsverbondenheid solidair gaan voelen, over de grenzen van Staten en naties heen. Tegenover hen staat een steeds kleiner wordende groep van kapitalisten, niet te verstaan als personen, die over eenig persoonlijk vermogen beschikken, maar als personen, die — in de eene tak van nijverheid of handel meer dan in de andere — een overheerschende kapitaalmacht en daarmee een overheerschende macht over het economisch leven in hun handen hebben. Ook deze groep is een wereldmacht gaan vormen. De klassenstrijd ondermijnt de volkseenheid. Hij brengt een kloof, waar eenheid was, hij stelt de solidariteit van economische groepsbelangen in de plaats van de solidariteit in Staat en natie ter wille van het algemeen welzijn en het nationaal-eigene.
Nog een ander gevaar voor de volkseenheid is in deze situatie besloten. Dit gevaar is gelegen in den toestand, waarin een der strijdende partijen, de klasse der proletariërs, zich bevindt. Proletariaat beteekent niet voornamelijk armoede, ofschoon deze er in vele gevallen mee gepaard gaat. Het beteekent bovenal afhankelijkheid van anderer willekeur, bestaansonzekerheid, gemis aan persoonlijke zelfstandigheid, alles een verschijnsel, dat met de menschelijke waardigheid in strijd komt. De proletariër verliest de achting voor zich zelf, door het verlies van aanzien, van gelding, van stand, in het maatschappelijk leven. De mensch is een redelijk wezen, en is daarom aangewezen om vrij voor zich zelf te zorgen. Hij kan dit in dienst van een ander doen, maar dienst beteekent niet onderwerping aan willekeur en ontnemen van persoonlijke zelfstandigheid noch verlies van persoonlijke verantwoordelijkheid. De menschen moeten bij de zorg voor zich zelf met elkaar samenwerken. De mensch is immers ook een sociaal wezen. Samenwerking is niet mogelijk zonder gezag, maar gezag is een begrip der zedelijke orde, onderscheiden van macht, dat een zedelijk indifferent begrip is en zonder de matiging naar zedelijken maatstaf eenerzijds tot willekeur voert, anderzijds tot slaafschheid. Zoolang zoovele Nederlanders in proletariaat leven, is evenmin

te verwachten, dat deze de liefde tot het vaderland in dezelfde mate voelen als anderen, voor wie Nederland werkelijk een vaderlijk land is, als dat deze in tijden, waarin het vaderland zich in nood bevindt, hetzelfde gevoel van verantwoordelijkheid zullen toonen als anderen, voor wie het vaderland zich beter van zijn verantwoordelijkheid heeft gekweten.

Dat het Nederlandsche volk in zijn geheel, ook de arbeidersbevolking in engen zin, zich in den druk der bezetting zoo trouw aan het vaderland heeft betoond, is ten deele te danken aan den afkeer en haat, welke de vijand zich door zijn barbaarsch optreden op den hals heeft gehaald, ten deele echter ook aan de zorg, die Nederland de laatste tientallen jaren aan deze arbeidersbevolking heeft besteed. De woningtoestanden waren hier voorbeeldig voor het buitenland, al waren zij nog lang niet overal volmaakt; de werkloozensteun was hier hooger dan in vele andere landen van Europa, ook al bleef de werkloosheid zelf een gruwel; de sociale wetgeving en de vakbeweging hadden den toestand der arbeiders belangrijk verbeterd, al was er voor de meesten nog geen sprake van verlossing uit het proletariaat. De vorming in de vakvereenigingen en in de politieke democratie hebben aan de arbeiders naast inzicht ook zelfrespect en een begin van maatschappelijk aanzien gegeven, welke tijdens de bezetting goede vruchten hebben opgeleverd. De arbeiders beseften, dat zij in de verdediging en in het standhouden tegen den vijand ook iets te beschermen hadden, wat het vaderland hun had gegeven.

Voor de toekomst mogen wij echter met het tot nu toe bereikte niet tevreden zijn. De volkseenheid moet hier worden hersteld, de klassenstrijd moet verdwijnen, en deze strijd tusschen de klassen der bezitlooze proletariërs en bezittende kapitalisten kan alleen een blijvend en rechtvaardig einde krijgen, als de eertsgenoemde klasse verlost wordt uit den menschonwaardigen toestand van proletariaat, en de macht der laatstgenoemde aan afdwingbare zedelijke normen wordt onderworpen. Daarmee verdwijnen de klassen zelf. Dit beteekent niet een vlakgestreken, genivelleerde samenleving. Maatschappelijke verschillen blijven bestaan. Maar de grondslag voor deze verschillen is dan niet het bezit. De rechtvaardige grondslag voor maatschappelijke verschillen is de functie, de arbeid. Er bestaan hoogere en lagere maatschappelijke functies, naar den maatstaf van de waarde, welke aan het product der functie is toe te kennen. Geestelijke producten hebben hooger waarde dan stoffelijke, het algemeen welzijn, dat het geheel der

stoffelijke en geestelijke goederen omvat, heeft weer hooger waarde dan elk dier goederen afzonderlijk.
Op dezen grondslag kan men een nieuwe inrichting der maatschappij bouwen. Niet meer het bezit, en daarmee de tegenstelling der bezitloozen en der bezitters, beheerscht dan deze inrichting, maar de functie, de arbeid, en daarmee de samenwerking van arbeiders aan de producten van verschillende waarde. De groep der bezitloozen en die der bezitters is men gewend klassen te noemen. Voor de groepen der arbeiders aan stoffelijke producten, voor die der arbeiders aan geestelijke producten en voor die der arbeider aan het geheel der stoffelijke en geestelijke producten gebruikt men wel den naam standen. Ter verduidelijking van dit in allerlei beteekenissen gebruikt woord voeg ik er dadelijk aan toe, dat de stand in den hier bedoelden zin bepaald wordt door het beroep (d.w.z. door den arbeid aan hetzelfde product). Men zou dus van beroepsstanden kunnen spreken, zooals in onze taal nog steeds wordt gedaan in de uitdrukkingen boerenstand en militairen stand. Op den grondslag van bovenbedoelde onderscheiding der functies zou men drie groote standen kunnen onderscheiden: den economischen stand, omvattend de economische beroepen, onderscheiden naar het product en niet naar de wijze van meewerking aan het product, zoodat fabrikant, winkelier en loonarbeiders, voor zoover zij aan hetzelfde product werkzaam zijn, tot hetzelfde beroep te rekenen zijn verder, den intellectueelen stand, omvattend de intellectueele beroepen, van hoog tot laag bepaald door de meewerking aan geestelijke producten, onderwijs, kunst, enz., — ten slotte den bestuursstand. Voor wie het woord stand te ouderwets klinkt of den bijklank van kaste zou hebben, staat de nuchtere term beroepsgemeenschap ten dienste. Mij lijkt het woord stand aantrekkelijker.
In plaats van een klassenmaatschappij moet dan de nieuwe samenleving een standenmaatschappij worden. Stand beteekent, dat ieder arbeider, zoowel die van lagere als die van hoogere producten, aan de waarde van zijn product maatschappelijk aanzien, maatschrppelijke gelding, maatschappelijken stand ontleent. Daar komt het in het kader van dit betoog op aan. Over de standenmaatschappij zou een afzonderlijk boek geschreven kunnen worden. Er is trouwens reeds veel over geschreven, en hier zal ik thans geen woord meer aan toevoegen. Opmerking verdient alleen nog, dat zooeven het woord arbeider in een ruimeren zin gebruikt werd dan tot nu toe gebruikelijk is. Arbeider beteekent in den volledigen

zin een persoon, die arbeid verricht, welke ook, niet als dilettant, maar om in zijn levensonderhoud te voorzien. Arbeider is dan niet meer de ondergeschikte handarbeider, maar de zelfstandige zoowel als de ondergeschikte, degene die intellectueelen zoowel als degene die economischen arbeid verricht. Deze nieuwe, tevens beter te verantwoorden beteekenis van den naam arbeider mag men als een teeken beschouwen voor de volledige inschakeling van de arbeiders in den ouden zin als volwaardige leden van het heele werkende volk.

Zooeven duidde ik voor de nieuwe sociale taak ook op de normen, welke den bezitters der economische macht moeten worden opgelegd. Inderdaad zou een standenmaatschappij, zooals hier bedoeld, niets meer dan schijn wezen, en zou de klassenstrijd, hoogstens onder een anderen naam, onverminderd blijven voortbestaan, indien niet een einde gemaakt werd aan het matelooze, door geen normen van rechtvaardigheid bedwongen, winststreven der economische machthebbers. Dit einde beteekent niet minder dan een eind voor het kapitalisme, dat immers gekenmerkt is door het matelooze winststreven. Moeten wij dan socialisten worden? Neen, indien socialist zou gezien worden als voorstander van een klassenstrijd tot het uiterste en als tegenstander van privaateigendom over de productiemiddelen. Ja, indien socialist moet heeten de tegenstander van het kapitalisme in den hier gegeven zin en de voorstander van een economisch stelsel, volgens den maatstaf der rechtvaardigheid geordend op redelijke bevrediging van behoeften. Indien er een nieuw socialisme in Nederland zou opkomen, zooals het personalistisch socialisme, voorgestaan door de aan het eind der bezetting te voorschijn gekomen Nederlandsche Volksbeweging, zou men zich hiertegen niet mogen beroepen op de dwalingen en fouten, door het vooroorlogsche socialisme in Nederland gemaakt. En evenmin zou men de S.D.A.P., indien zij het Marxistisch stelsel met het historisch materialisme en den gedogmatiseerden klassenstrijd geheel zou verwerpen en de verwaarloozing der Nederlandsche belangen, voorkomend uit een anti-nationaal internationalisme en een principieel anti-militarisme, ook metterdaad zou verloochenen, deze dwalingen en fouten van het verleden mogen blijven verwijten. Socialistenjagerij, vaak met een beroep op vaderlandsliefde beoefend, zou dan een niet langer te verbloemen uiting zijn van een partijzucht, welke met de Nederlandsche volkseenheid en vaderlandsliefde niet is te rijmen.

Evenmin als Staat en natie is de volkseenheid het hoogste doel en de volstrekte maatstaf voor het menschelijk leven en streven. De Staat is een gemeenschap, welke ten doel heeft het algemeen welzijn. Aan dit doel is de Staat ondergeschikt. Het algemeen welzijn is een zedelijk begrip. Het omvat het geheel der belangen van de staatsburgers, in een orde, waarin elk afzonderlijk belang behartigd wordt overeenkomstig de waarde, welke er aan toekomt, stoffelijke belangen dienstbaar aan geestelijke, afzonderlijke belangen van personen dienstbaar aan het geheel der belangen, belichaamd in de goede gemeenschap. De hoogste der waarden, omsloten in het algemeen wel-zijn, bestaat in het zedelijk goed leven der burgers, een leven overeenkomstig de deugd. Hier sluit de natie bij den Staat aan. De natie is immers een gemeenschap, welke ten doel heeft de vorming en handhaving van het nationale karakter, dat bestaat in een geheel van deugden, volgens den aard van de betreffende natie gespecialiseerd. Staat en natie zijn beide naar het begrip doortrokken van zedelijkheid.

Evenals individueele personen zijn deze gemeenschappen onderworpen aan de zedenwetten, welke in beginsel voor alle menschen gelden. Zij nemen ook zelf een plaats in de zedelijke orde in, evenals bij personen kan men bij deze gemeenschappen rechten zoowel als plichten aanwijzen. Zij geven, de Staat door zijn wetten, de natie door haar zeden en gewoonten, beiden niet van elkaar te scheiden, nadere bepaling aan de zedenwetten, maar deze blijven in beginsel voor alle menschen dezelfde. De feitelijke waarde van een bepaalden Staat en een bepaalde natie vindt haar hoogsten maatstaf in de algemeen-menschelijke zedelijkheid.

Nu zou men, abstract beschouwd, tot de gevolgtrekking kunnen komen, dat niet minder dan het ééne staatsgezag en het ééne volkskarakter ook de ééne zedelijke orde, welke voor alle menschen geldt, tot bevordering der volkseenheid bijdraagt. De zedewetten zijn in het hart van ieder mensch geschreven, tegen afwijking ervan waarschuwt de stem van het menschelijk geweten. Maar als men de huidige situatie beziet, hier te lande en elders, blijkt er omtrent den inhoud dezer zedewetten velerlei meeningsverschil te bestaan. De verschillen betreffen niet slechts de practische toepassing, waar meeningsverschil zeer begrijpelijk is, omdat voor de toepassing het wegen en waardeeren van allerlei concrete omstandigheden noodig is. Maar juist de sterkste verschillen, in overtuiging,

levensbeschouwing en godsdienstig geloof, geworteld, vertoonen zich bij de zedelijke beginselen zelf.
Men heeft deze verdeeldheid meermalen willen mooipraten door haar te vergelijken met de facetten van een schitterenden diamant. Als men daar de verdeeldheid omtrent de zedelijke beginselen mee bedoelt, heeft deze mooipraterij veel van een misplaatste grap. Men zou evengoed de situatie kunnen goedpraten van een schip, waar zich verscheidene kompassen op bevinden, elk naar een verschillende richting wijzende, zonder dat men kan uitmaken, welke dezer kompassen de juiste richting wijst. Wat komt er van het samenwerken en vooral van het gezamenlijk doel bij een groep van personen terecht, als de een het huwelijk principieel onontbindbaar acht en de ander in het huwelijk slechts een eenzijdig opzegbare overeenkomst ziet, als de een het privaat-eigendom een onschendbare instelling acht en de ander dezen eigendom als een vorm van diefstal aan de gemeenschap beschouwt, als de een den militairen dienstplicht een heiligen plicht jegens het vaderland acht en de ander er niets meer dan uitlokking tot moord in ziet. Zoo zou men de trieste reeks kunnen vervolgen. Ik bepaal me er toe, de verdeeldheid over de zedelijke beginselen, op diepgaande verschillen van levensbeschouwing en geloof gegrond, onomwonden te erkennen en oprecht te betreuren. Deze verdeeldheid is te tragisch om haar goed te praten.

De verdeeldheid omtrent levensbeginselen is in de Nederlandsche samenleving op allerlei gebieden gestabiliseerd. Daarmee is zij min of meer dragelijk gemaakt, maar een bevredigende oplossing is er niet overal mee verkregen. De politieke verdeeldheid heeft haar vasten vorm gekregen in ongeveer zes politieke partijen, de dwergpartijtjes niet meegerekend. Politieke partijvorming is een normaal verschijnsel. Zij kan een belangrijke bijdrage leveren tot een gezonde politieke samenwerking. Voorwaarde daartoe is echter, dat de partijen het over de zedelijke beginselen voor persoon en gemeenschap in belangrijke mate eens zijn. Deze voorwaarde is helaas bij ons lang niet meer volledig vervuld. Bovendien wordt de gezonde ontwikkeling van het politieke leven ten onzent gehinderd doordat het aantal politieke partijen, weer afgezien van de dwergpartijtjes, te groot is. De samenwerking der partijen in twee groepen, coalitie en anti-coalitie, waarvan de eene als Regeeringspartij, de andere als loyale oppositiepartij kan optreden, is voor de anti-coalitie-groep nooit goed gelukt, en de

coalitie zelf is sinds ettelijke jaren steeds losser geworden en ten slotte uiteengevallen.

De verdeeldheid in levensbeginselen heeft in Nederland haar meest markante uiting gevonden in de opvoeding der jeugd, vooral in de organisatie van het lager en middelbaar onderwijs. Hier heeft na jarenlangen politieken strijd, waarbij de coalitie der geloovig Christelijke partijen haar grootste kracht heeft getoond, het recht der ouders om de geestelijke richting van het onderwijs hunner kinderen te bepalen, gezegevierd over het algemeene staatsonderwijs. De financieele gelijkstelling der oudersscholen, bijzondere scholen genoemd, met de staatsscholen, openbare geheeten, voor het lager onderwijs volledig, voor het middelbare grootendeels, heeft aan dezen strijd een einde gemaakt, dat men in beginsel als blijvend moet beschouwen. De geloovig Christelijke partijen houden aan deze pacificatie vast, omdat zij een gewetensplicht der Christelijke ouders waarborgt. De overige partijen moeten op grond van den liberalen, vrijzinnigen inslag in hun geestelijk leven er eveneens aan vasthouden, want het stemt met het vrijzinnige beginsel op geestelijk gebied overeen, dat niet de staatsoverheid, maar de hoofden der gezinnen, dus de ouders, de geestelijke richting van het onderricht aan onvolwassenen bepalen, en dat dit gebied niet aan staatsbemoeiïng, maar aan particulier initiatief wordt overgelaten.

In aansluiting aan deze om de feitelijke verdeeldheid omtrent zedelijke en godsdienstige beginselen noodzakelijk geworden verdeeldheid in het onderwijs, heeft men nu sinds bovenbedoelde pacificatie, aan het eind van den vorigen wereldoorlog bereikt, een aantal verwante gebieden eveneens overeenkomstig de geestelijke verdeeldheid van ons volk georganiseerd. Men spreekt hier wel van vier zuilen, de geloovig Protestantsche, de Roomsch-Katholieke, de socialistische en een vierde, de neutrale of algemeene genoemd. De term zuilen is merkwaardig. Moet dit woord den indruk wekken van vaste steunpilaren voor ons volk ? Of beteekent deze naam de aanwezigheid van vier — onderling zeer verschillende — pilaren, waar het gebouw, dat ze in een eenheid moet verbinden, aan ontbreekt ? De term wijst in elk geval op een stabilisatie der verdeeldheid, waar de organisatie van de radio, van de kampen voor jeugdige werkloozen en van ander sociaal-cultureel werk met staatstoezicht benevens staatsfinanciering duidelijk blijk van geeft.

Een Duitsch nationaal-socialist heeft in een voordracht te Utrecht

het onderscheid van Duitschland sinds 1933 en Nederland eens zoo gekenschetst, dat Duitschland één totalitaire staat was en Nederland er vier vertoonde. In Duitschland nl. was het geheele volk van staatswege volgens één bepaalde levensbeschouwing vereenigd, in Nederland was het volk in vier groepen, elk volgens haar eigen levensbeschouwing, verdeeld. Hij gaf in deze voorstelling blijkbaar de voorkeur aan de Duitsche oplossing, omdat daar de door den Staat gepostuleerde eenheid was verwerkelijkt. Ik geef met overtuiging aan den Nederlandschen toestand de voorkeur van de twee, omdat hier de Staat niet een levensbeschouwing aan de burgers opdringt, afgezien nog van de overgroote bezwaren tegen het nationaal-socialisme. Eenheid in den Staat is een groot goed, maar vrijheid van het volk in geloof en levensbeschouwing is kostbaarder. De Duitsche eenheid was een uiterlijke, een met dwang opgelegde eenheid, en zou daarom zeker voor ons vrijheidlievend volk niet leiden tot een sterke, innerlijke eenheid, welke voor de eenheid van een gemeenschap wordt gevorderd. Voor een gemeenschap is een eenheid van streven vereischt, een moreele eenheid, waarvoor onze taal het woord eendracht heeft. Zulk een eenheid zou ons volk met dwang niet aannemen, tenzij het een verzetseenheid zou wezen in eendrachtig verzet tegen den dwang.
De vorming der groepen, waaruit de zuilen der Roomsch-Katholieken, der socialisten en min of meer ook die der geloovig Protestanten zijn ontstaan, is ten onzent mede tot stand gekomen in verzet, niet tegen dwang vanwege den Staat, maar toch tegen een druk, van verschillende maatschappelijke machtposities uit ten bate van één overheerschende levensbeschouwing uitgeoefend. Deze levensbeschouwing was de liberale, welke sinds het midden der vorige eeuw in ons land en elders de heerschende was geworden. De liberale politieke partij was de sterkste, liberalen bezetten een overwegend deel der belangrijke ambten, zij hadden de grootste dagbladen in handen, zij hielden in het economisch leven de machtsposities. Om zich aan dezen druk te onttrekken, ontstonden emancipatie-bewegingen bij drie bevolkingsgroepen, de Roomsch-Katholieken, de Calvinistische „kleine luiden", de ten deele in de socialistische partij, ten deele ook in de beide andere, godsdienstig bepaalde groepen vereenigde proletarische arbeiders. Zij hebben de politieke macht van de liberalen gebroken, daarbij belangrijk geholpen door de invoering van het algemeen kiesrecht, dat zelf een uitvloeisel was van een liberaal beginsel. Maar de machtspositie der liberalen in ambten, in de pers, in economische

ondernemingen is nog steeds groot. En de geest van het liberalisme heeft onze instellingen en onze harten nog steeds niet verlaten.
Het liberalisme is een merkwaardig verschijnsel. Aan liberaal bewind en liberalen geest heeft ons volk een belangrijk deel van zijn opbloei sinds de tweede helft der vorige eeuw te danken. In den geest van het liberalisme zijn wij allen meer of minder gevormd. De rechtvaardigheid eischt deze erkenning te meer, nu het liberalisme op alle levensgebieden, niet slechts in de politiek, achteruitgaande is. Maar er is in het liberalisme ook een eigenaardige tweeslachtigheid gelegen, welke het voor een deel zeker gekregen heeft sinds het een overheerschende levensbeschouwing in ons land werd, maar welke mede uit zijn eigen beginselen te verklaren is. Deze beginselen zelf laat ik buiten bespreking. Ik wil slechts wijzen op het tweeslachtige in het liberalisme, dat eenerzijds de vrijheid boven alles stelt, dus iedereen ook de vrijheid moet gunnen het leven voor zich persoonlijk en voor de gemeenschap volgens eigen levensbeschouwing te ordenen, anderzijds de liberale opvatting der vrijheid, negativistisch en absolutistisch gericht, als de eenig juiste vrijheidsopvatting aan mensch en gemeenschap opdringt. In naam der vrijheid kan zoo een eigenaardig soort dwingelandij worden uitgeoefend, welke de proletarische arbeiders vooral op het economische, de Calvinistische kleine luiden benevens de Roomsch-Katholieken vooral op het cultureele gebied hebben ondervonden. Deze belemmering der vrijheid wordt sterker naarmate het liberalisme een meer overheerschende positie krijgt, niet slechts omdat de liberalen er dan meer gelegenheid toe krijgen, maar ook omdat zij dan minder waarneembaar wordt, dus ook aan de liberalen zelf minder bewust. In den liberalen gedachtengang waren de weldenkenden vanzelfsprekend liberaal. In hun bloeitijd was de liberale levensbeschouwing vanzelfsprekend de algemeene. Tot in de laatste jaren vóór de bezetting werd de liberale geesteshouding aangediend als de neutrale. Men zou den meesten liberalen onrecht aandoen, indien men in deze houding eenig ander bedrog zou zien dan zelfbedrog.
Iedere menschelijke dwaling bevat een gebrekkige waarheid en kan bij de gratie daarvan iets goeds uitrichten. Het liberalisme heeft de vrijheidsgedachte onder verkeerd licht gezet en haar beteekenis overdreven, maar de vrijheid, welke er in werd verkondigd, heeft de emancipatie van de drie bovengenoemde bevolkingsgroepen, die der Roomsch-Katholieken, die der Calvinistische kleine luiden en die der proletarische arbeiders, be-

vorderd. De tegenwerping, dat deze emancipatie op politiek, economisch en cultureel gebied toch maar meermalen moest bevochten worden tegen de aanhangers van het liberalisme in, kan men beantwoorden met de opmerking, dat niet slechts bij het liberalisme de beginselen meermalen sterker bleken dan hunne aanhangers. Ook de Christelijke beginselen vinden niet zelden trouwer navolging bij hen, die zich niet Christenen noemen dan bij hen, die zich wel met dien naam sieren.

De emancipatie was reeds vóór de bezetting haar voltooiïng nabij gekomen. Men mag vertrouwen, dat de gemeenschappelijke nood en het gemeenschappelijke verzet gedurende de bezetting de emancipatie nog verder vooruitgebracht heeft. Bij de voltooiïng der emancipatie moet het superioriteitscomplex der eertijds overheerschende heerengroep evenals het inferioriteitscomplex der drie genoemde bevolkingsgroepen, welke zich in staat van emancipatie bevinden, verdwijnen. De voltooiïng der emancipatie zal dan hindernissen voor de volkseenheid wegnemen en de toenadering en samenwerking van alle Nederlanders bevorderen. Het is thans de tijd, zich te bezinnen op de gevolgen, en een nieuwe houding te overwegen ten aanzien van de verdeeldheid omtrent de zedelijke beginselen. Deze verdeeldheid in het principieele staat nl. in verband met de maatschappelijke emancipatie. De politieke partijen, evenals de z.g. zuilen, zijn immers niet slechts gericht op de handhaving van eigen beginselen, maar tevens dienstbaar gemaakt aan de emancipatie. De R.K. Staatspartij, de Anti-revolutionaire partij en de S.D.A.P. hebben zeker ten doel, de beginselen der Roomsch-Katholieken, de anti-revolutionaire beginselen en de socialistische te verwerkelijken, maar tevens, in onafscheidelijk verband daarmee, streven zij ernaar, de Roomsch-Katholieken, de Gereformeerden en de proletarische arbeiders uit den maatschappelijken druk te bevrijden en aan deze een gelijkwaardig aandeel te geven in de leiding van Staat en natie.

Naarmate de emancipatie haar voltooiïng nader komt, verzwakt dus een der twee redenen voor deze partijvorming, evenals trouwens voor de zuilen-organisatie. In elke groep dient men zich dan af te vragen, of de staatkundige beginselen, voor welke de groep strijdt, het best in de bestaande partij kunnen worden gediend, of misschien beter in een andere partij, hetzij een bestaande, hetzij een door samenvoeging van bestaande tot stand gekomen, hetzij een nieuw gestichte, waarin personen van verschillenden godsdienst of levensbeschouwing tot de verwerkelijking

van gelijke of verwante staatkundige beginselen samenwerken. Deze vraag zal misschien door deze drie bedoelde groepen verschillend beantwoord worden. Het antwoord hangt immers van de verhouding af, welke in elke groep tusschen godsdienst of levensbeschouwing en staatkundige beginselen wordt aangenomen.

Niet minder dan de verandering der feitelijke situatie, bestaande in de haar voltooiïng nabije emancipatie van bevolkingsgroepen, werkt een verandering in de geesten de toenadering en samenwerking van alle Nederlanders in de hand. De emancipatie heft een belangrijke hinderpaal op, de nieuwe geestelijke oriënteering, op volkseenheid gericht, drijft tot toenadering en samenwerking. De emancipatie leidt groepen uit haar isolement, de roep naar eenheid drijft ze bijeen. Tot nog toe werd de verdeeldheid volgens godsdienstig geloof en volgens levensbeschouwing van het politieke gebied uit, over het sociaal-economische terrein der vakbeweging heen, steeds verder doorgetrokken in het cultureele werk, vooral in de jeugdvorming en geestelijke volksontwikkeling, waar zij het zuilen-schema in het leven riep. In de politieke partijvorming heeft de gedachte der Christelijke coalitie haar kracht voor een groot deel verloren. Dit behoeft niet te wijzen op een verzwakking van de beteekenis van het Christendom voor de staatkunde. Er zijn zelfs verschillende aanwijzingen, dat de waardeering voor het Christendom in het heele Nederlandsche volk toeneemt. Juist deze wending naar Christelijke beginselen in verschillende groepen, die links, d.w.z. tegen de coalitie gericht waren, maakt het Christendom als verdeelende factor in de partijvorming minder geschikt. Men zou het zoo kunnen uitdrukken, dat er een toenemende afkeer is waar te nemen tegen het politieke Christendom, waarbij de hoogheid van het Christendom onvermijdelijk eenige schade moet lijden van de vermenging met de lagere sfeer der politieke machtsvorming, en een toenemende erkenning van de waarde der Christelijke politiek, waarbij de Christelijke geest de politiek doordringt, leidt en verheft. Zoodra aan het Christendom binnen verschillende partijen, aan weerszijden van de oude grenslijn tusschen rechts en links, als richtsnoer van haar staatkundig beleid werkelijke beteekenis zou worden toegekend, is de antithese van Christelijke tegenover niet-Christelijke partijen én uit het oogpunt der politiek én vooral om wille van het Christendom niet meer te verantwoorden. De groote scheiding in de partijen behoeft dan niet meer aan het godsdienstige gebied ontleend te worden.

De weg is dan vrij voor een verdeeling naar staatkundige categorieën, b.v. conservatief tegenover vooruitstrevend, beide op den grondslag eener principieele erkenning van de waarde, welke het Christendom voor Staat en volk der Nederlanden heeft.
De sociaal-economische oriënteering zal tot een nieuwe eenheid voeren in de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. De wettelijke voorbereiding is daartoe in Grondwet en Bedrijfsradenwet reeds gemaakt. De verwerkelijking in de feiten ging uiterst langzaam vooruit, de voltooiïng was vóór de bezetting nog geenszins in zicht. Als deze publiekrechtelijke organisatie der economische beroepsgemeenschappen eenmaal, met een voortvarendheid, door den vaart van het verzet tijdens de bezetting aangewakkerd, is bereikt, komen de huidige vakvereenigingen voor een geheel nieuwe situatie te staan. Haar leiders, gevormd in de behartiging der sociaal-economische belangen van de werkers, hetzij ondergeschikte, hetzij zelfstandige, zullen onmisbare medewerkers wezen voor de functioneering der publiekrechtelijk geworden bedrijfsorganisatie, waarbij ze hun solidariteitsgevoel van de groep der werknemers, middenstanders of werkgevers moeten uitbreiden tot alle werkers in het beroep. Het zwaartepunt van de werkzaamheden der thans bestaande vereenigingen zal dan niet meer bij de behartiging der vakbelangen liggen, maar bij de jeugdvorming en volksontwikkeling. Maatstaf voor de begrenzing der verschillende vereenigingen zal dan bovendien niet meer de sociaal-economische onderscheiding van werknemer, middenstander of werkgever moeten wezen, maar het peil van ontwikkeling, beschaving, cultuur. De bestaande vereenigingen worden dan standsvereenigingen in den zin, waarin deze uitdrukking bij de Roomsch-Katholieke sociale organisaties wordt gebruikt, d.w.z. vereenigingen, welke voor groepen van hetzelfde cultuurniveau cultureel werk verrichten. Hier treedt het zuilen-schema weer voor den dag, dat tot nog toe de organisatie der jeugdvorming en volksontwikkeling beheerschte.
Overeenkomstig dit schema was de houding ten aanzien van dit cultureele werk zoo, dat jeugdvorming en volksontwikkeling voor elk der vier door godsdienst of levensbeschouwing gescheiden gedeelten der bevolking zooveel mogelijk afzonderlijk, dus in isolement, plaats had. Dienovereenkomstig werd het terrein voor het isolement geleidelijk uitgebreid en voor gemeenschappelijk werken evenzoo beperkt. Het bijzondere werd vooropgesteld, het algemeene kwam achteraan. Dit algemeene vertoonde zich in twee

geheel verschillende vormen. Vooreerst een vorm, die veelal slechts in naam het algemeene vertegenwoordigde, en wel als de naam voor een der vier zuilen. Deze zuil, de steunpilaar voor allen, die geen geprononceerde levensbeschouwing hadden, althans zich niet bij een der geprononceerde levensbeschouwingsgroepen schaarden, werd ook wel aangeduid als de neutrale. Beide namen zijn misleidend. Wat slechts voor een gedeelte, veel minder dan de helft van het volk, bestemd is, mag niet meer algemeen heeten. Wat tot jeugdvorming hoort, en ook de geestelijke volksontwikkeling, heeft telkens met levensbeschouwing te maken, en kan dus niet volledig neutraal wezen. De tweede vorm, waarin het algemeene voor den dag kwam, was in de samenwerking gelegen, welke soms meer, soms minder nauw, aan den top der verschillende vereenigingen werd georganiseerd, hetzij in officieele commissies, zooals den Radio-Raad, hetzij in andere gelegenheden tot contact en overleg. De eerste vorm, waarvan de naam het algemeene verkondigt, ligt onder den schaduw van gisteren, d.w.z. van de oude eenheidsgedachte uit den liberalen tijd. De tweede vorm houdt een belofte voor morgen in, hij bevat een kiem, waaruit een nieuwe eenheid zou kunnen groeien.

De organisatie dezer eenheid, welke de verdeeldheid volgens de zuilen moet te boven komen, te beschrijven, is voorbarig werk. Het komt trouwens minder op de verschijningsvormen der nieuwe eenheid aan dan op haar geest. Deze geest mag niet gekenmerkt worden als neutraal. Neutraliteit in jeugdvorming en volksontwikkeling is onvruchtbaar en voert telkens tot onoplosbare moeilijkheden. Hij mag ook niet worden aangeduid met het oude slagwoord eenheid boven geloofsverdeeldheid. Hiermee worden de verschilpunten in godsdienst en levensbeschouwing in liberalen geest als ondergeschikte geschillen van menschelijke vinding voorgesteld, terwijl zij voor de geloovige Christenen de Openbaring van God zelf betreffen, in het menschelijk geweten, in de Tien Geboden, in het Evangelie. De gelukkigste formule voor de nieuwe eenheid lijkt mij : eenheid *onder* geloofsverdeeldheid.
In deze formule schuilen twee hoofdgedachten. De eerste is te vatten in den regel : het gemeenschappelijke belang der Nederlanders behoort gemeenschappelijk behartigd te worden — tenzij hoogere waarden dit onmogelijk maken. De grondslag voor dezen regel is gelegen in de eenheid, welke de gemeenschappelijke Staat en natie aan de Nederlanders geeft, een reeds gegeven eenheid,

welke ons tot samenwerken in eendracht dringt. Deze gedachte geeft inderdaad een nieuwe oriënteering. Tot nog toe werden steeds meer cultureele werken, voor de gemeenschap bestemd, in groepsisolement uitgevoerd. Isolement werd steeds meer regel, gemeenschappelijk werk bleef voorbehouden voor zaken, waarbij geen argumenten voor isolement konden worden aangevoerd. Voor de toekomst zal de gemeenschappelijke verzorging van gemeenschappelijke cultureele belangen op den voorgrond moeten staan, en slechts moeten wijken voor isolement, indien en voor zoover hoogere waarden dit blijken te eischen.

De tweede hoofdgedachte, aan het slot van den gestelden regel reeds aangeduid, is te formuleeren in den regel: indien hoogere waarden door gemeenschappelijke samenwerking niet tot haar recht zouden komen, behoort voor werken in isolement de gelegenheid erkend en gegeven te worden — voor zoover de behartiging dezer hoogere belangen dit eischt. Deze regel berust op den grondslag, dat er waarden zijn, hooger dan Staat en natie, en dus ook hooger dan de eenheid in deze. Deze waarden kan men betrekkelijk gemakkelijk aanwijzen, indien men alleen in de sfeer van het objectieve, het zakelijke blijft. Het zijn dan de zedewet en de godsdienst — of een in de plaats van godsdienst tredend stelsel. De laatste aanvulling, waarbij tusschen godsdienst en een niet godsdienstige levensbeschouwing de keuze wordt opengelaten, toont echter reeds, dat men zich niet tot deze sfeer kan bepalen. Het gaat niet eenvoudig om de eene onveranderlijke zedewet en den eenen waren godsdienst. Het gaat om datgene, wat volgens het geweten van den mensch persoonlijk de zedewet eischt, en wat volgens het persoonlijk geloof de ware godsdienst is. De hoogere waarden moeten dus ook in de subjectieve sfeer worden gesteld, als geweten en geloof — of levensbeschouwing. Dit is de sfeer van het persoonlijk oordeel, dat af kan wijken van de zakelijke objectiviteit.

Alle deze waarden, de objectieve en de subjectieve, gaan boven Staat en natie uit, zedewet en godsdienst op grond van hun eigen waarde, geweten en geloof op grond van de waarde, welke de menschelijke persoonlijkheid er op afstraalt. Het objectieve en het subjectieve moeten niet los van elkaar gezien worden. Tusschen deze beide bestaat een verhouding, soms een gespannen verhouding. Men mag de spanning niet breken door een van beide te laten vallen. Eenzijdige nadruk op het objectieve doet aan de waarde der menschelijke persoonlijkheid te kort. Eerbied voor de persoon-

lijkheid is tevens een eisch der zedewet zelf, in den Christelijken godsdienst nog versterkt. Dwang, gebruikt tot oplegging van een zedewet of godsdienst in strijd met persoonlijk geweten of persoonlijk geloof, is ongeoorloofde dwingelandij. Vrijheid in handelen overeenkomstig geweten en geloof behoort in het persoonlijk leven en in het gemeenschapswerk gegund en bevorderd te worden. Deze vrijheid zou echter zoo ver kunnen gaan, dat zij weer zou botsen tegen zedewet en godsdienst. Eenzijdige nadruk immers op het subjectieve doet aan de waarde der zedewet en van den godsdienst te kort.

De groote vraag is daarbij, waarin de objectieve zedewet bestaat en wat de ware godsdienst leert. Bij gebreke van een universeel erkend geestelijk gezag is er maar één middel om deze te benaderen. Dit middel bestaat in de schat van zedelijke waarden en godsdienstige inzichten, welke aan het volk in zijn geheel nog gemeen zijn. Deze schat moet zooveel mogelijk worden beschermd en vermeerderd. Over den rijkdom van deze schat behoeft men nog niet pessimistisch te wezen. Als menschen, in wier harten de zedewet is geschreven, als Nederlanders, die opgegroeid zijn in nationale deugden, als bewoners van een werelddeel en van een land, dat in het Christendom is gevormd, bezitten wij op zedelijk en ook op godsdienstig gebied nog veel gemeenschappelijk, al hebben de laatste eeuwen er ook veel aan weggeknaagd. Er zijn zedelijke beginselen, in rechtvaardigheid en naastenliefde gelegen, welke door geen rationalistisch getheoretiseer uit het hart van het volk konden worden weggeredeneerd. Er zijn zedelijke waarden, zooals de vrijheid en de eer der persoonlijkheid, het gezin, de arbeid, het gezag, die in de harten der Nederlanders geworteld zijn. De nationale zeden en gewoonten, het Nederlandsche recht ook, geven aan deze waarden een bijzondere bepaling en behartigen ook hare handhaving. Het Christendom heeft verder zoo lang en zoo diep doorgewerkt in ons volk, dat niet alleen zij, die zich Christenen noemen, maar meermalen niet minder zij, die zich niet meer Christenen noemen, de beteekenis der zedelijke normen van het Evangelie grootendeels erkennen, voor de Nederlandsche samenleving en ook voor hun persoonlijk leven.

De toepassing van de bovengenoemde twee hoofdgedachten in de organisatie van het Nederlandsche cultureele werk, voornamelijk van de jeugdvorming en van de volksontwikkeling, moet ik buiten bespreking laten. Eenige richtlijnen wil ik er nog voor aanduiden. De samenwerking zal des te nauwer zijn, naarmate de personen,

voor wie het werk bestemd is, meer zelfstandigheid van karakter en oordeel bezitten. Daarom moet aan de grondslagen van de pacificatie voor het lager en middelbaar onderwijs niet worden geraakt. Het gaat hier om opvoeding van onvolwassenen. Daar komt bij, dat opvoeding van kinderen ouderstaak is, en dus de school, als een der middelen tot opvoeding, oudersschool moest wezen. Dit geeft vooral bij het lager en ook bij het middelbaar onderwijs den voorrang aan de bijzondere boven de openbare school. De opvoeding tot staatsburger en Nederlander moet in beiderlei scholen meer dan tot nu toe behartigd worden, met name in de vakken, waarin het Nederlandsche karakter zich rechtstreeks weerspiegelt, de vaderlandsche geschiedenis en vooral de moedertaal. In het onderwijs dezer vakken moet het leven en de geest een grootere plaats innemen. Niet in jaartallen en schema's, niet in spellingregels en ontledingen, ligt de groote beteekenis dezer vakken, maar in levende tafereelen en zedelijke beginselen, in den stijl der taal en in de beteekenis der woorden.

Het gemeenschappelijke werk komt vooral in aanmerking voor de vorming der oudere jeugd, vooral der jonge mannen en vrouwen, en in de volksontwikkeling. Hier dient men in het oog te houden, dat de organisatie slechts middel is, en dat het op de geestelijke en levende eenheid aankomt. Vereenigingen op den grondslag van eenzelfde levensbeschouwing hebben meermalen een opgewekt leven, gesteund door een jarenlange traditie. Het zou een grooter verlies voor de eenheid in geest en leven kunnen wezen, als zulke vereenigingen werden opgeheven en haar geest en leven onderging in een groote vereeniging, welke voorloopig meer een doode massa dan een levend geheel, meer een samenhooping van individuen dan een samenwerking van personen, ieder in een aan zijn vermogens aangepaste functie, zou wezen. Bovendien wordt de geestelijke eenheid niet altijd geschaad, maar zij kan vaak juist tot ongeremden bloei komen, indien de meewerkers tevens elk in zijn eigen groep hun eigen levensbeschouwing bij zichzelf tot ontwikkeling kunnen brengen. Zoo kunnen b.v. de bijzondere Universiteiten en Hoogescholen verrijking in plaats van verarming der eenheid brengen. De organisatie der eenheid in verscheidenheid zal veelal geleidelijk plaats hebben, in organisatie van het overleg der besturen en toonaangevende leden der verschillende groepen, in organisatie van gelegenheden tot ontmoeting der leden, in organisatie van samenwerking bij nationale en andere gemeenschappelijke feesten. De eenheid moet haar vasten waarborg

krijgen in den oprechten wil tot gemeenschappelijk werken.

Soms kan ik me niet aan den indruk onttrekken, dat de volkseenheid evenzeer overschat wordt als zij vóór de bezetting is onderschat. De eenheid is een groot goed. Wie Staat zegt en natie, zegt daarmee eenheid. Om wille van den Staat en de natie moet de eenheid bevorderd worden. De feitelijk gegeven eenheid van grondslag, in Staat en natie, dring tot eendracht en samenwerking, ter vervulling van de ontzettende taak, welke ons wacht. De Nederlandsche staatsburgers moeten allen doordrongen worden van hun duren plicht, om met besef van hun saamhoorigheid en gezamenlijke verantwoordelijkheid, in gehoorzaamheid en tucht, hun individueele en groepsbelangen achter te stellen bij het algemeen welzijn. Dit moet geschieden in Nederlandschen geest, in aansluiting bij de karaktertrekken, welke de Nederlandsche natie kenmerken. Hiertoe is noodzakelijk een opvoeding tot wat in het verslapte woord van een eeuw terug burgerzin heet, en met meer kracht wordt uitgedrukt in het Fransche woord esprit civic. Deze opvoeding is noodzakelijk voor de Nederlandsche jeugd, over wier tuchteloosheid reeds zoo lang wordt geklaagd, maar niet minder moet de vorming van dezen burgerzin in de krachtigste beteekenis, welke men aan het woord vermag te geven, behartigd worden bij het volwassen deel van het Nederlandsche volk, dat telkens in eigengereidheid en eigenbaat, in zelfgenoegzaamheid en zelfzucht, dreigt weg te zakken. Het zou een verschrikking en een bespotting worden, als in den zwaren ernst der komende dagen en jaren de aandacht en werkkracht zou worden opgeslokt voor — of tegen — een louter organisatorische, dus uiterlijke eenheid. Toch ligt in ons volkskarakter blijkbaar een gevaar voor een dergelijke overschatting van het bijkomstige. Op het beperkte, ofschoon belangrijke, gebied van de taal hebben wij geleerden en ongeleerden in opwinding zien raken over de spellingskwestie, terwijl toch niet de moeilijke of makkelijke spelling, maar de allerwegen verslonste stijl het brandende vraagstuk voor de Nederlandsche taal moest zijn. Bij dezen tragi-komischen strijd lag het ongelijk niet zoozeer bij de voor- of tegenstanders van de nieuwe spelling als veeleer bij allen, die in hun opwinding over spellingsvragen den grooten nood van de Nederlandsche taal verwaarloosden. De strijd kwam in nog schriller licht te staan, omdat we juist midden in de ellende van de werkloosheid zaten, en de donkere schaduw van de oorlogsellende reeds boven ons hing. Indien na de bevrijding de aandacht

en werkkracht, welke we tot het uiterste moeten inspannen om uit de stoffelijke en geestelijke wanorde en nood te komen, zouden afgeleid worden naar vraagstukken omtrent organisatie, zou zooiets als de spellingcomedie zich opnieuw afspelen, maar dan ten koste van het algemeen welzijn van ons volk in een tijd, waarin het om leven en dood van dit volk gaat. Het zou dan geen komedie meer zijn, maar een tragedie.

De nood benevens het diepe besef van onze verantwoordelijkheid om dezen te boven te komen moeten ons tot eendrachtig samenwerken brengen. De stoffelijke nood zien wij maar al te duidelijk. Het besef van zijn ontzettenden omvang moet onze werkkracht aandrijven tot uiterste krachtsinspanning. De zedelijke nood is veel erger. Wij zien hem niet in zijn vollen omvang, want hij schuilt in de harten. Hij is erger, omdat hij veel uitgebreider is. Voor stoffelijke schade is veel tot nog toe behoed, en daarvoor moeten wij dankbaar wezen en dankbaarheid aankweeken. Zedelijke schade heeft vrijwel iedereen geleden : hebzucht, eerzucht, werkschuwheid, wrok en wantrouwen hebben vrijwel niemand onberoerd gelaten. Zedelijke schade is ook erger, omdat zij niet — zooals de stoffelijke — slechts de uiterlijke voorwaarden voor het algemeen welzijn, maar de innerlijke bronnen daarvoor aantast. De ernst van dezen zedelijken nood maakt het beroep op ons geweten, op ons besef van verantwoordelijkheid en saamhoorigheid, op de goede eigenschappen van ons volk nog dringender. De deugden, in ons volk evenzeer scherper voor den dag getreden als de ondeugden, geven ons evenzeer hoop op de toekomst als de ondeugden ervoor doen vreezen. Maar noch de tucht vanwege de overheid, noch de deugden van ons volk, noch ook de heldhaftige opofferingsgeest van de in de bezetting ondergronds werkende en strijdende keurbenden kunnen ons vaderland de goede toekomst verzekeren, welke wij er allen voor wenschen. Tucht moet uitgeoefend worden door menschen, volksdeugden moeten beoefend worden door menschen, en de mensch is onvolmaakt en zwak. Met een besef van eigen ontoereikendheid moet de Christen, in deemoed voor de menschen en voor God, belijden, dat Gods leiding en Gods bijstand noodzakelijk is om het groote werk tot een goed einde te brengen. Inzet van alle krachten, opoffering van ons goed en zelfs ons leven, de eisch daarvan vindt zijn diepsten grondslag niet in het welzijn van Staat of natie, maar in de volbrenging van Gods Wil, opdat Zijn Rijk kome. Zij, die een werk in Gods Naam beginnen, mogen vertrouwen op Gods Zegen.

Onze zedelijke taak leidt ons reeds een hooger gebied binnen dan waarop Staat en natie zijn gelegen. De eenheid der Nederlanders vindt in de zedelijkheid reeds een dieperen en ruimeren grondslag dan in Staat en natie, ten behoeve waarvan om eendracht moet worden geroepen. Staat en natie zijn zelf immers op zedelijke grondslagen gevestigd en moeten van zedelijk leven doortrokken worden om gehandhaafd te kunnen blijven. Dezelfde zedelijke beginselen ook, welke ons Nederlanders saamgebonden moeten houden en de banden van Staat en natie dus versterken, binden evenzeer de andere Staten en volken. Zij zijn immers algemeen menschelijk, en geven uitzicht op de heele menschheid, niet als een ongelede massa, noch als een abstracte schim, maar als een rijk gedifferentieerd geheel van volken te zien.

Maar de zedelijkheid heeft niet het laatste woord in het menschenleven, en evenmin in het leven van Staten en naties. Dit woord komt aan den godsdienst toe. Men kan in schroom voor het mysterie zich aan den eerbied voor de zedewet en hare naleving houden, in het besef dat daarin de weg van de harmonische ontwikkeling voor mensch en gemeenschap is gelegen. Bij degenen, wien het niet gegeven is God te kennen door wat Hij in Zijn schepping en in Zijn Openbaring den menschen heeft willen te kennen geven, moet deze houding gewaardeerd en geëerbiedigd worden. Zij dienen God zonder het te weten, zij eeren den onbekenden God. Maar ook bij dezen dringt sinds de laatste jaren in ons land het besef door, dat de grondslag van het zedelijk leven voor Nederland gelegen is in den Christelijken godsdienst, dat het Christendom bepalend gewerkt heeft voor den inhoud en den geest der zedelijke beginselen.

De Nederlandsche natie heeft in de Europeesche beschavingsgeschiednis haar eerste openbaringen van cultureel leven gegeven als een Christelijk volk. Het Nederlandsche volkskarakter heeft zich van den beginne af ontwikkeld in den geest van het Christendom. Hierbij stel ik het ontstaan van het Nederlandsche volk niet in den min of meer mythologischen tijd der Batavieren, die in elk geval slechts een klein deel der Nederlanders zouden kunnen omvatten. Het historische ontstaan van een afzonderlijk Nederlandsch nationaal geheel reken ik bij de eerste letterkundige uitingen in de Nederlandsche taal, dus omstreeks de twaalfde eeuw. Een vroegere dateering is moeilijk, omdat zij duidelijke kenteekenen mist.

De Nederlandsche Staat, welke op de zelfstandige Nederlandsche staatsvorming in den vrijheidstrijd tegen Spanje te herleiden is, heeft eveneens een godsdienstigen inslag. Deze kwam ook van het Christendom, zij het helaas een verscheurd Christendom. De Calvinisten, die bij deze staatsvorming een overwegende rol konden spelen, houden naar hun eigen getuigenis een gezuiverd, gereformeerd, Christendom. Het was een strijdbaar stuk Christendom, dat de strijders voor onze vrije staatsvorming bezielde. De Geuzenliederen leggen er een welsprekend getuigenis van af. Deze liederen kan ook een Roomsch-Katholiek Nederlander waardeeren om de vaderlandsliefde en vroomheid, waarvan zij blijk geven, al moet hij natuurlijk den anti-papistischen inslag in verscheidene dezer vaderlandsche liederen betreuren. Niets om te betreuren, maar alles om te bewonderen en om van te houden, bevat het mooiste dier liederen, tevens het mooiste Europeesche volkslied geworden, het Wilhelmus. De eerste persoon in dit lied, de Vader des Vaderlands, mag in de tragische periode van de verscheuring der Christenheid, waarin onze eerste bevrijding begon, als een figuur van een vroom, dat beteekent niet slap, maar juist sterk, Christen gelden, die zich zooveel mogelijk afzijdig hield van de toen heftige kerkelijke partijtwisten.

In onzen laatsten vrijheidstrijd, heden met de bevrijding bekroond, is de beteekenis van het Christendom, door een lotswisseling over eenige eeuwen heen, wel een heel andere geworden, evenals de verhouding der verschillende Christelijke kerken — zeer bijzonder nog gedurende de bezetting — ingrijpend, ten deele ook veelbelovend, is gewijzigd. Maar ook van dezen vrijheidstrijd mag men verklaren, dat het Christendom er een grooten steun aan heeft gegeven. Ik bedoel met het Christendom hier niet de personen, die zich Christenen belijden, maar den Christelijken geest, die leeft bij vele Christenen en vele niet-Christenen, in hun werken en strijden en sterven.

De beteekenis van den Christelijken geest, in het bijzonder voor de zedelijkheid, kan met één woord, het Woord Gods, Christus zelf, worden aangewezen en verpersoonlijkt. Christus is onze Broeder geworden, en heeft daarmee Zijn Vader tot onzen Vader gemaakt. Hij verkondigde een hoogere Gerechtigheid, die van het Rijk Gods, en een hoogere Liefde, want God is Liefde. Hij leerde een bepaalde, een Christelijke onthechting aan het aardsche, o.a. in zijn gebod „Zoekt eerst het Rijk Gods en Zijn Gerechtigheid, en al het andere zal U worden geschonken als toegift". Deze leer

lijkt voor de wereld een dwaasheid, maar schokkende beproevingen, zooals de oorlog en bezetting er zoovele gaven, hebben er menigmaal een bevestiging van geleverd. Staat en natie komen bij deze onthechting niet te kort noch in gevaar. Integendeel, zij vinden er een veiligen waarborg in. De in het Christendom verkondigde Gerechtigheid en Liefde is tevens de hoogste vorm van rechtvaardigheid en liefde, waar het menschenhart naar hongert en dorst. De gehoorzaamheid aan de staatsoverheid en de vaderlandsliefde vinden er een vaste plaats in, en ontvangen er een wijding door, welke de onthechting aan het lagere, de opoffering zelfs van het leven, ten bate van Staat en vaderland, niet tot een verlies, maar tot een winst maakt voor den Christen.

In deze opofferingsgezindheid, door het Christendom verheven en versterkt, hebben vele niet-Christenen zich niet minder Christelijk getoond dan vele Christenen. Het Christendom heeft aan de zedelijkheid, en vooral aan het offer uit zedelijke beweegreden, een nieuw en meer verheven karakter gegeven. Het offer in Christelijken zin heeft een glans van vertrouwen en blijmoedigheid gekregen, welke past bij het geestelijk leven van bevrijden, verlosten. Dezen glans heeft het offer in de huidige zedelijke orde behouden, ook voor niet-Christenen. De Verlosser is bovendien Zijn offerdood gestorven voor alle menschen. Allen deelen wij, als verlosten, in de Genade, het Licht en de Kracht, die Hij ons heeft verworven. Ook zij, die er zich niet van bewust zijn, hebben er deel aan.

Godsdienst beteekent voor den Christen een taak, zelfs een bovenmenschelijke taak. Christus eischt immers van Zijn volgelingen „Weest volmaakt, gelijk uw Hemelsche Vader volmaakt is". Zulk een taak kan geen mensch met eigen, menschelijke, kracht vervullen. Gods genade moet hem daartoe in staat stellen. Over deze taak, welke van alle eeuwen is, spreek ik niet. Voor het nieuwe tijdperk, dat we thans intreden, noem ik binnen deze algemeene taak twee bijzondere, door den huidigen tijd in een bijzonder licht gesteld, nl. hereeniging van de verscheurde Christenheid en vernieuwing van het Christelijk leven. Beide zijn eveneens taken voor allen tijd. Christus beveelt zijn leerlingen, één te zijn, zooals Zijn Hemelsche Vader en Hij één zijn. De Heilige Geest, Dien Christus ons beloofd heeft, vernieuwt voortdurend het aanschijn der aarde door Zijn werking in ons. Maar de twee genoemde bijzondere taken hebben door de geschiedenis der laatste tientallen jaren een bijzonder aspect gekregen. Zij vinden in de harten meer weerklank

dan vroeger. Zij zijn thans op den voorgrond gekomen. In den bezettingstijd hebben zij den actueelen nadruk niet eerst gekregen, maar wel is deze nadruk tijdens de bezetting versterkt.
De eenheid der Christenen is sinds den vorigen wereldoorlog actueel geworden over de heele wereld. Van den tijd tusschen de twee wereldoorlogen, een tijd van voorbereiding en ontkieming van een nieuwen geest op velerlei gebieden, dagteekent ook de oecumenische beweging, welké naar een hereeniging der Christelijke kerken over de bewoonde wereld, de oecumene, is gericht. De Roomsch-Katholieke Kerk heeft zich van de organisatie dezer beweging afzijdig gehouden, omdat volgens haar belijdenis zij zelf de door Christus gestichte Katholieke, d.w.z. algemeene, Kerk is. Voor de idee dezer hereenigingspoging heeft zij echter innige belangstelling getoond. De eenheid der Christenen als wereldprobleem moet hier buiten beschouwing blijven. Mij komt het in dit geschrift slechts op deze eenheid binnen Nederland aan. Het streven naar hereeniging is hier te lande minder ver gevorderd dan in Engeland en ook in Zweden. Op dit gebied hebben de Nederlandsche Christenen een achterstand in te halen. De taak der hereeniging heeft twee kanten. Vooroordeelen en andere hinderpalen tusschen de verschillende kerkelijke groepen moeten worden opgeruimd, toenadering en samenwerking moet worden bevorderd. Aan beide deze kanten is in Nederland nog veel te doen.
De groote scheiding in de Christenheid van ons land loopt tusschen Katholieken en Protestanten. Hier ligt een opeenhooping van misverstanden, welke tot de scheuring in de zestiende eeuw in ernstige mate hebben bijgedragen, en welke zich in den loop van vier eeuwen als vooroordeelen hebben vastgezet. Zij komen op godsdienstig en zedelijk gebied voor, en evenzoo op staatkundig en maatschappelijk gebied. De vooroordeelen op de verschillende gebieden versterken elkaar, zoo dat zij ten slotte een ondoordringbare muur vormen, waardoor men het ware gezicht op elkaar heeft verloren. Een geschikt voorbeeld levert het anti-papisme op, dat in zijn scherpsten vorm misschien nog minder gevaarlijk is dan in de verzachte vormen, waarin het immers voor de personen zelf en voor hun tegenstanders door een omhulling van beleefdheid en welwillendheid verborgen blijft.
Het is geenszins mijn bedoeling, met dit voorbeeld de groep te beklagen, waartoe ik zelf behoor. Het anti-papisme noem ik hier niet, omdat het de oorzaak is voor achteruitzetting of voor het

terughouden op de tweede plaats, waar de Roomsch-Katholieken in ons vaderland meermalen ondervinding van moesten opdoen. Ik maak er hier melding van, omdat het niet alleen den Staat en de natie in haar eenheid schade toebrengt, maar ook de eenheid der Christenen in den weg staat. Te minder reden vind ik, om er onze Roomsch-Katholieke Nederlanders om te beklagen, omdat deze eenerzijds zich in georganiseerde samenwerking met verscheidene goede gevolgen tegen de uitingen ervan hebben te weer gesteld, en anderzijds door een toespitsing van hun isolement en van hun machtsvorming het anti-papistische gevoel zelf hebben helpen versterken. Er is hier een wisselwerking van fouten aan beide kanten. Het anti-papisme werkt isolement en machtsvorming der Katholieken in de hand, de eenzijdigheid in dezen afweer bevordert het in stand houden van het anti-papisme.

De emancipatie der Katholieken is in Nederland een groot stuk gevorderd, hun achterstand is sinds den vorigen wereldoorlog voor een belangrijk deel ingehaald en het anti-papisme is naar mijn indruk aan het minderen, vooral bij de jongere generaties. Evenals bij een ziekte in het laatste stadium der genezing de natuur het best aan zich zelf kan overgelaten worden, evenzoo zou de kwaal van het anti-papisme — want een volkskwaal is het — en de daarmee samenhangende achterstand der Katholieken in dit stadium het best kunnen worden overgelaten aan de natuur, waaronder hier is te verstaan het natuurlijke gevoel van rechtvaardigheid en het saamhoorigheidsbesef van het Nederlandsche volk. De algeheele voltooiïng der emancipatie benevens de algeheele uitroeiïng van het anti-papisme kan slechts bereikt worden, indien op een bepaald oogenblik de emancipatie als bereikt en het anti-papisme als verdwenen gesteld wordt en men naar die stelling zijn gedrag inricht. Mij lijkt dit oogenblik met het huidige nieuwe tijdperk gekomen.

Het anti-papisme noemde ik als voorbeeld van een hinderpaal op den weg naar de hereeniging der Christenen in Nederland. Het minderwaardigheidsgevoel der Nederlandsche Katholieken, dat er het sociaal-psychologisch gevolg, en het meerderwaardigheidsgevoel van andere groepen in Nederland, dat er de sociaal-psychologische oorzaak van is, moeten beiden plaats maken voor het besef der gelijkwaardigheid van Katholieken en anderen op den grondslag der saamhoorigheid in het Nederlandsche volk, zoowel staatkundig als nationaal beschouwd. Met het verdwijnen van deze kwaal verdwijnt een belangrijk deel van den grond, waarop de afweer

der Katholieken berust, welke zich openbaart in de toespitsing van hun isolement en machtsvorming. Beide, de anti-papistische houding en de afweerhouding, welke met elkaar in wisselwerking staan als actie en reactie, schaden niet slechts Staat en natie, maar — wat van Christelijk gezichtspunt veel erger is — zij schaden ook het Christendom en zijn zichtbare openbaring in de Kerk. Het geldt weliswaar niet uitsluitend voor de organisaties der Katholieken in het staatkundige en in het sociaal-economische, maar het geldt voor hen toch in bijzondere mate, dat hun organisaties op wereldlijk gebied het uitzicht belemmeren op het godsdienstige wezen van Christendom en Kerk. Er dreigt bij deze organisaties een ernstig gevaar, dat het wereldlijke en het godsdienstige met elkaar verward worden, met name dat politieke partij en vakvereenigingen worden aangezien voor de politieke en sociaal-economische kanten der Kerk zelve. Dit gevaar is een moderne vorm van het voortdurende, de heele kerkgeschiedenis begeleidende gevaar van verwereldlijking in Christendom en Kerk.

De eenheid der Christenen vormt niet in de eerste plaats een organisatorische taak, ook niet een van kerkelijke organisatie, maar een taak, welke op den geest en de waarheid gericht is en in geest en waarheid moet worden vervuld. De Christelijke geest en waarheid zijn van den oorsprong van het Christendom af jong en nieuw. De wereld is oud, het wereldlijke veroudert snel, het Christendom moet er voortdurend nieuw leven in brengen, en daartoe moet het zelf voortdurend nieuwe levenskracht putten uit zijn oorsprong, Christus' woord en leven, en uit zijn Behoeder, den door Christus toegezegden Heiligen Geest, Die aan de menschen waarheid, geest en leven brengt. De eenheid der Christenen onder één Herder en in één schaapstal, in de ééne Moederkerk, de ééne, heilige, algemeene en apostolische, moet een vrucht zijn van deze voortdurende vernieuwing door Goddelijke kracht.
Een voorbeeld voor deze vernieuwing in den geest biedt de Christelijke eenheidsgedachte zelf. Men richt tot de Katholieken, die in de Nederlandsche samenleving zich meermalen onderscheidden door een henzelf en anderen hinderend minderwaardigheidsgevoel, wel het verwijt, dat zij op godsdienstig gebied juist een meerderwaardigheidshouding aan zouden nemen. De Roomsch-Katholieke Kerk is immers volgens hun belijdenis de eenige ware en alleen zaligmakende Kerk van Christus. Afgezien nu van de liberaal getinte misvatting, dat verschillende Christelijke kerken,

met onderling tegenstrijdige leerstellingen, allen de Christelijke waarheid zouden leeren, volgens de misleidende formule van de pluriformiteit der waarheid, afgezien ook van de bindende interpretatie van de leer der alleen zaligmakende Kerk in dien zin, dat ook zij, die niet uiterlijk bij deze Kerk zijn aangesloten, toch innerlijk er toe kunnen behooren en daarom zalig kunnen worden, afgezien van deze beide dogmatische kwesties is deze zoogenaamde meerderwaardigheidshouding der Katholieken, naar het steeds nieuw te stellen ideaal beschouwd, niet een verheffing om eigen voortreffelijkheid van persoon of groep, maar een deemoedige erkenning, dat God Zijn Openbaring en Zijn Genade heeft toevertrouwd aan Zijn ééne Kerk. De Katholieken moeten niet zeggen, dat zij de waarheid hebben, maar dat de Waarheid hen heeft. Het gaat niet om waarheid van menschen, maar van God. Het is een reden tot dankbaarheid en ontzag en tot deemoed, dit Geloof, dat het Goddelijke is toevertrouwd aan menschen. De Kerk is ook door Christus bestemd voor alle menschen. De Kerk is geen partij, kerkelijke gezindheid moet partijzucht uitsluiten. De Kerk is de Moederkerk, waardoor Christus' verlossingswerk, voor alle menschen verricht, ook op alle menschen wordt toegepast.

Christendom beteekent vernieuwing, in Gods Licht en door Gods Kracht. In dezen tijd, nu we een nieuwe periode in de geschiedenis van Nederland en van de met het Christendom ingezette beschavings-era tegemoet gaan, heeft deze vernieuwing een bijzondere beteekenis. De wereld was weer aan het verouderen gegaan. De geestelijke waarden waren in het gebruik ernstig gaan slijten. De taal gaf er een weerspiegeling van. De beteekenis der woorden is door te veel en te slordig gebruik vervaagd en beduimeld. De voorbeelden liggen voor het grijpen. Recht werd veruiterlijkt tot wet in uiterlijken zin. Zedelijkheid werd verengd en uitgehold tot onthouding van sexueele misdragingen. Liefdadigheid verloor den glans van haar Christelijken oorsprong. Zij ging de rechtvaardigheid in het licht staan, en werd door zelfgenoegzame verzadigdheid bij de beoefening en door slaafsche verbittering bij de ontvangst bezoedeld. Deugd, braafheid en vroomheid verloren den vollen klank van zedelijke kracht, en werden overstemd door een bijklank van slappe koestheid. Een verburgerlijkt ideaal van schaapjes op het droge brengen was veelal de plaats gaan innemen van het menschwaardige ideaal, gegeven met de harmonische ontwikkeling der zedelijke vermogens, de plaats ook van het Goddelijk ideaal, door Christus verkondigd in het gebod der volmaaktheid gelijk

aan die van den Hemelschen Vader, samengevat in het hoogste gebod der liefde tot God bovenal en tot den naaste gelijk zich zelven, en verbeeld, verpersoonlijkt, in het leven en den dood van Christus, evenals — door Zijn Genade — in het leven Zijner heilige navolgers en getuigen.

Gods Blijde Boodschap is overgeleverd aan de menschen. Door Gods Kracht kunnen zij de heerlijkheid ervan voor de wereld laten glanzen, door menschelijke eigengereidheid en eigengerechtigheid kunnen zij deze Goddelijke Boodschap tot een trieste vertooning maken. Het is geen zeldzaamheid gebleven, dat personen en groepen buiten de Christelijke Kerken het voorbeeld van Christelijke gezindheid, van Christelijke rechtvaardigheid, naastenliefde en zelfopoffering geven, dat kerkelijke Christenen verzuimden. Ook zulk een voorbeeld legt getuigenis van Christus' Blijde Boodschap en Christus" verlossingswerk af, zij het meermalen door een onchristelijk leerstelsel verwrongen. Het is bovendien een beschaming voor de Christenen, naar wier levenshouding het Christendom nu eenmaal meer wordt beoordeeld dan naar hun leerstelsel. Als deze beschaming leidt tot deemoediging der Christenen, voor God en voor de menschen, kan het Christendom in hun harten er nog bij winnen en in de oogen der anderen worden hersteld. Gods Kracht zal dan in hun zwakheid openbaar worden.

Breukelen, Vegtzigt, Voorjaar 1945.

WOORDEN TOT HET NEDERLANDSCHE VOLK

DEEL I

Dr Jan Romein

NIEUW NEDERLAND

Algemeene Beginselen eener Hervorming in Hoofd en Leden

DEEL II

Mr W. P. J. Pompe

BEVRIJDING

Bezetting - Herstel - Vernieuwing

DEEL III

Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk

EEN OVERGANG TOT HET SOCIALISME

DEEL IV

Dr H. Kraemer

OP WELKEN GRONDSLAG?